

EGRY GÁBOR

Az erdélyiség „színeváltozása”

*Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának
és identitáspolitikájának elemzésére
1940–1944*

NAPVILÁG KIADÓ
BUDAPEST

Megjelent

az Oktatási és Kulturális Minisztérium
és a
Politikatörténeti Alapítvány
támogatásával

ISBN 978 963 9697 21 8

Kiadja a Napvilág Kiadó
1054 Budapest Alkotmány u. 2.
e-mail: kiado@napvilagkiado.hu
www.napvilagkiado.hu

Első kiadás: 2008

© Egry Gábor, 2008

Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni,
adatrendszerben tárolni, bármely formában vagy eszközzel
– elektronikus, fényképeszeti úton vagy más módon –
sokszorosítva, a kiadó engedélye nélkül közölni
Minden jog fenntartva.

Printed in Hungary

Tartalom

1. Észak-Erdély, Erdélyi Párt, erdélyiség, identitás – a szétfejlődés és a nemzeti integráció dilemmája	7
<i>Identitáspolitikai-történet</i>	15
<i>„Kis magyar világ” – szürke folt Erdély történetében</i>	19
2. Az Erdélyi Párt, 1940–1944	29
<i>Erdély politikai képviselője: a pártalapítás</i>	29
<i>A pártszervezet...</i>	36
<i>Társadalmi háttér</i>	44
<i>Társadalmi beágyazottság: a sajtó</i>	50
<i>Társadalmi beágyazottság: egyéb szervezetek</i>	58
<i>Kolozsvártól Kolozsvárig – párttörténeti vázlat</i>	67
3. „Mi”: az erdélyiség és az erdélyi magyarság	77
<i>A pártideológia problémája</i>	77
<i>Egységeszme és pártprogram</i>	79
<i>Elméleti igényű megközelítések</i>	88
<i>Öndefiníció a politikai diskurzusban</i>	98
<i>Erdélyiség és magyarság – miért van szükség az Erdélyi Pártra?</i>	111
<i>Áldozat, kötelesség, felelősség – „erdélyi” tulajdonságok</i>	119
<i>A „székely mítosz” és a székelykérdés</i>	125
4. Öndefiníció és a másik – „ők”-csoportok	135
<i>A románok – a hagyományos ellenpont</i>	137
<i>A kizártak – a zsidóság, egy új „ők”-csoport</i>	156
5. Az erdélyiség színeváltozása – „többségi létparadoxon”?	171
Névmutató	183

1. Észak-Erdély, Erdélyi Párt, erdélyiség, identitás – a szétfejlődés és a nemzeti integráció dilemmája

Munkám témája a magyar nemzettudat változása a 20. század egy Trianont követő időszakában. Jóllehet időben alig négy esztendőről van szó – Észak-Erdély 1940 szeptemberében bekövetkezett visszacsatolásától 1944 őszéig –, témám előzményei egészen 1918-ig, vagy talán még korábbra nyúlnak vissza. Az a váratlan és a legtöbb ember számára felfoghatatlan politikai és közjogi változás, amelyet a történelmi Magyarország szétesése jelentett, alig felmérhető befolyást gyakorolt a magyar nemzettudatra, identitásra. Gondoljuk csak meg: a korábban egységes jogi, gazdasági, politikai és részben társadalmi keretek között élő nemzet egyszer csak több részre tagolódott. Egyes részközösségek új államok keretei közé kerültek, a földrajzilag központi rész a csonkának nevezett országban maradt. A korábban adottnak érzett egység megszűnt, nemcsak politikai értelemben, hanem sokkal tágabban véve is. Az új államok külön-külön politikai kultúrát, társadalmi keretet, jogrendet jelentettek, amelyekbe, ha másként nem, egyéni szinten, a kisebbségi polgároknak is be kellett tagolódniuk. Ez a különbség – és az anyaországgal való korlátozott érintkezés – aztán hamarosan kitapintható, a nemzeti egység toposza tükrében nehezen értelmezhető különbségek kialakulásához vezetett.

Ezt az általában „szétfejlődésnek” nevezett folyamatot már a harmincas évek közepén jelezte számos gondolkodó Magyarországon és a kisebbségi közösségeken belül is. A két világháború közti Magyarország egyik meghatározó társadalomtudósa, a konzervatív-liberális Szekfű Gyula a korszak ideológia alapvetését jelentő művének, a *Há-*

rom nemzedéknek harmadik kiadásában vette számba ennek a jelenségnek a tüneteit.¹ Mindenekelőtt arra hívta fel a figyelmet, hogy a magyarországi közvélemény kevéssé ismeri a kisebbségi magyarság helyzetét. Kevesen tudják, hogy a kisebbségbe került közösségek mennyire más utat jártak be 1918 után, mint az anyaországiak. A szomszédos országokban élő magyarok nem élték át az ellenforradalmi szellem diadalát, így az abból származó keresztény felfogást sem vették át automatikusan. Szerinte a határok túloldalán a fejlődés az oktobristáktól kiindulva szervesen folytatódott, s ezt erősítette az is, hogy a magyarországi – baloldali és polgári radikális – emigránsok nem csekély része az utódállamokban talált menedéket.

Szekfű a szétfejlődés következményeként értékelte a *transzilvanizmust*, az erdélyiséget is. Úgy vélte, hogy az erdélyi különállás történelmi hagyományain építkező eszme törvényszerűen jelentkezett 1918 után. Védekezőreakciónak fogta fel, olyan elképzelésnek, amely lehetővé tette a túlélést, az új, állam nélküli nemzeti lét elfogadását. A szétfejlődést hangsúlyozta akkor is, amikor az erdélyiségből a trianoni magyarságtól való elszakadást emelte ki. A transzilvanizmusnak ebben a formájában jelentkező nyitás pedig a többi erdélyi nemzet felé, legalábbis Szekfű értelmezésében, „mindinkább megtelt a nyugati, trianoni magyarságtól elválasztó elemekkel.”²

A kisebbségi magyarság soraiban Kós Károly, a transzilvanizmus egyik alapítóatyja, akinek eszméit Szekfű sűrűn idézte gondolatmenete alátámasztására, tényként vagy éppen szükségszerűségként fogadta el a szétfejlődést. Más, különböző ideológiai irányzatokhoz tartozó kisebbségi személyiségek is hasonló módon gondolkodtak, igaz, olykor csak ösztönösen, implicit módon felismerve a jelenséget. A később a radikális jobboldal felé tájékozódó Sulyok István 1931-ben a következőképpen próbálta definiálni a kisebbségi társadalmat: „...a nemzeti kisebbség olyan társadalmi csoportosulás, mely tagjainak egyéniségét egészen felöleli. [...] Ez a közösség termeli ki számukra a társadalmi értékeket: ebben él és fejlődik nyelvük, kultúrájuk, ebben alakulnak ki szokásaik, vi-

¹ SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest, 1934. 456.

² Uo. 462.

lagnézetük és életelemük. Ezeknek a közösségeknek azonban egyik legnevezetesebb ismertető jelük az, hogy gondoskodni igyekeznek tagjaik minden igényéről.”³ A többséghez képest egyenesen kisebbségi nemzetet meghatározó Sulyok ugyan nem beszél explicit módon külön nemzeti közösségről Magyarországra vonatkoztatva, meghatározása mégis olyan tág értelemben határolja el a kisebbségi közösséget és olyan sok szempontból kezeli külön entitásként, hogy ezáltal még akkor is kiemeli az elkülönülést és az önálló fejlődést az anyaországhoz képest, ha definíciójának éle eredetileg a többség ellen irányult.

A fenti példák talán elegendőek ahhoz, hogy jelezzék: a szétfejlődés problémája a korszak szellemi életében ismertnek és elismertnek számított. Igaz, a megközelítés már nem minden szereplő esetében volt azonos. Kós történetileg adott elkülönüléssel, ezeréves külön történelemmel számolt; Szekfü újabb keletű történeti adottsággal; Sulyok és az önálló társadalomszervezésben gondolkodó kisebbségi szereplők⁴ pedig elsősorban az alkalmazkodás szükségességével. Az ő felfogásuk szerint az erdélyiség elsősorban az új körülményekhez való alkalmazkodás, a változások feldolgozásának eszköze volt.⁵ Olykor ez egyetlen, emblematikus személyiség életútjában is kifejezésre jutott. Az ugyancsak a transzilvanizmus egyik ideológusának számító Makkai Sándor már 1937-es „Nem lehet” című cikkével eltávolodott korábbi felfogásától, hogy aztán 1940 és 1944 között, új helyzetben eljusson a magyar szupremácia igényéig.⁶

³ SULLYOK István: A kisebbségi kérdés szociológiai oldala. *Erdélyi Múzeum*, 1931. 4–6. sz. 170–181.; BÁRDI Nándor: A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszere. In: BÁRDI Nándor–SIMON Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006. 41–68.

⁴ Lásd BÁRDI Nándor: A romániai magyar elit... I. m.

⁵ Ezt a megközelítést elméletileg értékeli FÁBIÁN Ernő: A „mi” és a „más” identitása. In: Uő: *Az értelem keresése*. Századvég, Budapest, 1993. 22–53. – A gyakorlatban mindez azt is jelentette, hogy a román nemzetállam nyomása alatt, majd a magyar szuverenitás visszaállítását követően az erdélyiséget, illetve egészen pontosan a transzilvanizmus nemzeti egyenlőségeszméjét hajlandóak voltak érvénytelennek minősíteni. Tamási Áron például ki-jelenti a revízió után, hogy a három nép az adott körülmények között nem tud szövetségben együtt élni. „Nagy idő és nagy változás szükséges ahhoz, hogy a transzilvanizmus gyakorlati életforma lehessen.” (Uő: *Virrasztás*. Kolozsvár, 1942. 401.)

⁶ K. LENGYEL Zsolt: A regionális öntudatosságtól a nemzeti önállósáig – és vissza. Makkai Sándor transzilvanizmusáról. *Korunk*, 1997. augusztus.

Magát a jelenséget felismerték, de nem értelmezték egységesen. Korántsem volt egyértelmű, hogy a transzilvanizmus identitásideológia-e, avagy inkább az alkalmazkodás eszköze, amely éppen a korábbi identitás megőrzését segíti elő. Ez a véleménykülönbség a probléma értelmezésében máig jelentkezik az erdélyiség késői recepciójában is. Számomra azért lényeges, mert egy adott körülmények közt érvényesülő *identitásideológiát* kezdtem vizsgálni. Márpedig ha az erdélyiség nem fogadható el identitásideológiának, akkor természetesen az egész kiindulópontot meg kell változtatni. Végleges választ természetesen csak a munka végén adhatok, a probléma létét azonban már most, a munka elején érdemes megemlíteni, illetve néhány szempontot rögzíteni az ellenvetésekkel kapcsolatban. A leghatározottabban talán Cs. Gyimesi Éva tagadja a transzilvanizmus identitásideológia mivoltát. A transzilvanizmus kisebbség- és szenvedésideológiáját elemző esszéjében⁷ úgy vélekedik, hogy az erdélyiség csak a helyzet és a helyzetűdát megragadását célozta, és az identitás és a helyzet közötti feszültség feloldását kísérelte meg.⁸

Cs. Gyimesi érvelésének egyik gyenge pontja, hogy a magyar identitást, melynek a két világháború közötti állandóságát hangoztatja, kizárólag kulturálisan értelmezi. Ez a felfogás már éppen a magyar államszétesésének utólagos értelmezéséből keletkezett. A történetileg kialakult és formált magyar identitásnak az „ezeréves államiság”, a „magyar államalkotó képesség” toposzai – legalábbis a történeti államkeretek szétesésekor – mindenképpen kiemelt fontosságú elemei voltak.⁹ Ezek azt a politikai dimenziót állították előtérbe, amelyhez képest már a kizárólag kulturális alapú nemzetfelfogás is magának az identitásnak az átalakítása, s nem pusztán a helyzethez való alkalmazkodás. Munkám egy politikai problémára adott politikai válaszként kezeli a kérdést, nem pedig kulturális jelenségként. De ha el is fogadnám kiindulópontnak Cs. Gyimesi kulturális tartalmú érvelését, akkor is maradna még

⁷ Cs. GYIMESI Éva: Gyöngy és homok. In: Uő: *Honvágy a hazában*, Budapest, 1993. 21–107.

⁸ Uo. 45.

⁹ Megint csak az irodalmár Tamásit idézve: „Emberi becsület alapján remélem, hogy ha nem lennék magyar, akkor is belátnám: Erdélyben a magyarságé a lelki és állami impérium.” (*Virrasztás*. 401.)

egy kérdőjel: vajon a helyzettudatban lévő feloldhatatlan feszültség nem indít-e el spontánul is identitásalakulási folyamatokat? És vajon ilyen körülmények között az eredeti szándéka szerint nem identitáspolitikai célú projekt nem lesz-e végül mégis azzá a kisebbségi korszak 22 évében?¹⁰

Mindazonáltal még egyszer érdemes hangsúlyozni, hogy a kérdést most, bevezetőben még nem lehet eldönteni. Remélem azonban, hogy a továbbiakban meggyőzően kimutatom: mire Észak-Erdélyt visszacsatolták, az anyaország, az ismét kisebbségi helyzetbe került, de egyébként a régióban többségi románság és az erdélyi magyarság háromszögében egy olyan azonosságtudat jelent meg és talált politikai kifejezést az Erdélyi Párt ideológiájában, amelynek teljes kompatibilitása az új helyzettel legalábbis megkérdőjelezhető volt.

Annyi azonban bizonyos, hogy a történelmi Magyarország összeomlását, majd a békeszerződést követően a romániai magyarok körében olyan új eszmék jelentkeztek a román többséghez és az anyaországhoz való viszonyban, melyekkel sajátosságaikat próbálták hangsúlyozni. A legismertebb ezek közül a transzilvanizmus, melynek első manifestációja a példaként már említett Kós Károly *Kiáltó szó* című írása. Ebben két társával, Paál Árpáddal és Zágoni Istvánnal az erdélyi sajátosságokból kiindulva keresnek kompromisszumot az új állami keretekkel. Az általuk kiemelt erdélyi hagyományokra – mindenekelőtt több nemzet békés együttélésére és a vallási toleranciára – hivatkozva az autonóm Erdélyben és azon belül az autonóm nemzeti közösségekben látják a jövőt. Úgy vélik, hogy ez hozhatja el a stabilitást, a kisebbség megbékélését helyzetével.¹¹ Kós sokat idézett szavai – „Nem szabad elfelejteni,

¹⁰ Még egy szempontot érdemes kiemelni Cs. Gyimesi megközelítésével kapcsolatban. A nyolcvanas évek második felében szerveződött *Limes-kör*, melynek Cs. Gyimesi is tagja volt, és amelynek keretei között a *Gyöngy és homok* első változata elkészült, abból indult ki: végső soron kudarcba fulladt a korábbi kisebbségi korszak minden eszmei kísérlete, hogy egy sajátosságokat hangsúlyozó ideológiát kialakítson. Tehát nem marad más, mint az egységes magyarság eszméjére támaszkodni. Ezt saját pozícióikra is érvényes megállapításnak tartották, összemosva ezzel a történelmi értelmezéseket és az aktuális helyzetet. A *Limes-kör* dokumentumait megjelentette MOLNÁR Gusztáv (szerk.): *Transzcendens remény. A Limes-kör dokumentumai 1985–1989*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda 2004.

¹¹ Kós Károly: *Kiáltó szó*. In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Nemzet és emlékezet. Sorozatszerkesztő: GYURGYÁK János és POTÓ János. Osiris, Budapest, 2003. 498–502.

hogy mi nem az egységes magyarságból elszakasztott egyszerű lélek szám vagyunk, de külön történelmi egység ezer esztendő óta, saját külön erdélyi öntudattal, önálló kultúrával, önérzettel” – egyértelműen olyan stratégiára utalnak, amely az önszerveződést nem pusztán szervezeti problémának tartja, hanem egy külön közösség újraéledésének.¹² Paál Árpád némileg aktuálisabb nézőpontból közelítette meg a problémát, de következtetése nagyon hasonló volt Kóséhoz: „A Romániához csatolt magyarság az új helyzetben nemzetközileg elismert külön nemzetté változott.”¹³ Később az erdélyi hagyományok, az önszerveződés és a közösség megújulása lett a vezérsillaga a transzilvanizmus újabb képviselőinek is. Közülük ismét ki kell emelni Makkai Sándort, akinek *A magunk revíziója*¹⁴ című műve éppen a korai transzilvanizmus politikai kudarca után közelítette meg hasonló alapállásból a kérdést.

A transzilvanizmus kompromisszumos kísérletei¹⁵ nem hoztak politikai eredményeket, ezért újabb irányzatok alakultak ki.¹⁶ Tulajdonképpen Kós volt az egyedüli, aki kitartott koncepciója mellett.¹⁷ Makkai, miután áttelepült Magyarországra,¹⁸ *Nem lehet* című cikkével kavart vi-

¹² A korai transzilvanizmus politikai történetének legfontosabb feldolgozása Zsolt K. LENGYEL: *Auf der Suche nach dem Kompromiss. Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918–1928*. München, 1993.

¹³ PAÁL Árpád: A politikai aktivitás rendszere. In: *Kiáltó szó*. Kolozsvár, 1921. Idézi K. LENGYEL Zsolt: A korai transzilvanizmus Románia-képéről. In: FÖLDES György – GÁLFALVI Zsolt: *Nemzetiség – felelősség. Írások Gáll Ernő emlékére*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2005. 109–138., 117.

¹⁴ MAKKAI Sándor: A magunk revíziója. Uő: *Egyedül*. Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár 1931. 207–256.

¹⁵ K. Lengyel Zsolt két szakaszt különít el a korai transzilvanizmus történetében. Az első 1923-ig a három nemzet föderációján alapuló erdélyi autonómia gondolatáé, a második 1928-ig egy decentralizációs felfogásé. (K. LENGYEL Zsolt: *A korai transzilvanizmus*. 112.)

¹⁶ Kiváló összefoglalása ennek HORVÁTH SZ. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbség politikai stratégiái 1931–1940*. Proprint Kiadó, Csíkszereda, 2007. Ezen kívül BÁRDI Nándor: A romániai magyar elit. I. m. 41–68.

¹⁷ Kós, ellentétben számos társával, saját erdélyiség-koncepcióját érvényesnek tekintette még 1940, a magyar szuverenitás észak-erdélyi helyreállítása után is. A *Termés* folyóirat erdélyiséggel kapcsolatos 1943-as körkérdésére adott válaszában így nyilatkozott: „Az erdélyiség, az erdélyi magyarnak az Erdélyen kívüli magyartól való különbözősége adotttság, valóság, eredmény, nem »gondolat«, nem kitalálás.” (*Termés*, 1943. ősz. 97.)

¹⁸ Makkai áttelepülése sokáig rejtély maradt a kortársak számára, ami csak erősítette a *Nem lehet* okozta megdöbbenést. Ma már tudjuk, hogy a román titkosrendőrség olyan adathoz jutott, melyek alkalmasak voltak a püspök megzsarolására is.

hart.¹⁹ Ebben a kisebbségi létet embertelen állapotnak és fogalmilag lehetetlennek minősítette. Heves vitapartnerei azonban csak annyit tudtak Makkainak mondani, hogy a kisebbségi lét adott: „Lehet, mert kell”.²⁰ Paál Árpád, polgári radikális indulás után, a radikális jobboldalra jutott: az általa szerkesztett *Erdélyi Lapok* nemcsak a revíziós eszmét tette magáévá, hanem egyre egyértelműbben az erdélyi magyar antiszemitizmus hirdetője is lett.²¹ A két világháború között szocializálódott új nemzedék által alapított Erdélyi Fialatok köre a népiség eszméje alapján a falu felé fordulást hirdette. Az ebből kivált *Hitel-kör* keresztényszociális alapon a jobboldali társadalmi reform eszméi nyomán képzelte el a megújulást. Közben pedig a többség egyre erősödő nyomása felerősítette az összezárkózás igényét, a közösség bezárását és önálló megszervezését, amit a protestáns teológusok által megalkotott népszolgálati ideológia alapozott meg.²²

Ennek az összezárkózási folyamatnak volt az első csúcspontja 1937-ben a Vásárhelyi Találkozó. Itt nem csupán a fiatal generáció különböző, keresztény eszmeiségű csoportjai találkoztak egymással, hanem csatlakozott hozzájuk a transzilvanizmust kritikával illető baloldal is.²³ Az előbbieket a nemzeti egység jegyében, az utóbbiak saját elismertetésük és a népfrontpolitika szolgálatában. Mindezt a transzilvanizmust is jelképező, az előző generációt képviselő Tamási Áron védnöksége alatt. A találkozó nyilatkozata, a *Hitvallás*,²⁴ az összezárkózásnak és a népszolgálatnak a gondolatát fejezte ki. Kulcsszavai a mindent átható nem-

¹⁹ A vita dokumentumait összegyűjtötte CSEKE Péter – MOLNÁR Gusztáv: *Nem lehet. A kisebbségi sors vitája*. Limes Könyvek. Héttorony Kiadó, Budapest, 1989.

²⁰Lásd uo. A vitát filozófiai szempontból elemzi VERESS Károly: *Egy létparadoxon színe és visszája*. Pro Philosophia, Kolozsvár, 2003.

²¹ Paál életútjára lásd HORVÁTH SZ. Ferenc: Utak, tévutak, zsákutcák I–IV. Paál Árpád két világháború közti politikai nézeteiről. *A Hét*. Új folyam III. évf. 34., 36., 37., 39. sz., és Uő.: *Az Erdélyi Lapok ideológiája 1932–1940*. *Regio*, 2004. 3. sz. 103–141.

²² Erről bővebben lásd BÁRDI Nándor: A romániai magyar elit... I. m.; Uő.: A múlt mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltozása, 1940–1944. In: CZOCH Gábor–FEDINEC Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói*. TLA, Budapest, 2006. 237–292.

²³ Lásd pl. SZEMLÉR Ferenc: Táj és sors. *Korunk*, 1938. IV. 322–330.

²⁴ Hitvallás. A Vásárhelyi Találkozó záróhatározata. In: TAMÁSI Áron: *Virrasztás*. Kolozsvár, 1943. 304–311.

zeti egység és az egységes kisebbségi társadalom, a keresztény erkölcsi-ség, valamint az osztály-, a felekezeti és a nemzedéki ellentétek eltűnése. Az egység ebben az értelmezésben nemcsak a különböző intézmények összefogását jelenti, hanem például azt is, hogy a sajtó a népkisebbség létérdekeit érintő kérdésekben egységes álláspontot képviseljen. A nyilatkozat szerint végső soron minden társadalmi tevékenység célja a nemzet szolgálata. Nagyrészt ezeket az elveket próbálták képviselni a királyi diktatúra körülményei között létrejött hivatalos nemzeti-ségi szervezet, a Magyar Népközösség vezetői is. Ez rövid életű volt ugyan, de mindenképpen példáját adta egy nemzeti kisebbségi közösség részben korporatív alapú, mindenkire kiterjedő megszervezési módjának.²⁵

Az egyszerre elkülönülő, de a nemzeti egység és összefogás eszméje jegyében mégis összetartó irányzatok – a baloldal egy része kivételével – aztán 1940–1941-ben az Erdélyi Pártban egyesültek. Az új politikai szervezet, szándéka szerint, mindenkinek otthont kínált, a kisebbségi egység folytatására törekedett. Ennek ellenére nem volt ideológiamentes; éppen ellenkezőleg, koherens ideológiát próbált kialakítani. Ebben az ideológiatermelésben kulcsszerepet kapott a Hitel köre (például Szilágyi Olivér, Albrecht Dezső, Pálffy Károly, ekkor már László Dezső, Mikó Imre, Vita Sándor)²⁶ és mindazok a személyek, akik közülük a párton belül politikai szerepet is vállaltak. Bár nyilvánvaló, hogy a korábbi különbségek nem tűntek el teljesen, az Erdélyi Párt kifelé a legtöbbször mégis egységesen tudott fellépni az erdélyiség kérdésében is.

A kisebbségi korszakban tehát megfigyelhető a szétfejlődés és a különálló identitáselemek erősödése. A revíziót és az újra egységes nemzeti államba való betagozódást viszont egy másik eszme alapozta és határozta meg, a nemzeti egységé. A magyarság egységének elve nemcsak arra volt alkalmas, hogy folyamatosan fenntartsa az elcsatolt területek visszaszerzésére irányuló követeléseket, hanem arra is, hogy az újraegyesülést – legalábbis elvben – a különbségek és a regionális sajátosságok elvetésére alapozza. Amíg a kisebbségi korszak román egység-

²⁵BÁRDI Nándor: *A múlt mint tapasztalat*. I. m. 237–238.

²⁶Uo. 240., 255.

eszméjével és az ennek alapján folytatott homogenizáló politikával könnyen szembeállítható volt nemcsak a magyarság spirituális vagy kulturális egysége, hanem akár a külön erdélyiség is, addig a magyar egységeszme explicit tagadása jóval nehezebben volt elképzelhető. Az Erdélyi Pártnak az új állami-közjogi realitások között, az így keletkezett viszonyrendszerben kellett önmagát és saját identitásideológiáját kialakítania. Azaz az általa megjeleníteni kívánt *saját csoport* múltjához, a nemzeti múlthoz, illetve a saját közösség(ek)hez és a *másik* fogalmába besorolt többi nemzeti csoporthoz való viszonyt kellett megragadnia.

Identitáspolitikatörténet

Az előzőkben röviden vázolt problémák határozták meg az 1940 és 1944 között működő Erdélyi Párt identitáspolitikáját, amelyet az alábbiakban bemutatok. Mindenekelőtt azonban érdemes áttekinteni azokat az elméleti és módszertani kereteket, melyek meghatározhatnak egy ilyen vizsgálatot.

Kiindulópontnak Chantal Mouffe egy szükségképpen korlátozott érvényű, esetünkben azonban mégis igen hasznos megállapítását érdemes választani. Eszerint „a politika a politikai közösség létrehozásáról szól, és nem olyasvalamiről, ami ezen a közösségen belül történik”.²⁷ Bár ez a politika-meghatározás okkal minősíthető leszűkítettnek, mégis jól ragadja meg azt, ami itt és most minket érdekel: a közösség kialakítására és elhatárolására irányuló *politikai* cselekvést. Ennek megfelelően az Erdélyi Párt identitáspolitikáját is úgy értelmezem, mint egy közösség – az erdélyi magyarság – létrehozására irányuló cselekvést.

A közösség kialakításának mindenképpen része az intézményes keretek megteremtése. Ilyen értelemben megvizsgálható az Erdélyi Párt szervezeti felépítése, a pártszervezet viszonya más közösségi struktúrákhoz és a nagyobb közösségnek jogi és intézményi keretet kínáló államhoz is. Az intézményépítésnek természetesen lehet identitásdimenziója is, hiszen a bizonyos szervezetekhez való kötődés egyúttal az

²⁷ Idézi Nira YUVAL-DAVIES: *Nem és nemzet*. Új Mandátum, Budapest. 2005. 92.

egyéni azonosságtudat meghatározott elemeinek kifejezésre juttatása is lehet. Az egyházakhoz tartozás, tagság a szakmai szervezetekben, települési egyletekben, nemzetiségi szerveződésekben – vagy mai példakal is élve: egy nőjogi vagy egy meleg szervezetben – nagy valószínűséggel egyúttal bizonyos fokú azonosulást is kifejezésre juttat. Különösen abban az esetben, ha az adott szervezet ezt az azonosságlemet ideologikus formában fel is vállalja.

Mindezt azonban nem lehet eldönteni a szervezeti keretek vizsgálata alapján; szükség van az ezeken túlmutató politikai-ideológiai problémák tartalmi elemzésére is. A közösség kialakítására irányuló politikai cselekvés másik lényeges dimenzióját ugyanis az adott politikai szervezet erre szolgáló szövegei jelentik. Szerencsés esetben ezek a különböző típusú, jellegű, célú szövegek mégis egységes rendbe, tudatos politikai diskurzusba szerveződnek. Amennyiben azt próbálják megragadni, hogy mi jellemzi a közösséget, miként viszonyul az másokhoz és miként helyezkedik el a világban, akkor *identitásdiskurzusról* beszélhetünk. Ez, mint a közösség megragadására és kialakítására irányuló cselekvés, Mouffe meghatározása értelmében vett politika, egyúttal pedig az önazonosság egyfajta kifejezésre juttatása.

Lényeges az is, hogy ezek a vizsgált szövegek ne önmagukban álljanak, hanem valóban egységes rendbe szerveződjenek. Ennek vannak tartalmi és intézményes feltételei és meghatározói, amelyek összekapcsolják az előzőkben vázolt két külön dimenziót is. Tartalmilag lényeges, hogy a vizsgált szövegek a közösségi azonosságtudat szempontjából relevánsak legyenek. Ehhez mindenekelőtt az szükséges, hogy az identitást meghatározó viszonyrendszerek közül eggyel vagy többel, vagy esetleg mindegyikkel foglalkozzanak. Tehát ezeknek a szövegeknek legyen értékelhető tartalmuk a „mi” és az „ők” csoportjára, vagy a kettő egymáshoz való viszonyára vonatkozóan, s így a közösségre jellemző tulajdonságokat felmutatva egyúttal el is határolják azt másoktól. A *saját* vagy a *másik* közösség jellemzőire vonatkozó állításokkal megpróbálják meghatározni a közösségen kívüli csoportokat, az „outgroup”-okat is, egyúttal mondanivalójuk van a saját csoport és a külső csoportok egymáshoz való viszonyáról is. Ilyen módon funkcióik közé tartozik, hogy segítsék az identitás adekvát megélését, az annak

megfelelő eligazodást a világban, az események értelmezését. Az azonosságtudatnak megfelelően strukturálják a valóságot és egyúttal, külön-külön és együtt is, elhelyezik benne a közösséget és az egyént.

Tartalmi szempontból ezek a szövegek úgy válnak diskurzussá, hogy egymásra reflektálnak vagy azonos elemekből építkeznek. Általában önmagukat legitimálják s olyan értékek és normák felmutatására törekszenek, melyek elkülönítik és azonosítják a csoportot és tagjait is. Kulcsszerepük van itt a csoportról magáról szóló szövegeknek, melyekben feltárnak a csoportnak tulajdonított legfontosabb tulajdonságok, értékek, feladatok. Természetesen ezek határozzák meg a viszonyt a különböző külső csoportokhoz (románok, zsidók, többi magyar). Ugyancsak ebben a diskurzusban, részben a csoportnarratívák révén fogalmazódik meg a „mi” és az „ők” különböző lehetséges szintéziseinek sora is. Mindennek lényeges része a múlt, a jelen és a jövő értelmezése, vagyis a történelem és a társadalom valamifajta leírása, interpretációja és ezen túl a jövőre vonatkozó optimálisnak gondolt lehetőségek és célkitűzések megfogalmazása.

Céлом nem ezeknek a szövegeknek az intellektuális alapú minősítése. Miután az identitásra vonatkozó kijelentések meghatározó részét auto- és heterosztereotípiák (a saját vagy a másik csoportra vonatkozó, általánosító megállapítások) adják, így az zömmel toposzokból építkeznek. Ez pedig eleve megnehezíti a gondolatilag eredeti, igényes szövegek beillesztését a diskurzus keretei közé. Viszont könnyebbé teszi a szövegek azonosítását és besorolását, tartalmuk értelmezését. A toposzok azt is jelzik, hogy a szövegeknek van általános, nem csupán egy meghatározott helyzethez kötődő funkciója is. Az állandó ismétlődés társadalmi funkciót kap, a szövegek társadalmi cselekvéssé lehetnek. Az ismétlődés, a szövegek állandó generálása – szemben az egyszeri kinyilatkoztatással – maga is diskurzusteremtő jelentőségű. Arra hivatott, hogy a szövegekben megjelenő azonosságtudatot (énkép, külső csoportok meghatározása és tulajdonságokkal való felruházása, a csoportok elhelyezése a világban és egymáshoz való viszonyuk, a különböző csoportokhoz tartozó egyének interakcióinak „normatíválása” – mit szabad, mit nem, mi tipikus egyik vagy másik részről stb. –, az ezzel kapcsolatos elvárások megfogalmazása) az állandó

megjelenítés révén a befogadó közeg számára természetessé, normálisá tegye és ezen keresztül az egyéni azonosságtudatot is formálja.

A szervezeti kérdések mindenekelőtt úgy kapcsolódnak az előzőekben vázolt tartalmi problémákhoz, hogy a különböző szövegek rendszerré, diskurzussá szerveződése főként az erre szolgáló intézményrendszer keretei között történhet. Az Erdélyi Párt esetében ehhez társul még az is, hogy a párt nemcsak a tagok és a szimpatizánsok közösségeként tételezte magát, hanem azon túlmenően az egész erdélyi magyarságénak is. Ennek megfelelően a mouffe-i politikameghatározás szerint kialakítandó közösség nem pusztán a párthoz szorosan kötődő személyek közössége volt. Ehhez a hagyományos pártstruktúráknál nyilvánvalóan többre volt szükség: olyan intézményépítő stratégiára, amely a különböző társadalmi szervezeteket megpróbálta integrálni egy erdélyi magyar keretbe.

Az önonazonosságról a különböző indíttatású, funkciójú és legitimációjú szervezetekben más-más módon beszéltek. A párt fórumain tartalmilag is egységes szövegek hangzottak el, s a tartalom a párthoz szorosan kötődő sajtóban is központilag meghatározott volt. A csak lazábban kapcsolódó lapokban már inkább az egyes szerzőknek az azonosságtudathoz való viszonya lehetett a meghatározó. Az önálló, bár a párttal sok szempontból szimbiózisban élő egyházak esetében minden bizonnyal a párt ideológiájának és az egyházak által képviselt ideológiának és értékrendnek a közös elemei domináltak. A párthoz kötődő társadalmi szervezetek lehetőséget kínáltak az identitástdiskurzus kiterjesztésére a pártrendezvényeken és a sajtón túlra is. Ezzel szemben az állami intézmények erre csak korlátozottan, személyi összeköttetésektől függően lehettek alkalmasak. Nem véletlen, hogy az Erdélyi Párt minden erejével igyekezett kialakítani saját, az államiakat helyettesítő erdélyi intézményeit. Ezek ugyanis nem csupán a tagság formális kritériumai révén kínálhatták a közösség meghatározását, hanem egyúttal az általuk képviselt tartalom révén is.

Az alábbiakban tehát olyan szövegeket vizsgálok meg, melyek közvetlenül vagy közvetett módon az Erdélyi Párthoz mint politikai szervezethez kötődnek. Ilyenek a pártrendezvényeken elhangzott és a sajtóban vagy más kiadványokban közölt beszédek, a párt politikusainak

cikkei és tanulmányai. Fontos szerepet kapnak az országgyűlési felszólalások is, különösen, mert a párt azokat részben vagy egészben éves kiadványokban jelentette meg.²⁸ Fontosak a párt ideológusai²⁹ által működtetett *Hitel* című folyóirat releváns írásai is.

„Kis magyar világ” – szürke folt Erdély történetében

Észak-Erdély története a második bécsi döntés utáni négy évben ma a magyar történettudományban legjobb esetben is csak szürke foltnak minősíthető. Már nem fehér, mivel a rendszerváltás után megélnékül az érdeklődés. Néhány kiemelt területtől (baloldali mozgalmak, ellenállás, az 1944-es újabb uralomváltás) és természetesen az egyéni és közösségi emlékeztől eltekintve azonban nem folyt rendszeres, sokoldalú kutatás, így aztán részkérdésekre adott válaszokkal szembesülhetünk, és részeredmények állnak a rendelkezésünkre. Különösen érdekes, hogy a korábbi, kultúraközpontú kisebbségtörténet lényegét jelentő kisebbségi eszmetörténet művelői is igen óvatosan bántak a korszakkal annak ellenére, hogy az általuk ebben a megközelítésben vizsgált személyek életpályájában igen sajátos és sokszor meghatározó periódus volt a négyévi magyar uralom. Pedig ha számba vesszük a romániai magyar kisebbség immár közel kilenc évtizedes történetének eddigi kutatási eredményeit, azonnal feltűnik az eszmetörténeti megközelítés gyakorisága. Ha erdélyi magyarságról, magyar kisebbségről beszélünk, talán a leggyakrabban előkerülő kifejezés is a transzilvanizmus, annak hagyományai, pozitívumai. A kutatók jelentős részét, mindenekelőtt persze az irodalomtörténészeket és a filozófusokat, láthatóan elsősorban a különböző szövegek eszmetörténeti értelmezése és elemzése, a kisebbségi létre való reflexiók és az ezekből kinövő megoldási javaslatok érdekelték. A kisebbségtörténetnek ez a vonulata ma is él és termékeny, bár az elmúlt másfél-

²⁸ *Erdély a magyar Országgyűlésben*. I–III. k. Kolozsvár, 1942, 1943, 1944.

²⁹ Megjegyzem, ideológus úgy is lehet valaki, ha ehhez nem társul kiemelkedő, önálló gondolatiság. A fő feltétel az, hogy ideológiai jellegű munkákkal próbálja meg értelmezni egy meghatározott közösség világban elfoglalt helyzetét, és arra építve jövőképet adjon.

két évtized termésének egyre jelentősebb részét adják a másfajta irányultságú munkák.

Az eszmetörténeti, ezen belül a kisebbségi eszmetörténeti megközelítésnek tehát van egy jól látható hiánya is. Amíg az 1918 és 1940 közötti, majd az 1944 ősze utáni korszakot magától értetődően elemzik ebből a szempontból, addig az a sajátos négy év, amelyet elsősorban a második bécsi döntés után Észak-Erdélyben helyreállított szuverenitás jellemez, kimarad ebből a történeti megközelítésből. Ez akár természetes is lehetne, ha egyszerűen arról lenne szó, hogy a négyéves többségi lét, ha mégoly rövid és mégoly sajátos volt is, nem tárgyalható a kisebbségtörténet értelmezési keretei között. Ennek viszont ellentmond az, hogy a korszaknak megvan a maga sajátos, Erdély-központú emlékezete, és az eddig megjelent, nem túl nagy terjedelmű munkák kifejezetten az *erdélyiség* paradigmába illeszkednek. Továbbá az egyes személyek életét tárgyalva a szerzők a két világháború közötti és a második világháború utáni korszakot hajlamosak egységes, megbontatlan ívként kezelni, amelynek így implicit módon részévé lesz a négyéves történelem is. Ráadásul ma már az erdélyiséget nem kötik kizárólag a kisebbségi korszakhoz, hanem az első világháború előtti időszakra is visszavetítik,³⁰ ami akkor is lehetővé tenné ennek a jelenségnek a vizsgálatát a négyéves periódusban is, ha az nem lett volna hivatkozási alapja és vezéreszméje egy minden erdélyi magyar megszervezésére törekvő politikai erőnek, az Erdélyi Pártnak.

Ennek ellenére az 1940 és 1944 közötti időszak kutatásában eddig az Erdélyi Párt problémája nem kapott különösebb hangsúlyt. Amikor pedig mégis megkerülhetetlennek bizonyult, például egyes személyek (Teleki Béla, László Dezső, Mikó Imre) életútjának vizsgálatakor, akkor nagyon sajátos, alapjában apologetikus megközelítés érvényesült. Az erdélyiségnek tulajdonított pozitív morális tartalmak és az említett személyeknek a kisebbségi panteonban betöltött szerepe miatt erre az időszakra eső pályafutásukat, sok esetben a források tanúsága ellenére is,

³⁰ Lásd például KÁNTOR Lajos: *Itt valami más van. Erdélyi krónika 1911–1959*. Budapest, é. n. [1992], illetve BÁRDI Nándor: Az erdélyi magyar (és regionális) érdekek megjelenítése az 1910-es években. *Magyar Kisebbség*, 2003/2–3. 93–114., valamint K. LENGYEL Zsolt: Kós Károly és a „Kalotaszeg”. In: Uő: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzilvanizmus korai történetéhez*. Pro Print, Csíkszereda, 2007. 33–78.

minden szempontból a mai értékrendünkhöz igazodóan pozitívan kívánták beállítani.

A legutóbbi időkig elmaradt módszeres kutatások hiánya mellett ennek a kísérletnek a megkérdőjelezhetősége is szerepet játszik abban, hogy Észak-Erdély 1940 és 1944 közötti történetének vizsgálatát ma inkább a töredékesség, az átfogó, módszeres analízis hiánya jellemzi. Időközben azonban megkezdődött a kutatások rendszerezése is, amelynek első eredményét, mintegy a kutatások mai állásának összefoglalását a *Limes* folyóirat Észak-Erdély-száma jelenti.³¹ Ez a szám is azt jelzi, hogy ma a fő tudományos kérdés nem a politikatörténet és főleg nem az Erdélyi Párt története. Másfajta részkérdések kerülnek előtérbe: a visszacsatolás diplomáciai³² és közigazgatás-története,³³ az erdélyi kérdés megoldási kísérletei,³⁴ a nemzetiségi politika,³⁵ a székelyföldi és regionális gazdasági fejlesztési tervek,³⁶ a zsidókérdés,³⁷ a magyar-román kapcsolatok a baloldali mozgalmak tükrében,³⁸ az észak-erdélyi ál-

³¹*Limes*, 2006/2.

³²L. BALOGH Béni: *A magyar-román kapcsolatok és a második bécsi döntés. 1939–1940.* TLA–Pro Print Kiadó, Csíkszereda, 2002.

³³SIMON Zsuzsanna: Erdély köz- és szakigazgatása a második bécsi döntés után. *Regio*, 1995/4.; CSILLÉRY Edit: Közalkalmazottak és köztisztviselők Észak-Erdélyben a második bécsi döntést követően. *Limes*, 2006/2. 73–92.

³⁴HORVÁTH SZ. Ferenc: Határon innen és határon túl. Népegyesítés, áttelepítés, mint az erdélyi kérdés megoldási lehetősége (1937–1942). *Limes*, 2006/2. 7–18.

³⁵BENKŐ Levente: Magyar nemzetiségpolitika Észak-Erdélyben 1940–44. *Pro Minoritate*, 2002/Ősz. 7–41.; egy jóval korábbi elemzés TILKOVSKY Lóránt: *Revízió és nemzetiségi politika Magyarországon 1938–1941.* Akadémiai Kiadó, 1967.

³⁶OLÁH Sándor: Modernizációs törekvések a Székelyföldön, 1940–1944. In: *Nemzet a társadalomban.* Szerk.: FEDINEC Csilla. Budapest, 2004. 133–150.; Ugyanő a Székelyföld viszonylatában érdekes tanulmányt közölt a helyi társadalmi csoportok viszonyáról az állami politikához és a közigazgatáshoz. Lásd OLÁH Sándor: Gyakorlati gondolkodásmód és megmerevedett etatizmus (1940–1944). *Korall*, 18. 2004. december. 98–112.; GIDÓ Csaba – LÁSZLÓ Márton: Észak-Erdély és Magyarország 1940. évi gazdasági fejlettségének összehasonlítása. *Limes*, 2006/2. 19–42.; TÓTH-BARTOS András: Háromszék vármegye gazdaságának fejlesztésére tett próbálkozások 1940–1944 között. *Limes*, 2006/2. 107–118.; BÁRDI Nándor: Az Erdélyi Párt és a regionális politika. *Magyar Kisebbség*, 2003. 2–3. 134–162.

³⁷TIBORI SZABÓ Zoltán: Csík vármegye zsidósága I–III. *A Hét.* Új folyam, 11. évf. (2004) 43–45. sz., HORVÁTH SZ. Ferenc: Népcsoportpolitika, szociális kompenzáció és gazdasági jóvátétel. A holokausz Észak-Erdélyben. *Múltunk*, 2006/3. 102–143.

³⁸CSATÁRI Dániel: *Forgószelemben. Magyar-román viszony 1940–45.* Akadémiai Kiadó, 1968.

lami szociálpolitika és a társadalomépítés,³⁹ Kolozsvár története a háború alatt,⁴⁰ egyes személyek tevékenysége⁴¹ vagy éppen az ellenállás problémaköre. Ennek megfelelően mindenekelőtt a forrásközlések és a résztanulmányok dominálnak, monográfia eddig alig született;⁴² népszerűnek bizonyult az emlékiratok közreadása.⁴³

A második bécsi döntés és a következő négy év „történeti” értékelése már egészen korán, tulajdonképpen a döntés pillanatában megkezdődött. Majd az 1944/45-ös újabb fordulatot, a román szuverenitás helyreállítását követően szinte azonnal kibontakozott a helyi, baloldali dominanciájú nyilvánosságban egy olyan diskurzus, amely kénytelen volt reflektálni a megelőző időszakra is. Az újra kisebbségi sorba kerülő magyarság számára valamilyen módon értelmezhetővé és elfogadhatóvá kellett tenni azt, hogy a korábbi traumatikus események, a kisebbségi sorba kerülés megrázkódtatásai megismétlődnek. A második bécsi döntést ennek megfelelően olyan módon kellett beállítani, hogy az, megszüntetve Erdély szerves egységét, csak szenvedést okozott mindkét ott lakó népnek, magyaroknak és románoknak egyaránt (a németeket a kollektív felelősség jegyében keveset emlegették), továbbá a náci Németország hatalmi céljait és a két ország uralkodó osztályainak érdekeit szolgálta.⁴⁴ A cikkek sora mellett az ekkor megjelenő visszaemlé-

³⁹HÁMORI Péter: Magyar társadalomszervezési kísérletek Észak-Erdélyben (1938–1944). *Korall*, 18. 2004. december. 65–97.

⁴⁰Lásd Holly Case Stanford Egyetemen készült disszertációját Kolozsvár háború alatti történetéről.

⁴¹BALÁZS Sándor: *Mikó Imre. Élet- és pályakép*. Polis, Kolozsvár, 2003; Uő.: László Dezső a magyar parlamentben. In: *László Dezső emlékezete*. Szerk.: CSEKE Péter. Kolozsvár, 2004. 99–122.

⁴²Csatári Dániel és Holly Case munkáit említhetjük, valamint L. Balogh Béni művét, amely azonban nem Észak-Erdélyre, hanem a bécsi döntésre koncentrálnak.

⁴³Néhány mű a sok közül: BALOCH Edgár: *Szolgálatban. Egy nemzedék története 1935–1944*. In: Uő.: *Hétpróba – Szolgálatban. Tények és tanúk*, Budapest 1981; KATONA SZABÓ István: *Nagy remények kora. Erdélyi demokrácia 1944–1948. Tények és tanúk*, 1990; BETHLEN Béla: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam*. Szerk.: ROMSICS Ignác. Zrínyi Kiadó, 1989.

⁴⁴Erre lásd EGRY Gábor: *Realitások és illúziók. Magyar kisebbségek jövőképe a második világháború végén – egy új kor küszöbén?* In: *1945 a világtörténelemben. Milyen jövőt képzelt magának a világ?* Szerk.: FEITL István–FÖLDES György. Napvilág Kiadó, Budapest, 2005. 191–212.

kezelések⁴⁵ is ezt sugallták, Érzékelhető itt az a törekvés is, hogy megalapozzák az immár elkövetkezett új korszakot előkészítő legális és illegális baloldali mozgalmak történeti jelentőségét.⁴⁶

Részben ebből a korai, egyértelműen politikailag motivált értelmezésből nőtt ki aztán a korszakra vonatkozó történeti kutatások első időszakának egyik domináns irányzata, amelyik a korszak máig egyetlen monografikus feldolgozását is eredményezte.⁴⁷ Csatári Dániel, aki még 1956 előtt az első nemzetiségtörténeti kutatócsoport tagjaként kezdett hozzá munkájához, a magyar-román viszony és az észak-erdélyi baloldali mozgalmak történetének megírására vállalkozott, természetesen az egykori politikai elitet bíráló alapról. Ennek megfelelően könyvében két kérdésre összpontosított: a diplomáciatörténetre és a baloldali mozgalmak és ellenállás történetére. Műve máig megkerülhetetlen, noha nem mentes gyengeségektől; például eltúlozza a baloldali erők jelentőségét a korszak társadalmi életében. Ezenkívül nem elemzi kellőképpen a két nagy problémakör egymásra hatását és így megint csak felülértékeli a baloldal befolyását a domináns politikai erőkre.⁴⁸

A korabeli magyar politikai elitet sokszor árnyalatok nélkül bírálja Tilkovszky Lóránt munkája,⁴⁹ aki a revízió és a nemzetiségi politika összefüggését vizsgálva elemzi a második bécsi döntést követő néhány hónap észak-erdélyi eseményeit is. A diplomáciatörténetre alapoz, a nemzetiségi politika kapcsán pedig erőteljesen hangsúlyozza a negatív jelenségeket. Lényegében a rendszerváltásig ez a három kérdés (diplo-

⁴⁵ ASZTALOS István: *Író a hadak útján*. Kolozsvár, 1946; MÉLIUSZ József: *Sors és jelkép*. Kolozsvár, 1946; NAGY István: *Erdélyi úton*. Kolozsvár, 1947.

⁴⁶ EGRY Gábor: *Realitások és illúziók*. I. m. – Mindezek mellett érdekes, hogy a kettéosztás következményeinek értékelésében a baloldalihoz hasonló álláspontot képviselt Márton Áron is. (Uo. 209.)

⁴⁷ CSATÁRI Dániel: *Forgószélben*. Időközben elkészült Holly Case újabb munkája is a magyar-román kapcsolatokról, egyelőre azonban csak kéziratban érhető el.

⁴⁸ Jó példája ennek az Erdélyi Párt 1943. szeptember 12-i nagyválasztmányi ülése, amelyen részleges politikai fordulat zajlott le. Csatári ezt kizárólag a megerősödő baloldal hatásának tulajdonítja, nem véve tudomást arról, hogy éppen négy nappal korábban vált ki Olaszország a háborúból, s ez döntő lökést adott az EP váratlan fordulatához. (CSATÁRI Dániel: *Forgószélben*. 299–307.)

⁴⁹ TILKOVSKY Lóránt: *Revízió és nemzetiségi politika Magyarországon 1938–1941*. 255–334.

máciatörténet, nemzetiségi politika, baloldali mozgalmak) uralta az Észak-Erdéllyel kapcsolatos narratívát. Ugyancsak erre koncentrálnak az emlékirat-irodalom korai darabjai is, főként *Balogh Edgár* munkája. Részben ezt vizsgálta a nyolcvanas évek második felében a Magyarágkutató Csoport adatgyűjtése is. Ezen belül pedig az 1944-es kolozsvári hatalomváltás körülményei iránt érdeklődtek, legalábbis erre követhetünk Simó Gyulának Arday Lajos kérésére elkészített összefoglalójából és *Arday Lajos* pótlólagos kérdéseiből.⁵⁰ Bár ennél jóval tágabb korszakot fog át Bethlen Béla *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam* című emlékirata, a címadása mégis azt jelzi, hogy a közreadókat szintén ez érdekelte, hiszen Bethlen csak 1944 szeptemberétől a terület október közepi kiűritéséig volt kormánybiztos. Ez a munka azonban már nem a baloldalra és a kommunista ellenállásra koncentrálnak, hanem a visszacsatolás után hatalmi pozícióba kerülő, majd az 1944-es hatalomváltásban ilyen vagy olyan részt vállaló polgári politikai erőkre és személyiségekre is.⁵¹

A rendszerváltás utáni művek egy része is hasonló tematikájú. Tibori Szabó Zoltán Teleki Béláról szóló munkája⁵² nemcsak a hatalomváltás eseményeivel foglalkozik, hanem megpróbálkozik az Erdélyi Párt történetének értékelésével is. Mindehhez Teleki Béla rövid visszaemlékezését, interjúkat, interjúrészleteket, korábbi művekből vett idézeteket használ fel, meglehetősen összevisszaságban. A koncepció azonban egyértelmű: a rövid „magyar világ” idején működő politikai párt pozitív tartalmú „erdélyiségét” akarja bemutatni és igazolni. Ebbe a sorba illeszkednek Balázs Sándor legújabb munkái is.⁵³ Ő – részben a Mikó Imre hagyatékában fellelhető és általa közzétett visszaemlékezésekre,

⁵⁰Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL) Simó Gyula hagyatéka. 937. f. 3. ő. e.

⁵¹Ennek a hagyománya azonban a hetvenes évekre nyúlik vissza. A korábban legalábbis félreállított, a háború utáni időszakban egyenesen fasisztának minősített politikusok fellelhető „rehabilitálásának”, de legalábbis a pozitív történeti emlékezetbe való beemelésének jó illusztrációja lehet a Józsa Béla és Mikó Imre közti levélváltás ügye, annak közzététele a *Korunk* hasábjain, majd Mikó *Akik előttem jártak* című kötetében (Levélváltás Józsa Bélával. In: MIKÓ Imre: *Akik előttem jártak*. Kriterion, Bukarest 1977. 138–155.).

⁵²TIBORI SZABÓ Zoltán: *Teleki Béla erdélyisége*. NIS, Kolozsvár, 1993.

⁵³BALÁZS Sándor: *Mikó Imre*. 95–128., 294–334.; Uő: *László Dezső a magyar parlamentben*.

részben a sajtóra és az országgyűlés képviselőházának naplóira támaszkodva – két ismert, a kisebbségi panteonba bekerült figura tevékenységét elemezte. Mikó Imre és László Dezső pályája egyaránt az 1930-as évek elején indult, mindketten az *Erdélyi Fiatalok* című lap köréhez tartoztak. László Dezső a kisebbségi élet ajándékairól közöl egy fontos írást, majd a *Nem lehet*-vita szereplője is lett. Mikó könyve – *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* – egy új, társadalomtudományos alapozású szemlélet fontos dokumentuma, egy új nemzedék ébredésének jele. Ő később kisebbségjogászként az Országos Magyar Párt bukaresti titkárságán, majd a Magyar Népközösség jogvédő irodáján dolgozott.⁵⁴ Életútjuk aztán újra összefonódik a magyar parlamentben, amelynek mindketten képviselői lesznek, majd az Erdélyi Párt tagjai, különböző szintű vezetői. Életüknek ezt a szakaszát dolgozta fel Balázs Sándor. Munkája közben több kérdéssel is szembesült, melyekre úgy igyekezett választ adni, hogy némileg az Erdélyi Párt történetére és problémájára is kitért.⁵⁵

A rendszerváltás után született egy újabb monográfia, amely a korábbi diplomáciatörténeti kutatásokat meghaladva és kiegészítve, magának a döntőbírói határozatnak és előtörténetének a vizsgálatára vállalkozott.⁵⁶ A szerző azóta is a magyar-román viszonyt vizsgálja, kiegészítve Csatári egykori munkáját. A vizsgált rész kérdések között még egy olyan problémakör szerepel, amelyik már a rendszerváltás előtt is érdeklődést váltott ki: a nemzetiségi politika. Ennek legalább részleges „újraírására” Benkő Levente vállalkozott.⁵⁷ Elemzésében már nem a negatívumokat állítja előtérbe, mint elődei. Ugyanakkor sajátos, hogy csak nagyon kevésbé reflektál a megelőző munkákra, még azok cáfolatának szándékával sem teszi ezt. Három dolgot érdemes itt kiemelni: a magyar és a román politika összehasonlítása alapján korrekt, de a hangsúlyokból mégis egyfajta magyar „fölsény” bontakozik ki; Benkő

⁵⁴BÁRDI Nándor: Egy magyar girondista Erdélyben. In: MIKÓ Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. TLA–Pro Print Kiadó, Csíkszereda, 1998. 5–6.

⁵⁵Balázs munkáinak kritikájára lásd EGRY Gábor: Az Erdélyi Párt és az erdélyiség. *A Hét*. Új folyam, 3. évf. 48. sz. 2005. december 8.

⁵⁶L. BALOGH Béni: *A magyar-román kapcsolatok és a második bécsi döntés 1939–1940*. Pro Print Kiadó, Csíkszereda, 2002.

⁵⁷BENKŐ Levente: *Magyar nemzetiségpolitika Észak-Erdélyben 1940–44*. 7–41.

nem szakaszolja a korszakot, pedig legalább Teleki Pál halála és az azt követő két kormány kapcsán érdemes lenne ezen elgondolkodni; végül a tanulmány, címe ellenére, nem egy nemzetiségpolitikai koncepciót vizsgál, az egyedi intézkedések mögött nem próbálja meg megragadni az egységes politikát. A szerző így tulajdonképpen „biztosra mehet”. A hivatalos, deklaratív nemzetiségi politika, különösen annak Teleki Pál által képviselt formája ekkor nagyvonalúbb volt, mint akár a dualizmus kori magyar, akár a két világháború közti román.⁵⁸ Ennek alapján, teljes körű összegzés nélkül, a különböző visszaemlékezésekben előbukkanó problémák, mindenekelőtt a Magyarországról érkezett tisztviselők gyenge teljesítménye, meg a különböző román sérelmek – még az ippói és ördögkúti vérengzésekkel együtt is – nyugodtan beállíthatók elhanyagolhatónak. Ráadásul Benkőt ebben segíti az is, hogy a dél-erdélyi magyarságot ért retorziók miatt a román és a magyar kisebbségpolitika összehasonlítása is Magyarországnak kedvezhet.⁵⁹

A történeti biográfiát műveli Horváth Sz. Ferenc is, aki Paál Árpád életútjának feldolgozására vállalkozott. Nagyobb tanulmányban⁶⁰ ismertette a két világháború közti időszakot, de csak nagyon érintőlegesen terjedt ki a bécsi döntés utáni négy évre, amikor Paál az Erdélyi Párt tagjaként és képviselőjeként a magyar országgyűlés munkájában vett részt. Horváth, eltérően Balázs Sándortól, mindenekelőtt a László Dezsőről írott művétől, teljes pályakép felvázolására törekszik, amelynek legfontosabb részét az eszmetörténeti és a világnézeti változások jelentik. Ebben az értelemben nem egy korszakot ragad ki az életpályából,

⁵⁸Erre Benkő munkája mellett lásd ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál*. Osiris, Budapest, 2005, ill. Uő: *Teleki Pál nemzetről és társadalomról – a visszacsatolások előtt és után*. In: *Nemzet a társadalomban*. Szerk.: FEDINEC Csilla. TLA, Budapest, 2004. 151–172.

⁵⁹Ez nem azt jelenti, hogy Benkő munkája hamis adatokon vagy beállításokon nyugszik, csupán azt, hogy a látszólag kényes kérdés a fentebb említett körülmények miatt valószínűleg nem is annyira kényes, éppen ezért kutatásának felvállalása nem hasonlítható össze az olyan valóban problematikus témákkal, mint például az erdélyi holokauszt, a zsidókérdés és annak társadalmi recepciója.

⁶⁰HORVÁTH SZ. FERENC: *Utak, tévutak, zsákutcák I–IV. Paál Árpád két világháború közti politikai nézeteiről*.

nem is egy tulajdonképpen változatlan felfogású életutat rajzol fel, hanem éppen a változásokra kérdez rá.⁶¹

Üdítő kivételnek számít egy fiatal amerikai kutató, Holly Case. Az ő külső szemszöge, úgy tűnik, lehetővé teszi, hogy felvessen olyan problémákat is, melyek a magyar történettudomány merítéséből eddig jórészt kimaradtak. Megközelítése rokon az eszmetörténettel, bár elsősorban szociológiaiinak minősíthető. Ezen belül azonban foglalkozik olyan kérdésekkel is, mint a „nemzeti védelem nyelvi eszközei”; ennek kapcsán kolozsvári bírósági eljárásokat elemez a nemzeti érzületet védő törvény, illetve a fajgyalázást megtiltó rendelkezések kapcsán, vagy az „új európai rend” fogalmának használatát is vizsgálja magyar és román részről.⁶²

Végül meg kell említem Bárdi Nándor tanulmányait, melyek noha nem közvetlenül az Erdélyi Párttal foglalkoznak, de mégis kapcsolódnak annak történetéhez. Bárdi legújabb munkáiban⁶³ hangsúlyosan foglalkozik a kisebbségi elit egyes generációinak önszemléletével és közösségfelfogásával. Ennek vizsgálata során főként azt mutatja be, ahogy az egyes társadalompolitikai kérdésekben megváltozik a kisebbségi magyar politikai elit felfogása, és a két világháború közti korszak demokratikus elveit felváltja egy nemzetépítő-szuprematista felfogás.

Az eddigi historiográfiában tehát az 1940 és 1944 közötti időszak észak-erdélyi történelmével kapcsolatban – az elmúlt egy-két év ilyen irányú törekvései és az egyedi ellenpéldák dacára – mindeddig kevésbé rajzolódik ki a szintetizálás, az összefoglalás igénye. Különösen elhanyagoltnak tűnik a korszak eszmetörténete, ezen belül is a politikai eszmetörténete, valamint az előbbiekkal szoros összefüggésben az ideológiatörténet. Az Erdélyi Párt problematikája legfeljebb a regionális fejlesztés problémájaként jelentkezik, a szerzők nem vonnak le általánosítható következtetéseket a politikai ideológiára vonatkozóan. Ennek

⁶¹Felfogását ezzel kapcsolatban jól tükrözi programatikus cikke: HORVÁTH SZ. Ferenc: Tézisek a kisebbségi történetírás és a kisebbségi társadalom viszonyáról. *A Hét*. Új folyam, III. évf. 33. 2005. augusztus 18.

⁶²Holly CASE: *Interpretation of European Intergration by ECE Elites*. Paper presented at the Conference Post Communist State and Society: Transnational and National Politics. Sept. 30. – Oct. 1. 2005.

⁶³Mindenekelőtt BÁRDI Nándor: *A múlt mint tapasztalat*. I. m.

egyik lényeges oka valószínűleg a társadalmi tudat és a kisebbségi közösség félelme attól, hogy végül egy olyan történelmi narratívra jöjjön létre, amely jelenbeli jogainak korlátozásához, vagy legalábbis kétségbe vonásához vezethet. A veszély annál reálisabbnak tűnhet, mivel részben a korai szocializmus narratívája, részben a ma is érvényes román történelmi elbeszélés éppen ehhez szolgált eszközzel.

2. Az Erdélyi Párt, 1940–1944

Erdély politikai képviselete: a pártalapítás

Az Erdélyi Pártot lényegében azok a parlamenti képviselők alapították meg, akiket a második bécsi döntés után az 1940:XXVI. törvénynek megfelelően hívtak be az országgyűlésbe, és akik 1940. október 3-án, a Ház általános éljenzése és üdvözlése közepette foglalták el helyüket az ülésteremben. A behívott erdélyi magyar képviselők összetétele meglehetősen vegyes volt. A miniszterelnök, Teleki Pál, aki a törvény értelmében javaslatot tehetett a behívandók személyére, abból indult ki, hogy olyanok kerüljenek a listára, akik korábban képviselőként, képviselőjelöltként vagy valamely nemzeti intézmény választott tisztségviselőjeként már elnyerték a magyarság bizalmát, és így a magyar országgyűlésben is reprezentálhatják a közösséget. Szinte minden visszaemlékezés és szakmunka megemlíti, hogy a csoportot megosztotta a Bethlen György körüli, egykori magyar párti politikusok és a Bánffy Miklós körüli, a Népközösségben szerepet vállaló személyek konfliktusa.¹ Emellett az az állítás is felbukkan, hogy a miniszterelnökre nehezedő sokféle nyomás miatt a csoport tagjai szinte „alig ismerték egymást”.² Bár elképzelhető, hogy az új képviselőcsoportnak voltak korábban csak helyi szinten közéleti szerepet vállaló tagjai, a névsor³ mégis arra utal, hogy a képviselők a ki-

¹ BALÁZS Sándor: *Mikó Imre*. 299–300.

² ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál nemzetéről és társadalomról*. 166.

³ Adorján Imre, Albrecht Dezső, Angi István, Árvay Árpád, dr. Balogh Artúr, dr. Bartha Ignác, Bálint József, báró Bánffy Dániel, Beke Ödön, dr. gróf Bethlen György, gr. Bethlen

sebbségi vezetők közül kerültek ki, és természetesen személyesen is ismerték egymást.⁴ Nagyobb részük már az Országos Magyar Párt keretében is politikai szerepet játszott, huszonheten különböző időszakokban a párt intézőbizottságának és szakosztályainak tagjai voltak.⁵ De az ő körükön kívül is sokan ismert közéleti személyiségnek számítottak. Bálint József, az Actio Chatolica egyik vezetője; Mikó Imre, az OMP, majd a Magyar Népközösség bukaresti irodavezetője; László Dezső református lelkész és az Erdélyi Fiatalok egyik ismert alakja. Nehéz elképzelni azt is, hogy a magyar arisztokrácia sokféle rokoni kapcsolattal is összefűzött tagjai (Bánffy Dániel, Braunecker Antal, Teleki Béla) ne lettek volna ismertek a társasági életben. Végül sajátos generációs és ideológiai csoportok is bekerültek a frakcióba, például a harmincas évek népszolgálati ideológiáján nevelkedett fiatal csoport (László Dezső, Mikó Imre, Vita Sándor, Albrecht Dezső, Szilágyi Olivér, Váró György, Pálffy Károly). Ezek a korábbi szarmazó ismeretségek, érdek- és értékösszegek minden bizonnyal megalapozták valamiféle csoportkohéziót, amit

László, Bíró István, Bodnár Sándor, Botár István, dr. Bölöni Zoltán, br. Braunecker Antal, dr. Deák Gyula, Ember Géza, Figus Albert, dr. György József, dr. Hinléder-Fels Ákos, dr. Jodál Gábor, Kiss Kálmán, dr. Kölcsey Ferenc, Kövér Gusztáv, dr. László Dezső (Kolozsvár), dr. László Dezső (Gyergyó), dr. Mikó Imre, dr. Paál Árpád, dr. Pál Gábor, Pálffy Károly, dr. Patzkó Elemér, Pakocs Károly, dr. Prall Mihály, Raduly Lajos, dr. Székely Ákos, br. Szentkereszty Béla, dr. Szilágyi Olivér, gr. Teleki Béla, gr. Teleki Ernő, gr. Toldalaghy Mihály, dr. Török Andor, dr. Tusa Gábor, dr. Váró György, Vita Sándor.

⁴ Egy beszédes példa: 1937. május 30-án az Országos Magyar Párt Kisebbségi Szakosztálya vitatülést tartott dr. Szathmáry Lajosnak a szórványkérdésről írott tanulmánya kapcsán. Az ülésen a szerző után, sorrendben, a következő személyek szólaltak fel: Árvay Árpád, Paál Árpád, Albrecht Dezső, Atzél Ede, Páll György. Közülük négyen (!) a behívott képviselők között voltak, Atzél Ede pedig a párt alakuló küldöttgyűlésén képviselte a kolozsvári tagozatot számos más prominens személyiséggel együtt. A vitatülésről lásd: TÓTH Pál Péter: Szórványban... Hozzászólás Vetési László vitaindító írásához. *Magyar Kisebbség*, 2000/3. 2005. 12. 05. Az alakuló ülés küldötteinek – nem teljes – jegyzéke: *Ellenzék*, 1941. május 28. 2–3. (A továbbiakban: *Küldöttek*. 1941.)

⁵ Albrecht Dezső, Angi István, Árvay Árpád, dr. Balogh Artúr, dr. Bartha Ignác, dr. gr. Bethlen György, gr. Bethlen László, dr. Bölöni Zoltán, dr. Deák Gyula, Ember Géza, Figus Albert, dr. György József, dr. Hinléder-Fels Ákos, dr. Jodál Gábor, dr. Kölcsey Ferenc, Kövér Gusztáv, dr. László Dezső (Gyergyó), dr. Paál Árpád, dr. Pál Gábor, Pakocs Károly, dr. Székely Ákos, br. Szentkereszty Béla, dr. Szilágyi Olivér, gr. Teleki Ernő, gr. Toldalaghy Mihály, dr. Török Andor, dr. Tusa Gábor. (Az adatok forrása GYÖRGY Béla: *Források az Országos Magyar Párt történetéhez. A vezető testületek jegyzékgyűjteményei*. Kolozsvár, 2003.)

(kicsit talán tautologikusnak tűnő módon) igazol az is, hogy a behívott képviselők többsége később az Erdélyi Párt tagja lett.⁶

Az Erdélyi Párt magva 1940. december 14-én klubpártként kezdte meg működését.⁷ Úgy tűnik, hogy a kezdeményezés egyenesen Teleki Páltól indult ki.⁸ A miniszterelnök számára Erdély reintegrációja személyes ügy volt, amelynek során megpróbálhatta érvényesíteni saját elveit, elképzeléseit. Ezért aztán ő maga választotta ki a katonai közigazgatás mellé rendelt kormány megbízottakat, és ő maga is instruálta őket. Több értekezletet személyesen vezetett, és mindenhol hangsúlyozta, mennyire fontos, hogy az erdélyiek részt kapjanak saját ügyeik intézéséből. Ugyancsak ő intézte az egyetem visszaköltözését is, és megragadta az alkalmat, hogy 83 új egyetemi tanár kinevezésével saját embereit, általa ismert fiatal tudósokat juttasson katedrához.⁹ Részben a reintegráció céljait, részben a miniszterelnök társadalomszervezési elveinek érvényesítését szolgálhatta az Erdélyi Párt megalakításának kezdeményezése is. Már a bevonuló képviselők köszöntésére mondott beszédében hangsúlyozta Erdély sajátosságát, azt, hogy az ottani lélek „magyarabb” az anyaországbelínél.¹⁰ Ráadásul a nemzeti egységre hivatkozva megpróbálhatta nyomás alá helyezni az anyaországi pártokat, hogy ne kezdjenek szervezkedni a visszacsatolt területeken. Így a lépés arra is alkalmat adott, hogy megszilárdítsa némileg bizonytalan helyze-

⁶ 1942. februárjában az Erdélyi Párt 42 képviselővel rendelkezett, korábban heten-nyolcan léptek ki. „Az erdélyi képviselet kiegészítésével: háromszázhetvenhárom képviselője van az országgyűlésnek.” (*Keleti Újság*, 1942. február 24. 8.)

⁷ CSATÁRI Dániel: *Élő nemzetköziség – élő hagyományok. I. A KMP internacionalista küzdelme Észak-Erdélyben (1940. szeptember – 1941. június). Párttörténeti Közlemények*, 1966/3. 32–61. különösen 46.

⁸ ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál nemzetről és társadalomról*. 166. – Bár Balázs Sándor, Mikó visszaemlékezései alapján, ezt nem emeli ki. Figyelembe véve azonban, hogy maga Mikó arról számol be, hogy képviselősége első fél évében nem aktív közéleti szerepvállalásra, hanem elsősorban tudományos munkásságra készült, elképzelhető, hogy nem vették be az erről folytatott egyezkedések minden részletébe.

⁹ Uo. 161–166. – Ez fontos lehet annak ismeretében, hogy később az Erdélyi Párt ideológiai munkájában előszeretettel támaszkodott az egyetemi oktatókra. A személyi összefonódásokra részletesebben lásd alább az alakuló gyűlésről írottakat.

¹⁰ Teleki Pál beszéde az Országgyűlés képviselőházában. In: *Teleki Pál. Válogatott politikai írások és beszédek*. Szerk.: ABLONCZY Balázs. Osiris, Budapest, 2000. 431–436.

tét a kormány élén azután, hogy Imrédy Béla és hívei, kiválva a Magyar Élet Pártjából (MÉP), megalapították a Magyar Megújulás Pártját (MMP).¹¹

Erre az epizódra érdemes némileg részletesebben is kitérni, mivel Imrédyék kiválása több szempontból is kapcsolatban állt az erdélyi képviselők behívásával, majd a későbbi pártalakulással. Több szerző, meglehetősen elnagyoltan és kevéssé adatolva azt hangsúlyozza, hogy az Erdélyi Pártnak nem volt lényeges szerepe a kormánytöbbség biztosításában, mivel a MÉP egymaga is jelentős többséget birtokolt.¹² Ez azonban éppen Imrédy és Teleki hatalmi harcának tükrében eléggé leegyszerűsítő megközelítés. A MÉP egyáltalán nem volt egységes párt, és amíg az 1920-as években Bethlen István szoros ellenőrzést gyakorolt felette, addig a harmincas években egymást váltó miniszterelnökök erre már mind kevésbé voltak képesek. Ez a párt szerepének növekedését eredményezte a kormánnyal szemben, a párton belül pedig egyre erőteljesebb frakciózás kezdődött, amit Teleki csak kissé tudott megfékezni, még ha nyílt lázadásra sokáig nem is került sor.¹³ A MÉP ugyan az 1939-es választásokon 182 képviselőt juttatott be az akkor 260 tagú képviselőházba, de közülük csak kevesen voltak Teleki elszánt hívei, még Imrédy megbízható embereinek száma is nagyobb volt a frakcióban. Imrédy emellett folyamatosan szervezte saját körét. A Pátria-klubban tartott vacsoráikon, nem sokkal a kiválás előtt, mintegy 50 képviselő vett részt; 1940 húsvétján közölt cikke miatt Telekivel kiobbant konfliktusában pedig 100-nál több képviselő állt mögé. Bár végül, amikor kilépett a MÉP frakciójából csak 19-en tartottak vele, de tekintetbe véve a kormánypártban maradt híveit (pl. Teleki Mihály földművelésügyi minisztert, Milotay István újságírót),¹⁴ a miniszterelnökök helyzete soha nem volt eléggé stabil. (Nem véletlen, hogy 1943-ban Kállay Miklósnak

¹¹ ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál nemzetről és társadalomról*. 166.; a kiválásról lásd SIPOS Péter: *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*. Akadémiai Kiadó, 1970. 181–192.

¹²BALÁZS Sándor: *Mikó Imre*. 98.; BÁRDI Nándor: *A múlt mint tapasztalat*.; BALÁZS Sándor: *László Dezső a magyar parlamentben*. 102.; Balázs itt, olykor szövegszerűen igazolhatóan is, Mikó Imre általa közölt visszaemlékezéseire támaszkodik.

¹³SIPOS Péter: *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*. 116–133. Sipo elemzi a párt frakciójának összetételét is ilyen szempontból.

¹⁴Uo. 152–153., 190–191.

el kellett napoltatnia az országgyűlést a kormányzóval, ha nem akart megbukni.)

Így aztán az erdélyi képviselőknek, majd az Erdélyi Pártnak nagyobb szerep jutott a parlamenti stabilitás megteremtésében, mint amit ezek az utólagos értékelések sugallnak. 1940 decemberében például, Sipos Péter összegzése szerint, a behívott képviselőkkel együtt 336 főre növekedett képviselői létszámból csak 185 (tehát az eredetinel csak 3-mal több) tartozott a MÉP frakciójához,¹⁵ a kormánytöbbség így a kezdeti 70%-ról 55%-ra csökkent. 1943 végén, Mikó Imre összegzése alapján, 369 képviselőből 221 (59,9%) volt a MÉP frakciójának tagja. Ezek közül 24 délvidéki, 17 felvidéki, 7 erdélyi behívott képviselő.¹⁶ Vagyis ezek nélkül a MÉP már csak 173 hely (46,8%) felett rendelkezett volna.

Ha figyelembe vesszük azt is, hogy a frakción belül Imrédynek még jelentős számú híve volt, akkor egyértelmű lesz, hogy a kormánynak ténylegesen szüksége volt a behívott képviselők – akár kárpátaljaiak, akár erdélyiek, akár délvidékiek – támogatására. Részben ezért is próbálkozhattak a Telekit követő miniszterelnökök az Erdélyi Párt beolvastásával. A nyomás hatására 1942 februárjában sor került egy pártszövetség létrehozására,¹⁷ amelyet aztán a hamarosan távozni kényszerülő Bárdossy utóda, Kállay Miklós alatt megújítottak. Bár ez megkövetelte, hogy a párt igazodjon a kormánypárthoz, fogadja el pártvezérnek a mindenkori miniszterelnököt, de meghagyta a szervezeti önállóságot, és lehetővé tette, hogy az Erdélyi Párt szerepet kapjon a törvények előkészítésében is, ne csak a parlamenti vitákban próbálkozhasson érdekei érvényesítésével, továbbá garantálta, hogy a MÉP nem szervezkedik Erdélyben.

Az Erdélyi Párt viszonylag jelentős befolyására utal az is, hogy a megürült képviselői helyek betöltése során is sikerült érvényesítenie érdekeit Bárdossy Lászlónál is, aki pedig a visszaemlékezések szerint a

¹⁵ Uo. 203., 113. lj.

¹⁶ MIKÓ Imre: A magyar országgyűlés. *Hitel*, 1943/12. 751–763.

¹⁷ „Az Erdélyi Párt pártszövetséget köt a Magyar Élet Pártjával”. *Keleti Újság*, 1942. február 28. 1. – A történet némileg tragikomikus, hiszen a pártszövetség bejelentése után alig néhány nappal Bárdossyt lemondatta a kormányzó.

beolvasztására tört. Ennek ellenére az 1942. február 12-én, majd 14-én előterjesztett javaslatokkal pótlólagosan behívtak szinte kivétel nélkül az Erdélyi Párthoz kötődtek. Fejérváry Károly földbirtokos a Szolnok-Doboka vármegyei tagozat egyik vezetője volt; Kortsmáros László nyugalmazott iskolaigazgató a párt nagyváradi elnöke, az országos elnöki tanács tagja; Polonkay Tivadar református lelkész a háromszéki tagozat egyik vezetője; Tóth Balázs nyugalmazott igazgató Kézdivásárhelyről, aki az alakuló gyűlésen is küldött volt és valószínűleg a városi szervezet egyik vezetője; Csipak Alajos római katolikus kanonok a Csík vármegyei tagozatban töltött be fontos szerepet, ekkor már az országos elnöki tanács tagja is; Venczel Antal bőrgyári munkás Kolozsvárról a párt frakciójába lépett be; dr. Gaál Alajos orvos a gyergyószentmiklósi városi szervezet elnökeként és az országos elnöki tanács tagjaként tevékenykedett; Szilágyi Ferenc iparos Désről a Szolnok-Doboka vármegyei tagozat egyik vezetője is volt; Szűcs Kálmán, a szatmári munkásotthon elnöke, a helyi tagozat vezetőségének és az országos elnöki tanácsnak a tagja; az ismert író, Nyíró József ekkor a párt kolozsvári szervezetének elnöke. Rajtuk kívül még Domahidy István is a párt parlamenti frakciójában foglalt helyet.¹⁸

Egy másik közkeletű tévhit az Erdélyi Párttal kapcsolatban az, hogy egyszerű klubpárt maradt volna.¹⁹ A feltételezés arra vezethető vissza, hogy az eredetileg 1940. december 14-én megalakult frakció 1941. február 5-én tartott értekezletén felvette az Erdélyi Párt nevet, majd megválasztotta ideiglenes vezetőségét. Elnök: Ember Géza, alelnökök: Kövér Gusztáv, Albrecht Dezső, Kiss Kálmán, főtitkár: Botár István. Ez azonban, amint a párt megalakulását bejelentő Ember Géza is mondta,

¹⁸*Küldöttek.* 1941. Az országos elnöki tanács tagjait lásd *Ellenzék*, 1941. május 29. 2.; továbbá *Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott Országgyűlés irományai.* VII. köt. Budapest, 1942. 515–516.; „Megalakult az Erdélyi Párt kolozsvári ifjúsági szakosztálya”. *Keleti Újság*, 1942. február 6. – A tudósítás kiemeli, hogy az alakuló ülésen azért a párt kolozsvári főtitkára, Botos János mondott beszédet, mert az elnök, Nyíró, gyengélkedett. Venczel és Domahidy pártállása több cikkből is kiderül. Lásd pl. „Szertefoszlott a szociáldemokrácia mindenhatóságáról szóló legenda”. *Keleti Újság*, 1942. április 1. 3.; az *Ellenzék* beszámolóját arról, hogy kik lesznek az EP vezérszónokai a költségvetési vitában 1942. őszén. *Ellenzék*, 1942. november 2.

¹⁹BALÁZS Sándor: *László Dezső a magyar parlamentben.* 105. Ebben a tévhitben nem olyan rég még magam is osztoztam. Lásd EGRY Gábor: *Realitások és illúziók.* I. m. 195.

csupán ideiglenes vezetőség volt, amelynek a megbízatása addig tartott, amíg „pártunk vezetőségét alkotmányos formák között megválaszthatjuk”. Ugyanekkor azt is jelezte, hogy a párt szervezési munkái folyamatban vannak.²⁰ A végleges megalakulásra csak azután került sor, hogy mindenhol létrehozták a települési, kerületi, járási, megyei szervezeteket. Így tolódhatott ki a Kolozsvárott tartott alapító nagygyűlés időpontja 1941. május 28-ig.

A pártszervezetek kiépítését szükségessé tette az is, hogy az újonnan alakult Magyar Megújulás Pártja a visszatért területeket kiváló terepnek találta saját szervezeteinek kiépítéséhez. Források hiányában nem tudok biztosat mondani az EP szervezésének nagypolitikai indokairól, de a MÉP és a miniszterelnök helyzetének ismeretében, figyelembe véve a Teleki-Imrédy-konfliktust is, logikusnak tűnik a feltevés, hogy a miniszterelnök – nyilvánosan hangoztatott társadalomszervező elveinek valóra váltása mellett – azért is kezdeményezte a különálló Erdélyi Párt létrehozását, hogy így egyúttal veszélyes politikai ellenfelének a lépéseit is ellensúlyozza. Az új párt arra is alkalmasnak tűnhetett, hogy a kisebbségi korszak egységeszméjére alapozva egyetlen, kormánytámogató politikai szervezet keretein belül tartsa az észak-erdélyi középosztályt, parasztságot és a munkásság egy részét. Különösen azok után, hogy Imrédy pártja igen aktívan látott hozzá saját tagozatainak megalapításához. Rajniss Ferenc Nagyváradra látogatott a Magyar Megújulás Pártja szervezésének megindítására, Imrédy pedig – Incze Antal és egy felvidéki behívott képviselő, Pintér Béla társaságában – Kolozsvárott bontott zászlót 1940 decemberében.²¹ Az MMP ráadásul olyan társadalmi csoportokban bizonyult sikeresnek, melyek a korábbi magyar kisebbségi szervezetek gerincét adták. Bár részletes és kimerítő adatok erről sem állnak rendelkezésre, néhány példa alapján feltehető, hogy Imrédy pártjába sok olyan közismert személyiség is belépett, aki korábban valamely OMP- vagy népközösségi szervezet vezetésében is részt vállalt, és esetleg később az Erdélyi Pártban talált végleges otthonra. Nagyváradon a Magyar Megújulás Pártja vezetői között volt református lelkész, püspöki titkár, ügyvéd, gyógyszerész, sebész főorvos, római katolikus lelkész és iparművész.

²⁰BALÁZS Sándor: *László Dezső a magyar parlamentben*. 105.

²¹SÍPOS Péter: *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*. 217–218.

Szatmárnémetiben a párt a római katolikus papság és az értelmiség körében talált híveket.²² Nagyváradon személyi azonosságokat is sejthetünk Imrédy pártja és a később megalakult Erdélyi Párt között. Kicsi a valószínűsége, hogy a román uralom után nem sokkal Nagyváradon túl sok magyar gyógyszerész tevékenykedett volna, márpedig az EP alakuló gyűlésén a városból két ilyen foglalkozású küldött is részt vett, egyikük az Országos Intézőbizottságnak is tagja lett. Ezenkívül ugyancsak megjelent két református lelkész és két római katolikus plébános. Mindez, jóllehet csak egyedi érvénnyel, azt sejteti, hogy Teleki vélhető taktikája – a Magyar Megújulás Pártjának ellensúlyozása az Erdélyi Párttal – korántsem volt sikertelen.

Ugyancsak közvetetten, viszont általánosabb érvénnyel utal erre az alakuló ülés résztvevőinek listája is. A párt hivatalos lapjának számító *Ellenzék* által közölt – sajnos nem teljes – névsor 429 nevet tartalmaz. Figyelembe véve, hogy három tagozat választott küldötteinek listája nem került a névsorba, feltételezhetjük, hogy a gyűlésen legalább 600-an vettek részt. Mivel az is kiderül a tudósításból, hogy sok küldött távolmaradt,²³ feltételezhető, hogy a gyűlésre delegáltak száma megközelítette vagy elérte az ezer főt is. Ez azt jelenti, hogy amennyiben – kétségtelenül kissé önkényesen – az erdélyi magyarság összlétszámához viszonyítjuk a küldöttek számát, akkor minden 1340 erdélyi magyarra jutott egy küldött. A párt alakuló gyűlése tehát akár még az észak-erdélyi magyarság valóságos akaratnyilvánítása is lehetett.

A pártszervezet

Az alakuló gyűlés résztvevőinek névsora alkalmat ad arra, hogy – ha csupán részlegesen is – felmérjük a párt társadalmi beágyazottságát. Bár a 429 fős lista látszólag elég nagy halmazt képez ahhoz, hogy akár statisztikai elemzést is végezzünk rajta, az eredmények értékelésénél néhány körülményt feltétlenül figyelembe kell venni. Először is nem tud-

²²Uo. 220.

²³Például a Szilágy vármegyei tagozat 101 választott küldöttéből csak 13-an jelentek meg. (*Küldöttek*. 1941.)

jük, hogy a delegáltak miként oszlottak meg a tagozatok között. Így azt sem tudhatjuk, hogy vajon a lélekszámnak megfelelően különbözött-e a küldöttek száma, vagy más szempontok is befolyásolták azt. Enélkül azt sem tudjuk megállapítani, hogy mely tagozatok küldöttei felül-, és mely tagozatokéi alulreprezentáltak a vizsgált csoportban, ami megnehezíti, hogy a kapott eredményeket akár a párt teljes tagságára, akár annak különböző szintű vezetőire, befolyásos figuráira vonatkoztassuk. Elképzelhető például, hogy a három nagyvárosi tagozat (Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad) felülreprezentált, és ennek következtében úgy tűnhet, hogy a városi magyar lakosság körében jellemző foglalkozási és társadalmi helyzetű csoportok meghatározóbbak a párton belül, mint esetleg ténylegesen voltak. Másodsor, a lista eleve nem tartalmazza az összes küldöttet a sok hiányzó és az egyéb hiányosságok miatt. Így sérül a minta teljessége is, amit az eredmények értékelésénél ugyancsak tekintetbe kell vennünk. Emellett sok esetben (mintegy 100 főnél) a lista nem tartalmaz adatot az illető foglalkozására vagy végzettségére (doktori cím) sem. Ez nemcsak tovább szűkíti, hanem tovább torzítja is a mintát. Így aztán a maradék több mint 300 fős csoport vizsgálatával kapott eredmények semmiképpen sem lesznek végleges érvényűek. Azok nagy valószínűséggel eltérnek a párttagságra vagy a különböző tisztségviselőkre összességében jellemző eredményektől. Ugyanakkor mégis megmutathatnak lényeges tendenciákat, és kellő óvatossággal kezelve – főként nem abszolutizálva őket – megalapozottan következtethetünk belőlük a párt társadalmi hátterére, beágyazottságára, támogatottságára.

Mindenesetre a pártszervezet vonatkozásában az bizonyosan megállapítható, hogy az Erdélyi Pártnak, Máramaros kivételével, minden visszacsatolt törvényhatóságban (Bihar, Szatmár, Kolozs, Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód, Maros-Torda, Szilágy, Csík, Udvarhely, Háromszék vármegyék, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Szatmárnémeti törvényhatósági jogú városok) működött egy-egy tagozata. Élükön egy-egy elnök, több alelnök (Kolozsvárott kettő, Beszterce-Naszód megyében négy) és egy-egy főtitkár állt, utóbbi az operatív ügyeket intézte. Mellettük általában a megyei vagy törvényhatósági jogú városi tagozat vezetőségének tagjai lehettek az egyes területi szervezetek vezetői is, főként ott, ahol a történeti hagyományok ezt megkövetelték, vagy

ahol egy tagozat egy törvényhatósági jogú városban több kerületi szervezetre oszlott. Csík vármegyében dr. Gaál Alajos gyergyói területi elnök a vármegyei tagozati vezetés tagja is volt, míg Kolozsvárott az egyes kerületi elnökök kaptak szerepet a vezetésben. A tagozatokon belül működtek járási szervezetek és települések. Ezek mindegyikének volt elnöke, voltak alelnökei és titkára, pénztárosa és ellenőrei.²⁴

A május 28-i nagygyűlésen megválasztották az új, immár végleges országos vezetést. Az elnök Teleki Béla lett; alelnökök: Ember Géza; dr. Kolombán József ügyvéd, Csíkszeredából, a Csík vármegyei tagozat elnöke; ügyvezető alelnök Albrecht Dezső; országos politikai főtitkár Mikó Imre; pénztáros Vita Sándor; ellenőr Rácz Mihály építőmester, felsőházi tag, a kolozsvári tagozat alelnöke és Szilágyi András kispálya, Kolozsvár egyik kerületi szervezetének elnöke; irodavezető dr. Páll György.²⁵ A szűkebb vezetés tagjai tehát jórészt a politikából korábban ismert figurák. Az is bizonyos, hogy Rácz és Szilágyi szerepe mindezen túl saját társadalmi csoportjuk reprezentálása is volt, viszont az ő súlyuk kisebb lehetett, mint a vezetés többi kipróbált, régebbi tagjé. (Emellett felmerülhet az is, hogy a párt csúcsvezetését tudatosan, egy meghatározott társadalomfelfogást is megjelenítve szervezték úgy, hogy a munkásság és a parasztság „képviselői” ellenőrizzék a főként középosztályból kikerülő tényleges irányítókat.) A társadalmi reprezentativitás mellett a területi reprezentativitást az elnök mellett működő országos elnöki tanácsnak kellett megjelenítenie. (Sajnos, a párt alapszabályának, valamint a rá vonatkozó hárnyagnak a hiányában ennek a testületnek a feladatairól szinte semmit nem tudunk.) 1941. május 28-án megyénként a következő tagokat választották meg (1. táblázat).

²⁴Például 1943 szeptemberében tisztújításra került sor a kolozsi és az apahidai szervezetben. Mindkettőben új elnököt, alelnököt, titkárt és pénztárost, valamint ellenőroket választottak. A kolozsi tagozatban emellett új, 10 tagú választmányról is beszámolt az *Ellenzék*. („Tisztújító közgyűlések az Erdélyi Pártban”. *Ellenzék*, 1943. szeptember 7.)

²⁵„Gróf Teleki Béla az Erdélyi Párt országos elnöke”. *Ellenzék*, 1941. május 28. 3.

1. táblázat. Az Erdélyi Párt országos elnöki tanácsának tagjai. 1941. május 28.

Törvényhatóság	Név	Foglalkozás
Szatmár vm.	Figus-Illinyi Albert	Országgyűlési képviselő, főszerk.
Szatmár vm.	Szűcs Kálmán	A szatmári iparosothon elnöke
Szilágy vm.	br. Brauenecker Antal	Országgyűlési képv., földbirtokos
Bihar vm.	Pap-Szász Lajos	Földbirtokos, tagozati elnök
Bihar vm.	Szabó János	Felsőházi tag, munkás
Szolnok-Doboka vm.	gr. Bethlen László	Ogy képv., a szövetkezetek központjának elnök-igazgatója
Kolozs vm.	László Dezső	Országgyűlési képviselő
Kolozs vm.	Nyíró József	Tagozati elnök, főszerk.
Beszterce-Naszód vm.	Beke Ödön	Országgyűlési képviselő, kereskedő
Maros-Torda vm.	gr. Tholdalagi Mihály	Főispán, Maros-Torda megye
Háromszék vm.	br. Szentkereszty Béla	Országgyűlési képviselő, földbirtokos
Háromszék vm.	Földi István	Tanár
Csík vm.	Csipak Alajos	Kanonok
Csík vm.	dr. Gaál Alajos	Orvos
Udvarhely vm.	dr. Bíró István	Tanár, kisgazda, felsőházi tag, tagozati elnök
Udvarhely vm.	Kiss Kálmán	Országgyűlési képviselő

Forrás: *Ellenzék*, 1941. május 29. 2.

További vezető testülete volt a pártnak az országos intézőbizottság. Az alapszabályra vonatkozó pontos ismeretek hiányában ennek feladatairól sem tudunk sokat, inkább csak sejtéseink lehetnek. Ezek kiindulópontja, hogy az intézőbizottság meglehetősen nagy létszámú testület

volt: május 28-án 219 fővel állt fel. A küldöttek nagyobb részét hivatalból delegálták. Úgy tűnik, ezek a törvényhatósági tagozatok vezetői (elnök, alelnökök, főtitkárok, elnökségi tagok) lettek. Ők egyúttal – szintén hivatalból – az alapító nagygyűlésen is részt vehettek. Mellettük részben a taglétszám és a lakosság szám alapján még 68 tagot választottak.

A tisztviselők mellett az egyes tagozatok még további küldötteket is delegálhattak a nagygyűlésre. Nem egyértelmű, hogy milyen alapon. Volt, ahol választottak, volt, ahol egyesek hivatalból kerültek a küldöttek közé. Például Szolnok-Doboka vármegyében a párt vármegyei tanácsának tagjai így jutottak a gyűlésre. Ahol választottak, ott kimutathatóan törekedtek az egyes járási, illetve városi szervezetek arányos képviseletére.²⁶ Ha például megvizsgáljuk a Háromszék vármegyei tagozat küldötteit, világosan elkülöníthetők a négy történelmi kistérség (Sepsiszek, Kézdi-szek, Orbai-szek, Erdővidék) delegáltjai. A küldötteken kívül ugyancsak hivatalból voltak tagjai az intézőbizottságnak – és így résztvevői a nagygyűlésnek is – az országgyűlési képviselők.

Lényeges az Erdélyi Párt megítélése szempontjából, hogy a szervezet gyökerei egyértelműen a két világháború közötti kisebbségi időszakra nyúltak vissza nem csupán személyi, hanem szervezeti értelemben is. Sajnos, a szervezeti összefüggésekről inkább csak jelzés értékű adataink vannak, sok esetben elsősorban a személyi kontinuitás alapján feltételezhető ilyen jellegű kapcsolat is. Mindenesetre már a párt megalakulása előtt, nem sokkal a magyar bevonulás után, amikor még nem dőlt el, hogy végül milyen politikai struktúrák lesznek a visszacsatolt területeken, az elsők már létre is jöttek a kisebbségi korszak szervezeti bázisán. A Teleki Pál által összehívott kolozsvári értekezlet ülésén elhangzottak szerint például a Gyáripárosok Országos Szövetségének nagyváradi tagozata már a bécsi döntést követő napokban megkereste a helyi magyar pártot azzal, hogy szorosabb együttműködést alakítsanak ki.²⁷ A helyi magyar párt később az Erdélyi Pártba tagozódott be.

²⁶*Küldöttek*. 1941.

²⁷Dr. Kovács Árpád hozzászólása az erdélyi értekezleten, 1940. október 18. *Az 1940. október 18–19-én tartott erdélyi értekezlet jegyzőkönyve. (Erdélyi jkv.)* 78. – Köszönöm Bárdi Nándornak, hogy a birtokában lévő példányt rendelkezésemre bocsátotta.

Ugyanez történt a korábban a Magyar Népközösség – a királyi diktatúra egységmozgalmának, a Nemzeti Megmentés Frontjának (FSN) magyar tagozata, elnöke Bánffy Miklós – keretei között létrejött tízes szervezet egyes részeivel is (Kolozsvárott, Sepsiszentgyörgyön).²⁸

Ezeknél a szórványos adatoknál jóval árulkodóbb a személyi folyamatosság feltárása. A rendelkezésünkre álló források, az alapító gyűlés névsorai, valamint a két világháború közötti Országos Magyar Párt jegyzőkönyveinek névanyaga alapján egyértelműen kijelenthető: az Erdélyi Párt politikusi gárdájának meghatározó része az OMP-ből érkezett az új szerveződésbe. Az illetők vélhetően nemcsak hogy személyesen részt vettek a pártalapításban, hanem korábbi társadalmi kapcsolataikat és funkcióikat is felhasználták, és feltételezhető, hogy zömük az új szervezetben a korábbinak megfelelő pozíciót töltött be.

Az Országos Magyar Pártban való korábbi komoly szerepvállalás azonban nemcsak a képviselők szűk körére igaz, hanem a párt helyi szervezeteiben dolgozó, vagy éppen a közigazgatási szervezetbe bekerült politikusokra is (főispánok, polgármesterek). Ráadásul azzal is számolnunk kell, hogy a parlamenti képviselők egy része egyúttal helyi szinten is tevékenykedett. Mindenesetre a képviselők mellett a nagygyűlési küldöttek nem elhanyagolható része is feltűnt már a két világháború között, sőt esetenként már előbb, a magyar politikai szervezetek különböző – vezető vagy szakmai jellegű – testületeinek soraiban. Közülük a teljesség igénye nélkül emeljünk ki néhány példát, érzékeltetve a folytonosságot a kisebbségi korszak és az új időszak intézményei között.

Ifj. Bély Kálmán gróf már az OMP első intézőbizottsági ülésén, 1923. október 12-én is tagként volt jelen;²⁹ 1941. május 28-án a Szilágy vármegyei tagozat elnöke. Toldalaghy Mihály 1941-ben a Maros-Torda vármegyei tagozat elnöke, az OMP intézőbizottságában már 1924-ben

²⁸Erre vonatkozóan lásd HÁMORI Péter: *Magyar társadalomszervezési kísérletek. Észak-Erdélyben (1940–1944)*. 90., 141. l.j. Ugyanott ismerteti részletesen magát a tízes vagy tizedes szervezetet; továbbá HORVÁTH SZ. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között*; BÁRDI Nándor: *A múlt mint tapasztalat*.

²⁹GYÖRGY Béla: *Források az Országos Magyar Párt történetéhez. A vezető testületek jegyzőkönyvei*. 27.

tag. Az intézőbizottság tagjainak névsorában szerepel dr. Kovács Károly is, aki 1941 májusában a csíkszeredai tagozat főtitkáráként vett részt a kolozsvári gyűlés munkájában. Városi tagozati vezető lehetett a szászrégeni Kornhoffer Vilmos, a kézdivásárhelyi dr. Molnár Dénes, a szatmárnémeti dr. Tevely József is.³⁰ Hozzájuk hasonlóan feltűnt az OMP intézőbizottságában Teleki Artúr gróf,³¹ aki az alakuló gyűlésen Maros-Torda vármegye egyik küldöttként jelent meg. Érdekes, hogy az OMP intézőbizottságában éppúgy alkalmilag delegált küldöttként vett részt, mint a nagygyűlés munkájában. Egy másik földbirtokos, Ugron István is megemlíthető. Nem csak a földbirtokosok és a középrétegek esetében tudunk példát az ilyen jellegű folyamatoságra. Angi István a behívott képviselők közt is helyet kapott, és az OMP intézőbizottságában is szerepet vállalt.³² Rajta kívül érdemes még megemlítem Dénes Mózes és Cseh István háromszéki kisgazdákat (az előbbi Egerpatakról, a másik Gelencéről), akik 1937-ben az OMP intézőbizottság tagjai voltak, míg az Erdélyi Párt alakuló nagygyűlésén küldöttként vettek részt. Figyelemre méltó, hogy a közigazgatásban különböző jelentős posztokat betöltő erdélyiek között is számos olyan személyiséget találhatunk, akik már 1938 előtt, az OMP keretei között is politikai szerepet játszottak. A frissen kinevezett főispáni karból korábban intézőbizottsági vagy szaktestületi tagok voltak az OMP-ben: dr. Cziffra Kálmán bihari, gróf Bethlen Béla szolnok-dobokai és besztercei, dr. Kölcsey Ferenc szatmári és szatmárnémeti, báró Jósika János Szilágy vármegyei, Inczedy-Joksmann Ödön Kolozs vármegyei, Mikó László Maros-Torda vármegyei és marosvásárhelyi, dr. László Dezső csíki főispán.³³ Ez azt is jelenti, hogy a 11 főispán közül hét az OMP-ben fontos posztot töltött be, még ha nem is feltétlenül első vonalbelit. Mellettük találunk olyan polgármestert is, aki szintén tagja volt az OMP vezetésének és részt vett

³⁰Uo. 81., 94–95., 126., 213.

³¹Uo. 80. (Arctúr néven.)

³²Uo. 86.

³³Uo. 57., 213. (Bethlen Béla a fiatalabb nemzedékhez tartozott, a jegyzőkönyvek szerint csak az OMP utolsó, sorsdöntőnek bizonyult intézőbizottsági ülésén vett részt); 137., 23.; 138. (Mikó csak az OMP közgazdasági szakosztálya tagjaként tűnik fel 1929. június 8-án); 93. (László, aki nem keverendő össze névrokonával, a szintén magyar országgyűlési képviselő református lelkésszel, a párt képviselőjelöltje is volt Csík megyében 1928-ban. 130.)

az Erdélyi Párt megalapításában, például dr. Udvary József, Szilágyosmlyó első embere.³⁴ Végül a politikai elit folyamatosságának erősségét érzékeltetendő néhány példa az első világháború előtti politikai elittel való személyi közösségről is. Bölöni Zoltán, aki a Függetlenségi és 48-as Párt, valamint az 1917–1918-ban igen aktív, gróf Bethlen István és Apáthy István vezette Erdélyi Szövetség Szilágy megyei elnöke, vezetőtanácsi tagja, 1940 után behívott képviselő, a két világháború között pedig az OMP vezetőségének is tagja.³⁵ Paál Árpád is az Erdélyi Szövetségben kezdte pályafutását.³⁶ Rajta kívül említhető még Simó Lajos, az Erdélyi Párt Szolnok-Doboka vármegyei tagozati elnöke, aki az Erdélyi Szövetség nagyilondai (Szolnok-Doboka vármegye) kerületi elnöke volt; Kaizler György Szilágy vármegyei küldött, aki 1917–18-ban főispán volt és az Erdélyi Szövetség vezetőtanácsi tagja,³⁷ vagy akár Hye Jenő, az Erdélyi Párt Szolnok-Doboka vármegyei tanácsának tagja is.³⁸ Az utóbbi három azonban a kisebbségi korszakban kevésbé volt aktív, az OMP vezető testületeinek jegyzőkönyveiben például nem tűnik fel a nevük.³⁹

Annak alapján, ahogyan az Erdélyi Párt alakuló nagygyűlését összehívták (a megyei tagozati vezetőségek hivatalból részt vettek, a városi vagy térségi tagozati vezetőségekből delegáltak), feltételez-

³⁴ Uo. 164., 168., 377.; *Küldöttek*. 1941.

³⁵Uo. 91., 94.; *Az erdélyi szövetségnek 1914. június 7-én Marosvásárhelyt megállapított szervezete, munkaterve és megválasztott vezető tanácsa*. Gombos Ferencz „Lyceum” könyvsajtó nyomása, Kolozsvár, 1917. Kiegészítések Apáthy István kézírásával. Apáthy István hagyatéka. OSZK Kézirattár Quart. Hung. 2456.; *Az Erdélyi Szövetség zilahi kerületi választmányának megalakulása 1918. április 6. Jegyzőkönyv*. Uo. 127. f.; *Küldöttek*. 1941.

³⁶*Az erdélyi szövetségnek 1914. június 7-én Marosvásárhelyt megállapított szervezete, munkaterve és megválasztott vezető tanácsa.*; Paál Árpád levele a az általános választójogról Apáthy Istvánhoz. Apáthy István hagyatéka. OSZK Kézirattár. Quart. Hung. 2456. 144. f.

³⁷*Az erdélyi szövetségnek 1914. június 7-én Marosvásárhelyt megállapított szervezete, munkaterve és megválasztott vezető tanácsa.*; *Küldöttek*. 1941.

³⁸Hye nevét – az Erdélyi Párt alakuló ülésén szintén megjelenő vagy a párt alapításában és vezetésében szerepet vállaló gróf Bethlen György, Hatfaludy Ernő, báró Szentkereszthy Béla mellett – az általános választójog ellen megszerveződött erdélyi politikusok között sorolja fel egy tudósítás. („Választójog ellenes blokk”. *Az Újság*, 1917. szeptember 13.)

³⁹Lásd György Béla: i. m.

hetjük, hogy ez a fajta folytonosság nem csak személyi téren állt fenn. Az egyes szereplők korábbi aktivitása a magyar pártban, majd a korábbi szerephez hasonló vagy azzal megegyező feladataik az új szervezetben, valamint mindaz, amit nagyon töredékesen tudunk az Erdélyi Párt szerveződéséről (korábbi pártszervezetek és társadalmi szerveződések csatlakozása), megengedik azt a következtetést, hogy a személyi kontinuitás mögött valamiféle szervezeti kontinuitás húzódott meg. Az új párt egyes tagozatai vélhetően a korábbi magyar kisebbségi politikai szervezetek bázisán jöttek létre, és kereteik között értelemszerűen ugyanazok kerültek vezető pozíciókba, akik már az OMP szervezetében is ott voltak. Mindez vélhetően nem pusztán a személyek és a szervezet folyamatosságát jelentette, hanem annál többet is: a kisebbségi korszakban kialakult értékrend és ideológia folyamatosságát – természetesen a megváltozott körülmények között.

Társadalmi háttér

A rendelkezésünkre álló források nem teszik lehetővé, hogy a teljes tagság adatai alapján feltárjuk az Erdélyi Párt társadalmi háttérét. Ám az elszórt adatok is arra utalnak, hogy a kisebbségi korszakból átöröklődött szervezeti keretek között újraszervezett pártban, hasonlóan a két világháború közti periódusra jellemző helyzethez,⁴⁰ a magyar közösség tömegesen szerepet vállalt. 1942 januárjában a pártnak már 700 helyi szervezete és 243 500 tagja volt.⁴¹ Ez mindenképpen azt sugallja, hogy az Erdélyi Párt ténylegesen az egész erdélyi magyarság megszervezésére törekedett, és azt is jelzi, hogy a párt tagsága társadalmilag feltétlenül tagolt lehetett, még ha nem is képezte le a teljes észak-erdélyi magyar társadalmat. Részben a szociáldemokraták és a hozzájuk kötődő szak-

⁴⁰Ez különösen a Magyar Népközösség időszakát jellemezte. Lásd pl. HORVÁTH SZ. FERENC: *Elutasítás és alkalmazkodás*.

⁴¹BÁRDI Nándor: *A múlt mint tapasztalat*. 240. – Egy másik adat csak 20 000 főről beszél 1942 elején. SIPOS Péter: *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*. 219.

szervezetek által több-kevesebb sikerrel szervezett munkásság,⁴² részben a mezőgazdasági népesség megosztott lehetett, de a középosztályon belül is voltak, akik Imrédy pártjához húztak.⁴³ Emellett a nyilasok is megkezdték saját szervezeteik kiépítését.⁴⁴ Adatok hiányában a teljes tagságra vonatkozóan ennél messzebb nem merészkedhetünk.

Ezzel szemben a nagygyűlésen részt vevők listája alapján azt biztosan megvizsgálhatjuk, hogy a párton belül a különböző szinteken kik voltak vezető pozícióban, kik lehettek a hangadók vagy a befolyásos személyiségek. Legalábbis a párt szerveződése és a nagygyűlési delegálás módja miatt jogosnak tűnik a feltételezés, hogy a nagygyűlési delegáltak névsorát erre vonatkozó forrásként kezeljük. Az ismert foglalkozású küldöttekre vonatkozó adatokat a 2. táblázatban foglaltam össze:

Az adatokból egyértelműnek tűnik, hogy az alakuló gyűlés küldötteinek foglalkozás szerinti összetétele (és ennek megfelelően társadalmi megoszlása) nem felelt meg teljesen az erdélyi magyar közösségének. A középosztály és az elit olyan mértékben felülreprezentált, hogy feltételezhetjük: ha számításba vehetnénk a többi, ismeretlen küldött adatait is, a kép lényegében akkor sem változna. Az Erdélyi Pártnak a nagygyűlésen megjelent aktív tagjai, vélhetően egyúttal különböző szintű vezető személyiségei is, jórészt a középosztályhoz tartoztak, azon belül is elsősorban a tanult középosztályhoz⁴⁵ (értelmiségi és szabad foglalkozások, félig nyilvános szakmák – pl. lelkészek, tanítók). Az egyértelműen idesorolható 168 fő (lelkészek, ügyvédek, jogászok, új-

⁴²A munkásság szervezésébe, a hivatalos és a baloldali munkásszervezetek közti konfliktusokba betekintést nyújt Jordáky Lajos korabeli naplója is. A „hivatalos” munkáspolitikára egy alkalommal (1940. november 9-én) még Jordáky régen nem látott középiskolai osztálytársát is megpróbálta felhasználni, hogy rávegye a Nemzeti Munkaközpontba való betagozódásra. (Jordáky Lajos hagyatéka. Erdélyi Múzeum Egyesület [EME] Kézirattára. I. 2. Naplók 3. k. 173.; lásd még 3. k. 160–161., 167–173., 4. k. 213.)

⁴³A fentebb említett adatok mellett érdekes, hogy Jordáky Lajos a naplójában beszámol arról, miként próbálták több ízben is beszervezni imrédysta majd nyilasszervezetekbe. Egy volt kereskedelmi iskolai társa és kereskedelmi iskolai tanáruk imrédysta szervezetest akart létrehozni. (Jordáky Lajos naplója. 3. k. 160. EME Kézirattár, Jordáky Lajos hagyatéka I. 2.)

⁴⁴Uo. 3. k. 162.

⁴⁵A fogalomról lásd KARÁDY Viktor: A magyar zsidóság regionális és társadalmi rétegződéséről (1910). *Regio*, 1994/2.

2. táblázat. Az ismert foglalkozású küldöttek (323 fő) megoszlása foglalkozási csoportok szerint

Foglalkozási csoport	Küldöttek	Küldöttek aránya
Lelkész	68	21,05%
Ügyvéd, jogász	51	15,79%
Földbirtokos	41	12,70%
Iparos, kereskedő, önálló	39	12,10%
Tisztviselő	22	6,80%
Kisgazda	20	6,20%
Tanár, egyetemi oktató	19	5,90%
Gyáros, vállalatigazgató	13	4,00%
Újságíró, író, lapszerkesztő	12	3,70%
Tanító	11	3,40%
Munkás	11	3,40%
Egyéb	9	2,80%
Mérnök, építész, orvos	8	2,40%
Összesen*	323	100,00%

* Egy személy lelkész és tanár is volt egyben.

Forrás: *Küldöttek*. 1941., Stefano Bottoni (szerk.). *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)* Csíkszereda, 2006. és Csorja Mária papolci származású tanítónő személyes közlései. (A %-os adatokat kerekítettük.)

ságírók, tanítók, mérnökök, orvosok) az összes ismert foglalkozású küldött 52,2%-át alkotja. (Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a tisztviselők egy jelentős része valamilyen módon idetartozhat, és arról sem, hogy a nem ismert foglalkozású küldöttek közül további 22 főnek doktori címe volt.) Ezen belül a 101 idesorolható világi személy adja az összes ismert foglalkozású küldött 31,3%-át.

Elképzelhető természetesen, hogy ebben a pártszervezet sajátosságai is szerepet játszottak (a három nagyvárosi tagozat valószínűleg több küldöttet delegált a lakosságnak a társadalmon belüli arányánál, és az innen kikerült küldöttek döntő többsége ebbe a társadalmi csoportba tartozott), de valószínű, hogy ez a pártra általában jellemző volt. Ugyanakkor hiba lenne ezeket az adatokat úgy kezelni, mint amelyek a

küldötteken túlmenően a párt tagságára is egyértelműen (arányaikat tekintve is) jellemzőek. Inkább azt érdemes hangsúlyozni, hogy a nagygyűlés küldöttei a pártszervezetek vezetői, illetve befolyásos, aktív tagjai közül kerültek ki. Így a fenti megoszlás is elsősorban erre a csoportra lehet igaz. Az pedig, hogy a középosztály egyúttal jórészt azonos volt a közösségben fontos pozíciókat is betöltő társadalmi elitel, ismert erdélyi jellegzetesség. Az itteni arisztokrácia már a román földreformot megelőzően sem elsősorban anyagi körülményeit tekintve különült el a társadalom többi részétől. A földreform után pedig még inkább megszűnt az anyagi létalapja, miközben a korábbi közhivatalnoki réteg is egyre fogyatkozott a mindinkább románosodó közigazgatásban. Ennek megfelelően az erdélyi magyarság elitje a számukra hozzáférhető foglalkozási pályákra szorult, és ez tükröződhet az Erdélyi Párt küldötteinek összetételében is.

A középosztályon és főként a földbirtokosok (41 fő – 12,7%) igen tekintélyes csoportjában megjelenő arisztokratákon túl az alsóbb társadalmi csoportok is képviseltették magukat a küldöttek között. Elképzelhető, hogy az ő bevonásuk a pártba elsősorban azt szolgálta, hogy kifele felmutatható legyen: az Erdélyi Párt az ő érdekeiket is képviseli. Az Erdélyi Párt ugyanis nemcsak programját, hanem szervezetét tekintve is annak a kisebbségi korszaknak az örököse, amikor a nemzeti egység, vagyis ezeknek a társadalmi csoportoknak a bevonása a politikai szervezet keretei közé, alapvető fontosságúnak tűnt. Éppen ezért az ún. kisembereknek már az OMP-ben is megvolt a maguk képviselője, méghozzá az Erdélyi Párthoz hasonlóan egy-egy szimbolikus, a saját közösségében vezető figura révén. Így például az OMP-ben a munkásságot többek között Szabó Béni brassói kisiparos jelenítette meg, később, az Erdélyi Pártban a nagyváradi Szabó János, a szatmárnémeti Szűcs Kálmán és a kolozsvári Venczel Antal. Miután az összesen 31 kisgazda és munkás együtt is csak a küldöttek kevesebb mint 10%-át alkotta, általában is a reprezentatív figurák betagolása lehetett a párt gyakorlata az alsóbb társadalmi csoportok integrálása kapcsán. Ebből arra is következtethetünk, hogy az általuk megjelenített társadalmi csoportokhoz tartozók vagy nem váltak aktív párttagokká, vagy pedig elfogadták a középosztályba tartozó helyi elit vezető szerepét. Ugyanakkor arról sem sza-

bad megfélekednünk, hogy mindkét társadalmi csoport esetében léteztek külön szakmai szervezetek, amelyek ezeknek a csoportoknak a tömörítését célozták meg. A munkások esetében a Nemzeti Munkaközpont, a parasztság esetében az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület. Mindkét szervezet kapcsolódott az Erdélyi Párthoz, a Munkaközpont főként személyi szálakon,⁴⁶ az EMGE intézményesen is. Így aztán sokszor ezek a személyiségek is működő intézményeket tudhattak maguk mögött, ami a középosztálybeli figurák esetében is a pártszervezés egyik fontos sajátossága volt. Mindez persze csak erősíti azt a hipotézist, hogy akik eljutottak a párt nagygyűlésére, azok saját csoportjukon belül lehettek vezető személyiségek, és így akár a tágabban értelmezett helyi elitnek is tagjai.⁴⁷

Ha a külön foglalkozási kategóriákat nézzük, kitűnik a lelkészek (pontosabban a különböző egyháziak) atipikusan magas száma és aránya. A küldöttek több mint egyötödét ők adták. Figyelemre méltó még, hogy ezek közül 24 fő (35,9%) az egyházi hierarchiában magasabban helyezkedett el (három rendfőnök vagy apát, az Actio Chatolica igazgatója, 20 kanonok, főesperes és esperes). Vagyis úgy tűnik, az Erdélyi Párt nemcsak az alsóbb papság közösség szervező erejét vehette igénybe helyi szervezeteiben, hanem a felsőbb klérus támogatására is számíthatott. Mindenesetre a papok és lelkészek megtalálhatóak voltak a törvényhatósági tagozatok vezetésében és a választott küldöttek között is. Figyelembe véve a delegálás korábban vázolt törvényszerűségeit, joggal következtethetünk arra, hogy gyakran a lelkészekből lettek a helyi és járási tagozat vezetői. Ezt konkrét példák is igazolják. 1943 márciusában Tőkés József esperes volt a sepsi járási tagozat elnöke.⁴⁸

⁴⁶A Nemzeti Munkaközpont első kolozsvári vezetője dr. Páll György, a párt későbbi főtitkára volt. *Jordáky Lajos naplója*. 3. k. 161.

⁴⁷Erre utal, hogy az aktív munkásvezető, családja révén azonban a kolozsvári középosztályban is elfogadott Jordáky Lajost felettébb elszántan próbálták rávenni a hivatalos munkásszervezetekhez való csatlakozásra. (*Jordáky Lajos naplója*. 3. k. 167.) A munkások esetében sokat mondó lehet az is, hogy közöttük 5 nyomdász található. Ez a foglalkozás általában jobban fizetett és jobb érdekérvényesítő képességű volt, magasabb iskolázottsággal járt, a nyomdászok gyakran a klasszikus „munkásarisztokráciához” tartoztak.

⁴⁸„Összetartozás, egység és szorgalom meghozza a boldogabb magyar jövőndöt.” *Ellenzék*, 1943. március 4.; Tőkés egyébként Tőkés László Királyhágó melléki református püspök nagypapja.

A nem sokkal korábban, februárban Szatmár megyei előadókörúton járó Ember Gézát is általában református lelkészek fogadták, mint a helyi tagozatok vezetői. Vetésen dr. Koronka Pál, Óváriban Fehér Bertalan. A szamosfalvi tagozat értekezletét 1943. február 15-én Szilágyi László református lelkész nyitotta meg.⁴⁹ A példák sorában végül érdemes megemlíteni, hogy a kolozsi tagozat fentebb már említett tisztújítására is azért került sor, mert az elnök, Máthé Sándor református lelkész elhunyt. Ezek az esetek és az egyháziak rendkívül magas aránya a küldöttek között azt sejtetik, hogy a párt, különösen a falvakban, kisvárosokban, szinte már szimbiózisban élt az egyházakkal, épített azok hagyományos társadalomszervező erejére, funkcióira. Ugyanakkor feltehető, hogy ezeken a helyeken a párt nem különült el élesen a többi társadalmi intézménytől, lényegében együtt működötték a pártszervezet struktúráit is.

Ha az egyes kategóriákon belüli megoszlást nézzük, azt látjuk, hogy a helyi elitbe tartozó személyek igen aktívan vettek részt a párt működtetésében. Önmagában is sokatmondó, hogy az alsó középosztályi kategóriák – tanítók, iparosok, kereskedők, tisztviselők – az összes küldöttnek csak 22,8%-át tették ki. De még ezeknek jelentős része sem hétköznapi tanító, iparos vagy tisztviselő. A 39 iparos és kereskedő közül 8-an ipartestületi elnökök voltak. A 22 magán- vagy köztisztviselőből egy főispán, egy nyugalmazott főispán, egy főispáni titkár, egy közbirtokossági elnök, egy polgármester, egy iparkamarai miniszteri biztos és négy kerületi felügyelő volt az EMGE-től. Összesen tehát legalább tíz ember, az ebbe a társadalmi kategóriába tartozók közel fele magasabb vagy egyenesen vezető beosztásban tevékenykedett. Továbbá a 11 tanító közül 8 egyúttal igazgatója is volt annak a sok esetben városi intézménynek, ahol tanított.

A párt vezető aktivistáinak társadalmi összetételével kapcsolatban ismételten fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az jelentős mértékben megegyezik az Imrédy-féle MMP összetételéről ismert adatokkal. Ez jobban érthetővé teszi, hogy az Erdélyi Párt Imrédy politikai alakulatát

⁴⁹ *Ellenzék*, 1943. február 17. („Képviselői beszámoló Szamosfalván. Az Erdélyi Párt hírei”.)

tartotta legnagyobb riválisának,⁵⁰ hiszen nagyon valószínűnek látszik, hogy ugyanazokra a társadalmi csoportokra építhettek. Az Erdélyi Párt létrehozása tehát nem csupán a kisebbségi korszak szervezeti modelljének felújítását jelentette, hanem egyúttal az újonnan született, kormányképesnek tűnő ellenzék ellensúlyozását is. Ugyanakkor az előbbivel együtt járó egységigény jó érv volt az utóbbival szemben, és feltételezhetőnek látszik, hogy az MMP korábban megkezdett szervezésében szerepet vállaló személyek nem egy esetben hamar válhattak, és az EP működtetésében is szerepet kaptak.

Társadalmi beágyazottság: a sajtó

A párt társadalmi beágyazottságát jelentős mértékben erősítette, hogy mint láttuk, jórészt a kisebbségi korszak egységes magyar politikai és társadalmi szervezeteire épült, azok vezetői vállaltak szerepet a működtetésében. Részben erre vezethető vissza az egyháziak szokatlanul nagy szerepe, igen tevékeny részvétele is. Ezeken túlmenően azonban a párt társadalmi beágyazottságát további tényezők is meghatározták. Ezek közül az egyik legfontosabb a sajtóhoz való viszony lehetett, melyet Csátári Dániel egyenesen sajtómonopóliumként jellemezte.⁵¹ A párt hivatalos lapjának szerepét a nagy hagyományú, még Bartha Miklós által alapított kolozsvári *Ellenzék* töltötte be, amelynek főszerkesztője, Zathureczky Gyula bizalmi posztot foglalt el.⁵² A lap nem csupán a párt jelentősebb eseményeiről számolt be igen nagy terjedelemben (olykor, mint az alakuló nagygyűlés esetében, négy-öt oldalon), hanem a kisebb jelentőségűekről is. Ezen túl pedig állandó rovatot tartott fenn „Az Erdélyi Párt hí-

⁵⁰SIPOS Péter: *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*. 219.

⁵¹CSATÁRI Dániel: *Élő hagyományok – élő nemzetköziség I.* 55.

⁵² Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az *Ellenzék* kiemelt szerepe pártlapként, ellentétben a szervezeti és személyi folyamatossággal, nem az OMP korszakához kapcsolódik. A magyar párt lapja ugyanis a *Keleti Újság* volt; az *Ellenzék* csak a Magyar Népközösség rövid másfél éves periódusában vált „hivatalos” sajtóorgánummá, amikor Bánffy Miklós került előtérbe a közösség politikai vezetőjeként. Lásd erre HORVÁTH SZ. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között*.

rei” címmel. Többnyire ebben tudósítottak a vidéki szervezetek életéről, az ottani eseményekről. Mindenesetre a párt számára az *Ellenzék* irányvonala kulcskérdésnek számított a háború idején.

Nem csupán az *Ellenzék* kapcsolódott valamilyen módon az Erdélyi Párthoz, hanem a nagyobb jelentőségű lapok döntő többsége is. Kolozsvárott Nyíró József, a párt tagozati elnöke volt a főszerkesztője a *Keleti Újságnak*, amely egyébként az *Ellenzéknél* erőteljesebben támogatta a kormányt. Demeter Béla, aki szintén ott volt a párt alakuló gyűlésén, a kolozsvári *Estilap* főszerkesztője volt, Olajos Domokos a *Magyar Újságé*.⁵³ Daróczi Kiss Lajos, a Bihar vármegyei tagozat főtítkára a *Nagyváradi* című lapé. Ugyancsak nagyváradi lapokat vezetett két parlamenti képviselő, Paál Árpád (*Magyar Lapok* és 1943-tól a vele egyesített *Erdélyi Néplap*) és Árvay Árpád (*Estilap*),⁵⁴ Figus-Illinyi Albert, szintén képviselő, a Szatmárnémetiben megjelenő *Szamos* főszerkesztőjeként tevékenykedett. Dr. Bíró István, ugyancsak képviselő, a Marosvásárhelyt megjelenő *Székely Szó* főszerkesztője volt, míg Hinléder-Fels Ákos a *Hargita* című, Székelyudvarhelyt megjelenő lapot vezette. Itt számos helyi lapot a Jodál család tulajdonában lévő nyomdában nyomtattak, és Jodál Gábor is képviselőként tevékenykedett. Igaz, az utóbbiak esete egyúttal az ilyen személyi kapcsolatok bizonytalanságaira, problémáira is példa lehet, mert 1942 februárjában már egyikük sem volt tagja a pártnak.

Hinléder-Fels lapjának sorsa⁵⁵ bepillantást engedhet a párt helyi lehetőségébe és korlátaiba. A *Hargita* kiadója az EMGE volt, amelynek országos elnöki tisztségét a pártelnök, gróf Teleki Béla töltötte be. (Részben ezzel magyarázható az EMGE vezetőinek aktív jelenléte is a pártszervezetekben.) Valószínűleg az EMGE közreműködésével sike-

⁵³Az adatok forrása minden esetben KUSZÁLIK Péter: *Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989. Kisebbségi adattár*. TLA, Budapest, 1996.

⁵⁴Árvay a pártnak a sajtóügyekre szakosodott politikusa volt, ő szólalt fel ezzel kapcsolatban az országgyűlésben.

⁵⁵A képviselő maga egyébiránt az országgyűlési iratok alapján összeférhetetlen személyiségnek tűnik, sorjázta vele szemben a személyiségi jogi perek. Például egy ízben Hinléder-Fels és egy társa Jodált jelentette fel okirathamisítás és zsarolás miatt, de a parlament nem adta ki. (*Országgyűlési irományok*, 1939. X. 480.) Egy másik alkalommal Bányai János, a székelyföldi közélet egyik ismert figurája perelte Hinléder-Felst. (Uo. X. 506.)

rült Hinléder-Felst 1943 márciusában eltávolítani a főszerkesztői szék-
ből. Erre utal az is, hogy funkcióját Szakáts Zoltán, az egyesület kerületi
felügyelője, a párt vármegyei tagozatának főtíkára és felsőházi tag vet-
te át. Az ő szerepvállalása csak ideiglenesnek bizonyult. 1943. május
15-től Bíró Lajos, az Erdélyi Párt városi elnöke lett a lap vezetője; ekkor-
tól egyébként az EMGE mellett már a párt megyei tagozata is a lap tu-
lajdonosaként és kiadójaként szerepelt a címlapon, megerősítve és
formalizálva a korábban informális befolyást a lap irányvonalára.

A marosvásárhelyi *Székely Szó* esetében is vannak olyan forrásaink,
melyek arra utalnak, hogy a lapot eleve a politikai háttér megerősí-
tésére hozták létre. Böződi György erre vonatkozó (visszaemlékezés-
szerű) naplójából kiderül, hogy a lap alapítása egyértelműen Bíró Ist-
ván és Szilágyi Olivér képviselők akciója volt. Böződi visszaemlékezése
szerint Marosvásárhelyt akkor tisztában voltak azzal, hogy a lap „ma-
gyar párti” lesz, és ennek megfelelően megoszlottak megítélésében. Rá-
adásul Böződi megemlíti, hogy korábban történt kísérlet egy napilap
engedélyeztetésére még a *Székely Szót* megelőzően. Ez az engedélyké-
relem azonban – talán éppen az országgyűlési képviselők lépésének ha-
tására – elveszett a bürokrácia útvesztőiben.⁵⁶

A napilapok közül (az alapító gyűlés idején 13 újság⁵⁷) tehát tíz ese-
tében mutatható ki a párt intézményes vagy informális befolyása. Bár
ez a helyzet kisebb mértékben változott a négy év folyamán (ezt mutat-
ja a *Hargita* esete is, de megemlíthető, hogy a párt alapító gyűlésén
részt vevő Pétery Lajos korábban a nagyszalontai *Az Újság* című lap ve-
zetője volt), a párt valamilyen mértékben, legalább személyi kapcsola-
tokon keresztül, szinte minden fontosabb napilapot befolyásolni tudott.
Igaz, a személyi kapcsolatok esetén ez a befolyás korántsem lehetett
egyértelmű és egyirányú. Ilyenkor – például a *Székely Szó* esetében – az
Erdélyi Párt vélhetően „készen kapott” egy-egy sajtóterméket, és a lap
vezetője, tulajdonosa továbbra is meghatározó szerepet játszhatott az
irányvonal alakításában. Valószínűleg ezekben az esetekben is hasonló
minta érvényesült, mint a pártszervezetek létrehozásánál. A kisebbségi

⁵⁶Böződi György naplója. Böződi György hagyatéka. EME Kézirattár, I. 5. 1. k. 1–20.

⁵⁷KUSZÁLIK Péter: i. m.

korszakban kialakult személyi és értékrendbeli *status quo* alapján megszerveződő intézmények betagozódtak a párt által kínált keretek közé. Részletes tartalmi elemzés nélkül nem dönthető el, hogy az Erdélyi Párt mennyire befolyásolhatta ezeknek az újságoknak a tartalmát. Nem járhatunk azonban messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy az esetek egy részében ez a befolyás inkább negatív volt, vagyis a pártnak abba lehetett beleszólása, hogy mi ne jelenjen meg, s kevésbé abba, hogy mi igen és főként hogyan.

A napilapok sajtónyilvánossága természetesen nem jelentette a sajtó teljes körét. E lapok az észak-erdélyi sajtótermékeknek csak 10–11%-át alkották, mellettük, legalábbis a számokat tekintve, jóval szélesebb körű nyilvánosság működött. Érdeemes megvizsgálni ezt is. Az 1940 és 1944 közötti időszakban egész Erdélyben összesen (tehát az időközben megszűnt vagy alapított sajtótermékeket is beleszámítva) 198 különböző magyar nyelvű lap működött (3. táblázat).

3. táblázat. Magyar nyelvű sajtótermékek száma Erdélyben 1940–1943⁵⁸

Év	Magyar nyelvű sajtótermékek (db)			
	Erdély	Észak-Erdély	Máramaros	Erdélyi Párt működési területe
1940	139	90	n. a.	90
1941	149	115	2	113
1942	144	122	2	120
1943	143	133	2	131

Forrás: KUSZÁLIK Péter: i. m.

⁵⁸ A táblázat adatait 1943-ig foglaltam össze, mivel 1944 őszén teljes mértékben átstrukturálódott a sajtópiac, a régi termékeket az átalakulásnak megfelelően váltották fel, ezért a naptári év szerinti adatközlés torzítana.

Az adatok mindenekelőtt azt jelzik, hogy Erdély kettéosztása után a magyar nyelvű sajtó szinte teljesen az északi részbe szorult vissza. Ott viszont a kiadványok számát tekintve öröndetes bővülés figyelhető meg. S mivel a napilapok száma, miután 1940-ben néhány megszűnt, gyakorlatilag állandó volt a hetilapok és a tematikus, valamint a hivatalos kiadványok számának növekedésével számolhatunk. A politikához legközelebb a hetilapok álltak, melyek egyes vidékeken, főként a kisebb városok körül, sok szempontból a napilapokat is helyettesítették.⁵⁹ Ezek száma a vizsgált időszakban összesen 24 volt. Közülük három még 1940-ben vagy 1941 elején megszűnt. A maradék 21 hetilapra messze nem volt akkora kimutatható befolyása az Erdélyi Pártnak, mint a napilapokra. Ráadásul ezek esetében még inkább igaz volt, hogy sokszor a párt csak úgy került kapcsolatba a lappal, hogy a helyi közéletben elismert személyiségek a lap vezetésében vagy működtetésében is szerepet vállaltak.

A hetilapok közül már csak hét (*Besztercei Hírlap*, *Székely Közélet*, *Régeni Hírlap*, *Szilágysomlyó*, *Szolnok-Doboka*, *Vármegyei Közélet* és belőle alakult *Szamosvidék*) esetében mutatható ki valamiféle személyes kapcsolat az Erdélyi Pártnal, intézményes még kevésbé. A *Besztercei Hírlap* felelős szerkesztője és kiadója, Beke Ödön, az alapító nagygyűlés idején a vármegyei tagozat elnöke volt. A *Régeni Hírlap* vezetője, Veress Egyed nyomdász, küldöttként vett részt az alapító gyűlésen. A *Szilágysomlyó* felelős szerkesztője 1942 augusztusáig Udvary József volt, majd főszerkesztő lett. Udvary a település polgármestere is volt, akár ennek is szerepe lehetett abban, hogy a helyi hetilap működtetésében is döntő szerepet vállalt. Érdeemes azonban ebben az esetben arra is emlékeztetni, hogy Udvary már az OMP vezetésében is tevékenykedett, az ő személye tehát a korábban említett személyi-szervezeti folyamatosság meglétére is utal.

A szomszédos vármegyében a *Szamosvidék*, a *Vármegyei Közélet* és a *Szolnok-Doboka* esete is azt példázza, hogy a helyi közélet szereplői egyszerre vállaltak szerepet a sajtóban és a pártéletben is, nehezen megragadható kapcsolatot teremtve a két struktúra között. Az egymást köve-

⁵⁹ Példányszámra adatot csak a *Nagybánya és Vidéke* esetében ismerek: a lap 1941-ben 2000–2500 példányban jelent meg, 1942 augusztusában 3200 példányban. (KUSZÁLIK Péter: i. m. 137.)

tő lapok szerkesztő- vagy lapbizottságában, illetve főmunkatársi gárdájában többen is feltűntek, akik az Erdélyi Párt alapító gyűlésén képviselték Szolnok-Doboka megyét és Szamosújvár városát: Vékás József orvos, Szilágyi Ferenc iparos, Hegyi Mózes református lelkész, dr. Papp Bogdán ügyvéd, Szöcs Béla műszaki tisztviselő.⁶⁰ Közülük Hegyi, Vékás és Szilágyi hivatalból voltak küldöttei a kolozsvári rendezvénynek, ami arra utal, hogy a vármegyei tagozat vezetésében is részt vettek. Papp és Szöcs viszont a szamosújvári szervezet vezetői voltak, az előbbi alelnökként, az utóbbi vélhetően társelnökként.⁶¹ Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy soha nem egyszerre vállaltak szerepet a különböző lapoknál. Ez arra utalhat, hogy elsősorban a helyi közéletben játszott szerepük folytán kerültek kapcsolatba a sajtóval, nem pedig azért, hogy a párt érdekeit érvényesítsék. Összességében úgy tűnik, hogy a hetilapokra az Erdélyi Pártnak messze nem volt akkora befolyása, mint a napilapokra. Ráadásul feltehető, hogy az előbbieket esetében még inkább úgy alakult ki a párt és a lap közötti kapcsolat, hogy a helyi közéletben és a sajtóban aktív személyek váltak a párt vezetőivé, ami semmiképpen sem utal arra, hogy a párt intézményesen befolyásolhatta volna ezeket a kiadványokat.

A napi- és hetilapok, a kiadványok számát tekintve, együtt még mindig csak az észak-erdélyi sajtó kisebb részét (összesen 51 cím, kb. 27%, ebből 13 még 1940-ben vagy 1941 elején megszűnt) tették ki (4. táblázat).

Az adatokból jól látszik, hogy a napi- és hetilapok után a legnagyobb arányban a különböző felekezetek lapjai jelentek meg (41 cím, 21,58%). Mindegyiküket az egyház vagy annak valamely szervezete, intézménye adta ki. Ezen belül azonban rendkívül változatos volt a kínálat: akadtak köztük ifjúsági kiadványok (Erdélyi Ferences Ifjúsági Rend kiadványai), nőszövetségi kiadványok (*Vasárnapi harangszó* – Kolozsvár), egyház-

⁶⁰Lásd *Küldöttek*. 1941.

⁶¹Bár az *Ellenzékben* közölt listán Szöcs neve mellett nem szerepel tisztségének megjelölése, a másik négy szamosújvári küldött nevénél azonban igen. Mivel Aján Tivadar tisztségének megjelölése társelnök, a többieké alelnök vagy főtítkárral, feltehető, hogy a városból a pártszervezet vezetőit delegálták. Ebben az esetben logikus a feltételezés, hogy Szöcs lehetett a másik társelnök. Ez az eset példa arra is, hogy a pártszervezetek vezetőiket delegálták az alapító nagygyűlésre, ami alátámaszthatja azt a feltételezést, hogy a küldöttek elemzett listája valóban a helyi pártszervezetek vezetőit, illetve aktív és befolyásos tagjait reprezentálja.

4. táblázat. Észak-erdélyi magyar nyelvű sajtótermékek megoszlása
laptípus szerint

Laptípus	Felekezet	Sajtótermékek száma (db)	Sajtótermékek aránya (%)
Napilap		27	14,21
Hetilap		24	12,63
Riportlapok		2	1,05
Egyházi, hitbuzgalmi, missziós lapok	Római katolikus	15	7,89
	Református	16	8,42
	Unitárius	4	2,11
	Izraelita	6	3,16
Elméleti és tudományos		10	5,26
Közművelődési és ismeretterjesztő		7	3,68
Nevelés-, oktatásügyi lapok, iskolai közlönyök		7	3,68
Szépirodalmi, művészeti, szórakoztató, élclapok		9	4,74
Ifjúsági és gyermek		7	3,68
Társadalmi és érdekképviseleti		13	6,84
Közgazdasági lapok, szakmai közlönyök		16	8,42
Hivatalos lapok, közlönyök		18	9,74
Alkalmi lapok		9	4,74

Forrás: KUSZÁLIK Péter: i. m. (A %-os adatokat kerekítettük.)

megyei hivatalos közlönyök, egyházközségi lapok vagy folyóiratok (*Református Szemle, Az Út*). A vallásos sajtót vizsgálva nem hagyhatók figyelmen kívül a nem egyházi kiadású, de az egyházhoz kötődő vagy magukat vallásos lapként definiáló kiadványok sem. Ezek (16 cím, 8,42%) sorába tartoztak az egyházi gimnáziumok lapjai, a vallásos tudományos folyóiratok (pl. *Új Erdély*), közművelődési lapok (*Református Jövő*), felekezeti ifjúsági lapok stb. Összesen tehát a vallásos és egyházi sajtó körébe 57 igen változatos profilú lap tartozott, az 1940 és 1944 közötti összes kiadvány 30%-a.

Az észak-erdélyi sajtó harmadik nagy szeletét a különböző szakmai, társadalmi és érdekképviseleti lapok, közlönyök és a törvényhatóságok

hivatalos lapjai jelentették. Ezek száma 47 volt, arányuk 24,74%. Mint látható, a napi- és hetilapokkal, valamint a vallásos és egyházi lapokkal együtt ez a három kategória tette ki az összes cím több mint 80%-át, tehát nagy valószínűséggel ezek voltak az észak-erdélyi nyilvánosság meghatározói is. Az Erdélyi Pártot tekintve csak a legelső kategória (napilapok, hetilapok) egy részében feltételezhető egyértelmű intézményes vagy informális befolyás. A második csoportba (egyházi vagy vallásos sajtótermékek) tartozó lapok természetesen legfeljebb informálisan kapcsolódhattak a párthoz, úgy viszont akár meglehetősen szorosan is, tekintettel arra, hogy a párt aktív tagjai, vezetői között igen nagy számban fordultak elő az egyes keresztény felekezetek papjai, lelkészei. Az ő esetükben is valószínű azonban, hogy a hetilapoknál már feltételezett módon valósulhatott meg a kapcsolat, tehát a lelkész nem a pártban betöltött szerepe részeként végezte munkáját a sajtótermékeknél. Sokkal inkább az lehetett a jellemző, hogy a lelkészek nagyjából ugyanazt az ideológiát képviselték minden funkciójukban, az elsődleges azonban érthető módon a vallás volt. A párt ezeket a lapokat biztosan nem kontrollálta, csak az egyházzal kialakított, sok esetben szimbiotikus viszony révén került kapcsolatba velük. Végül a harmadik csoportba tartozó lapokra lehetett a pártnak a legkisebb befolyása. Bár az ezeket kiadó egyesületek, szervezetek vagy éppen törvényhatóságok esetében is megfigyelhető a párttal való személyi összefonódás, ez csak nagyon kis mértékben lehetett befolyással a lapok tartalmára. A határozottan szakmai profil, a hivatalos lapok esetében a nagyon korlátozott tartalom (hivatalos szabályrendeletek megjelentetése stb.), valamint a szelektált és szűk olvasóközönség nem tette lehetővé, hogy a napilapokhoz hasonló módon a műfajok és eszközök széles körét használva próbálják meg formálni a közvéleményt. Éppen ezért bár az Erdélyi Párt – elsősorban személyi kapcsolatokon keresztül – közreműködhetett az észak-erdélyi sajtótermékek többségének működtetésében, intézményes befolyása és érdekérvényesítési lehetőségei ennél jóval szűkebb körre korlátozódtak, ami megkérdőjelezi Csatári Dániel állítását a párt sajtómonopóliumáról.⁶²

⁶² CSATÁRI Dániel: *Élő hagyományok – élő nemzetköziség. I.* 55.

Nyilván nem volt lehetőség arra sem, hogy a párt az erdélyi városokban is olvasható budapesti lapok tartalmát befolyásolja. Mindezzel együtt a kifejezetten észak-erdélyi és komoly politikai tartalmú lapokban, tekintettel a párt megörökölt vagy kiharcolt pozícióira – a kormányzat iránti tolerancia és a cenzúra keretei között –, bizonyára nehezen jelenhetett meg olyasmi, ami a párt számára elfogadhatatlan volt. Ezt a megállapítást feltétlenül ki kell egészíteni azzal a kijelentéssel is, hogy ezek a lapok sejtetően elsősorban a pártban amúgy is aktív, tanult középosztályt érthették el, a helyi és regionális eliteket, vagyis lényegében a párt ezekben a lapokban saját magához beszélt, és így az ezeket olvasó csoportokra maradt, hogy a párt mondanivalóját – tehát identitásideológiáját is – saját eszközeikkel, akár a helyi nyilvánosságot szervező sajtótermékek révén is, közvetítsék a társadalom többi része felé.

Társadalmi beágyazottság: egyéb szervezetek

A különböző híradásokból kiderül, hogy a párt rendkívül aktív volt a társadalom szervezésében. Ez részben adottság volt: sok helyen már a pártot is úgy alakították meg, hogy lehetőleg az egész lakosságot bevonják annak működésébe. Már említettük Sepsiszentgyörgyöt vagy Csíkszeredát, ahol a pártot a tizedes szervezet keretei között hozták létre és próbálták működtetni.⁶³ Tanulságos az is, ami a sajtóból, az *Ellenzék* „Az Erdélyi Párt hírei” című rovatából kiolvasható. Ebből világosan kiderül, hogy a párt rendezvényei a négy év folyamán, különböző alkalmakkor, összességében tagok és szimpatizánsok ezreit, akár tízezreit mozgathatták meg. Ilyen rendezvény volt: a kolozsvári ifjúsági szakosztály megalakulása; 1942. március 10-én az EP körzetvezetői értekezlete Kolozsvárott, amelyen Albrecht Dezső tartott előadást;⁶⁴ a párt Szolnok-Doboka vármegyei tagozatának 1943. február 14-i panasznapja több községben,

⁶³HÁMORI Péter: *Magyar társadalomszervezési kísérletek Észak-Erdélyben (1940–1944)*. 90., 141. lj.

⁶⁴„Albrecht Dezső előadása az Erdélyi Párt körzetvezetői értekezletén”. *Keleti Újság*, 1942. március 11.

ahol részt vett a vármegyei tagozat elnöke, titkára, a helyi szervezetek elnökei (többnyire valamely lelkész);⁶⁵ 1942 októberében több képviselő is beszámolóköriútra ment, s beszámolóikon természetesen a járási és helyi szervezetek vezetői és tagjai is megjelentek.⁶⁶ Végül egy nagyszabású előadás-sorozat, amelyet a párt kolozsvári tagozata rendezett a korszak időszerű problémáiról: ez egy esztendővel korábbi rendezvény-sorozat megismétlése volt, és anyagait aztán *Erdélyi szellem – magyar lélek* címmel meg is jelentették.⁶⁷

A párt arra is törekedett, hogy megpróbálja legalább személyi kapcsolatok révén befolyása alá vonni a munkásság nem baloldali szervezeteit.⁶⁸ (Sőt esetenként a baloldaliakat is.) Mindez elkerülhetetlenül konfliktusokhoz vezetett a szociáldemokratákkal, akik Észak-Erdélyben is szervezkedtek és a meglévő munkásszervezeteket is integrálni akarták. Nagyváradon az Erdélyi Párt első ilyen lépései nem ütköztek különösebb ellenállásba. Az ott megalakuló Nemzeti Munkaközpont vezetője, Szabó János kőműves még jóval a párt létrehozása előtt felsőházi tag, később a párt vezetőségének tagja, majd képviselő lett.⁶⁹ A Nemzeti Munkaközpont azonban ezután agresszíven terjeszkedett, például a vendéglátóipari munkások szakcsoportját Szabó feloszlattatta, vagyonát lefoglaltatta.⁷⁰

Hasonló események zajlottak Kolozsvárott is.⁷¹ Itt 1940 őszén Páll György lett a Munkaközpont vezetője. Szabóhoz hasonlóan ő is a mézesmadzag és a korbács keverékét alkalmazva próbálta elérni a baloldali szakmai szervezetek csatlakozását. Több baloldali szakszervezeti ve-

⁶⁵„Panasznapok és tájékoztató gyűlések Szolnok-Doboka megyében”. *Ellenzék*, 1943. február 20. 2.

⁶⁶Lásd „Képviselői beszámoló körút Csíkmegyében”. *Ellenzék*, 1942. október 15. 5.; „Dr. Váró György és Kiss Kálmán országgyűlési képviselő együttes beszámoló körútja”. *Ellenzék*, 1942. október 7.

⁶⁷„Október 6-án kezdődik az Erdélyi Párt kolozsvári tagozatának előadássorozata”. *Ellenzék*, 1942. október 2. 5.

⁶⁸Erre explicit módon is utalt Mikó Imre egy Jordáky Lajossal 1943. szeptember 3-án folytatott megbeszélésén. (*Jordáky Lajos naplója*. 5. köt. 199.)

⁶⁹CSATÁRI Dániel: *Élő hagyományok – élő nemzetköziség*. I. k. 46.

⁷⁰Szabó a szakcsoport vezetőségének internálásával is fenyegetőzött, amennyiben a vagyont, mindenekelőtt a munkásotthont, nem adják át a Nemzeti Munkaközpontnak. Átdták. (CSATÁRI Dániel: *Élő hagyományok – élő nemzetköziség*. I. k. 49.)

⁷¹HÁMORI Péter: *Magyar társadalomszervezési kísérletek...* 80–81.

zetőt letartóztattak és internáltak az utasítására, miközben megbízottak folyton győzködtek társaikat a csatlakozás fontosságáról.⁷² Páll magát Jordákyt is meg akarta nyerni ezzel a módszerrel. Jordákyt „jóakarói” előbb figyelmeztették, hogy az államrendőrségen dossziét nyitottak róla, majd október végén maga Páll György találkozott vele és felajánlotta neki, hogy ha csatlakozik, eltekintenek kommunista mivoltától, feleségét visszahelyezik az állásába, ő maga megtarthatja saját munkáját, ingyenyjegyet kap Budapestre, és bevásárolják a Nemzeti Munkaközpont „agytrösztjébe”. Végül retorziókkal fenyegették és elbocsátották az állásából is.⁷³

A küzdelem folytatódott. 1942. áprilisában több munkásgyűlésen beszámoltak a Nemzeti Munkaközpont sikereiről. A Munkaközpont bőr- és textilipari szakosztálya március 31-én tartott közgyűlést, melyen az egyik előadó, Noe Lajos, kereken kijelentette: szertefoszlott a „szociáldemokrácia mindenhatóságának legendája”.⁷⁴ Az Erdélyi Párt szerepére ebben az esetben is személyi kapcsolatok utalnak. Az ülésen részt vett Mikó Imre (egyike azoknak, akik a párton belül a „munkáskérdéssel” foglalkoztak) és Venczel Antal, aki másfél hónappal korábban lett képviselő. A munkások megköszönték Mikónak, hogy szerepet vállalt a Dermata⁷⁵ kollektív szerződésének tető alá hozásában. Két héttel később megalakult a Nemzeti Munkaközpont kolozsvári vasipari csoportja. Az alakuló gyűlésen, amelyről a *Keleti Újság* úgy tudósított, hogy „Kolozsvárott még nem volt a munkásságnak ilyen impozáns megnyilvánulása”,⁷⁶ megint csak képviseltette magát a párt. Megjelent a rendezvényen Albrecht Dezső az EP országos vezetésétől, Orbán Ferenc mint a Kolozs vármegyei tagozat titkára, Szabó János és Venczel Antal. Az

⁷² *Jordáky Lajos naplója*. 3. k. 160–165.

⁷³ Uo. 162., 167., 170.

⁷⁴ „Szertefoszlott a szociáldemokrácia mindenható erejéről szóló legenda”. *Keleti Újság*, 1942. április 1. 3.

⁷⁵ A legfontosabb kolozsvári bőr- és cipőgyár.

⁷⁶ „A Szociáldemokrata Párt feloszlását követelték a Nemzeti Munkaközpont kolozsvári vasipari csoportjának alakuló közgyűlésén”. *Keleti Újság*, 1942. április 14. 4. – A tudósítás szerint zsúfolásig megtelt a Mátyás király Diákház díszterme. A párt képviselőit meleg szavakkal köszöntötték, majd a beszédek után Kádár János munkás javaslatot tett az SZDP feloszlására és a munkásokon átvételére; végül is erről nem szavaztak.

utóbbi ezúttal már a kolozsvári Nemzeti Munkaközpontot képviselte, ezzel is jelezve, hogy az EP és a jobboldali munkásszervezetek között szoros, noha elsősorban személyeken keresztül érvényesülő és megragadható kapcsolat alakult ki.

Valószínű, hogy a párt, adottnak véve a Nemzeti Munkaközpont létét egyúttal épített is rá, és az erdélyi magyar közösség számos intézményénél már érvényesülő módszerrel megpróbálta kiterjeszteni befolyását a munkásságra. A személyi kapcsolatok kialakításán túl kulcskérdésnek számított az infrastruktúra ellenőrzése is. Nagyváradon a Munkaközpont első dolga a munkásotthon megszerzése volt, s a megalakulás után Kolozsvárott is ugyanezt javasolták; Szatmárnémetiben Szücs Kálmán, a tagozati vezetőségnek és az országos elnöki tanácsnak is tagja, egyben a munkásotthon elnöke volt. Mindebből persze az is sejthető, hogy az Erdélyi Párt a munkáspolitikában nem volt könnyű helyzetben. A Munkaközpontra intézményes befolyása nem lehetett; saját munkásszervezetek vagy tagozatok létrehozását pedig a kormánypolitika nyilván ellenséges lépésnek tekintette volna.⁷⁷ Így aztán, miközben a szociáldemokrata szakszervezetek ellenállásával is számolni kellett, csak az informális vagy a lazán szervezett együttműködés lehetősége maradt meg. A vezető személyiségek és az általuk irányított vagy befolyásolt szervezetek az Erdélyi Párthoz kapcsolódva illusztrálták és legitimálták a párt törekvését a teljes erdélyi magyarság képviseletére. A párt képviselői rendszeresen megjelentek a Munkaközpont rendezvényein, a hivatalos munkásszervezet vezetői betagozódtak a pártba, és ez alkalmas volt a kölcsönös legitimáció hangsúlyozására.

Érdekesen alakult a párt és a kolozsvári egyetem kapcsolata. Mint már említettem, az egyetem tanári karát Teleki Pál részben saját pártfogoltjaival töltötte fel, de olyanok is voltak közöttük, akik 1919 után távoztak Magyarországra, és most megpróbálták visszailleszkedni az erdélyi társadalomba. Az új egyetem tanári karának számos tagja együt-

⁷⁷ Nyilván ezért is kellett a párt munkáspolitikusának, Mikó Imrének tehetetlenül szemlélnie, ahogy véleménye szerint lassan felbomlik a Munkaközpont. Erről Jordáky naplőbejegyzése szerint 1943. augusztus 14-én panaszkodott. Beszámolója szerint Venczel Antal pofozkodásig menően veszett össze egy később lemondott vezetőtársával. Jordáky bejegyzése szerint Mikó és az Erdélyi Párt ekkor már új, egységes – és nyilvánvalóan erdélyi – munkásszervezet létrehozását mérlegelte. (*Jordáky Lajos naplója*. 5. k. 193.)

tal a párt tagja is lett: Gelei József biológus a kolozsvári tagozat alelnöke, egyúttal az unitárius egyház főgondnoka; Csekey István professzor a ugyanezen tagozat küldötte az alakuló nagygyűlésen, ahogyan Boér Elek is; Balogh Artúr a párt országgyűlési képviselője, akárcsak az egyetemi oktatói pályafutását elkezdő Mikó Imre.⁷⁸

Akadnak ennél szorosabb kapcsolatra utaló jelek is, például a már említett 1942. őszi–téli előadás-sorozat. A tervezett előadók sorában már eredetileg is ott volt az egyetemről Venczel József, Kovrig Béla (ő ekkor a rektor), Gelei József.⁷⁹ Később, az eredeti terveket módosítva előadást tartott még Csekey István is.⁸⁰ A párt végül ennek a lényeges társadalmi és politikai problémákat (székely kérdés, szociális kérdés, Magyarország helye az új európai rendben stb.) átfogó előadás-sorozatnak az anyagát saját kiadványaként meg is jelentette. Bár természetesen óvatosnak kell lennünk az egyetem és a párt viszonyának megítélésében, feltétlenül felvetődik a kérdés, hogy az egyetem (esetleg egyes részei) nem szolgáltak-e ideológiai és programformáló bázisként az Erdélyi Párt számára. Talán éppen ez állhatott azoknak az 1943 őszi elhangzott követeléseknek a háttérében is, melyek önálló akadémiát, rádiót, tudományos kutatóintézetet követeltek Erdélynek.

A társadalmi beágyazottság kapcsán végül érdemes megemlíteni azt is, hogy milyen jelentős átfedések voltak más erdélyi társadalmi szervezetek és a párt között. A pártelnök egyúttal az EMGE elnöke is volt, amely az erdélyi magyar társadalom legnagyobb részét kitevő parasztság megszervezésére törekedett, s a kisebbségi korszakban már jelentős sikereket ért el. Az EMGE-nek 1940-ben mintegy 40 000 aktív tagja volt, s ezzel a legnagyobb magyar tömegszervezetnek számított.⁸¹

⁷⁸ *Küldöttek*. 1941.

⁷⁹ „Az Erdélyi Párt hírei”. *Ellenzék*, 1942. okt. 2. 5. – Kovrig nem melleleg Teleki egyik bizalmi embere, a Nemzetpolitikai Szolgálat korábbi vezetője. Lásd HÁMORI PÉTER: Kísérlet egy „propagandaminisztérium” létrehozására Magyarországon. A Miniszterelnökség V. Társadalompolitikai Osztályának története 1938–1941. *Századok*, (131) 2. 353–382. Arra vonatkozóan, hogy Teleki családott volna Kovrigban, helyesbítette Hámori megállapításait: PALLÓS Lajos: Teleki Pál. *Limes*, 2005/2. 116–119.

⁸⁰ Az előadást ismerteti, részben közli: Alkotmányunk és a közösségi gondolat. Részlet Csekey István egyetemi tanárnak az Erdélyi Pártban november 17-én tartott előadásából *Ellenzék*, 1942. december 5.

⁸¹ Vö. BÁRDI Nándor: *A múlt mint tapasztalat*. 254.

Tulajdonképpen az is egyfajta kisebbségi hagyomány volt, hogy a magyar párt elnöke töltötte be az EMGE elnöki funkciót is, hiszen 1936-ig Bethlen György, az OMP első embere viselte ezt a tisztséget. Ennek fényében nem meglepő, hogy az EMGE kerületi vezetői is ott voltak a párt tagozati vezetői és küldöttgyűlési delegáltjai között: Balogh László Kolozsvárról, Koppány Rezső Nagyváradról, Séra István Sepsiszentgyörgyről, Szakáts Zoltán Székelyudvarhelyről. Az utóbbi kettő szerepet kapott a megyei tagozat vezetésében is, sőt láthattuk, hogy Szakátsnak, nem utolsósorban éppen kettős funkciója miatt, kulcsszerep jutott a lojális udvarhelyi sajtó újraszervezésében is. Az EMGE és a párt szoros kapcsolatát mutatja az is, hogy a Szolnok-Doboka vármegyei tagozat 1943. február 14-i panasznapjain a tagozat vezetőségének képviselőiben Antal Dániel, az EMGE igazgatója is megjelent.

Az EMGE agrártársadalmat reprezentáló és jelentős mértékben mozgósítani képes felügyelői mellett számos ipartestületi elnök (Kolozsvár, Nagyvárad, Nagyszalonta, Szászrégen, Marosvásárhely, Gyergyószentmiklós, Barót, Székelyudvarhely) is feltűnt a küldöttek között, jelezve, hogy ezek a társadalmi szervezetek és a bennük tömörülő kisiparosok is szorosan kapcsolódtak a párthoz.⁸² Ezen túl arra is van adatunk, hogy a gyárosok is intézményes kapcsolat kialakítására törekedtek a magyar politikai párttal. A Gyáriparosok Országos Szövetségének nagyváradi tagozata már a bécsi döntést követő napokban megkereste a helyi magyar pártot (amely később az Erdélyi Pártba tagozódott be) azzal, hogy szorosabb együttműködést alakítsanak ki.⁸³

Az sem lehetett véletlen, hogy a megszerveződő erdélyi cserkészszeg vezetői között az Erdélyi Párthoz kötődő személyek is voltak. A Magyar Cserkészlet Erdélyi Kerületi Tanácsának megalakulásakor, 1943. február 28-án, dr. Puskás Lajos, a tízes szervezet vezetője lett az egyik elnök, egyik társelnöke pedig László Dezső. Mindketten az Erdélyi Párt fontos személyiségei. A vezetők közé bekerült báró Atzél Ede (tagozati küldött az alakuló nagygyűlésen) és Boga Alajos kanonok (az Erdélyi Párt je-

⁸² *Küldöttek*. 1941. – A delegációs elvek alapján jó eséllyel feltételezhető, hogy főként a kisvárosokban ők egyúttal a tagozatok vezetőségeinek is a tagjai voltak.

⁸³ Dr. Kovács Árpád hozzászólása az erdélyi értekezleten. 1940. október. 18. Lásd *Erdélyi jkv.* 78.

löltje felsőházi tagként, neve az OMP vezető testületeinek jegyzőkönyveiben is olvasható⁸⁴). A törvényhatóságok delegáltjai közül még többen voltak a párthoz egyértelműen kötődőek, kilenc küldöttből öten. Igaz, a cserkésztanácsban elsősorban bizonyára a mögöttük álló intézményeket képviselték, hiszen többségük az ifjúság neveléséből részt vállaló szervezeteket vezetett, a tízes szervezettől különböző oktatási intézményeken keresztül közművelődési intézményekig.

Az Erdélyi Pártnak a különböző társadalmi és érdekképviseleti szervezetekkel kialakított kapcsolatairól szólva érdemes hangsúlyozni, hogy a szervezetek vezetői saját közösségeikben, társadalmi csoportjaikban már eleve legitim személyek voltak. Nem a párt delegálta őket ezekbe a funkciókba, hanem éppen társadalmi funkciók miatt kerültek vezető pozícióba a pártban. Éppen ezért személyükben nem vagy nem csak a párt központi ideológiáját képviselik az adott társadalmi csoportok felé, hanem azok vélt vagy valós érdekeit, értékeit is a párt felé. Bár valószínű, hogy a társadalmi szervezetekben betöltött funkcióikat egyúttal arra is használták, hogy a különböző társadalmi csoportokat felsorakoztassák a párt politikája és programja mögé, legalább ennyire fontos lehetett az is, hogy éppen ezeknek a társadalmi csoportoknak az érdekeit próbálják meg érvényesíteni a különböző szinteken. Mindez egységes és egyúttal korporatív jegyeket mutató társadalomfelfogásra utal, amelyben a különböző érdekeket egyetlen struktúrába ágyazva kell harmonizálni.

Ha a politikai érdekérvényesítést és a különböző képviseleti posztok betöltését szemléljük, számos jelét találjuk a társadalomszervezési modell sikerének. Ezzel szemben kevés adatunk van arra, hogy mennyire volt heterogén az Erdélyi Párt ideológiai értelemben. Egyik, a párt társadalmi beágyazottságát jól jellemző alkalom az 1942. decemberi felsőházi választás lehet. A törvényhatóságok – melyeknek munkájában részt vettek különböző korporációs alapon delegált tagok is – csak ekkor választhatták meg az általuk delegált felsőházi tagokat. Kolozsvárt és Kolozs megyében erre közfelkiáltással került sor. A megválasz-

⁸⁴ Kivonat az Erdélyi Szövetség vezetőtanácsa 1918. január 28-i ülésének jegyzőkönyvéből; Apáthy István hagyatéka. OSZK Kézirattár. QUART. Hung. 2456.

tottak (egy kivételével) az Erdélyi Párt tagjai, prominensei.⁸⁵ A már említett dr. Boga Alajos kanonok volt a Kolozsvár törvényhatósági bizottsága által választott rendes tag, Bernád Ágoston, a megválasztott póttag a párt kerületi elnöke. Gallus Viktor és Gidófalvy István földbirtokos a Kolozs vármegyei tagozat elnöke, illetve alelnöke volt. A póttagnak megválasztott Szász István földbirtokos szintén tagozati alelnök. Csak a másik póttag, Illés Viktor földbirtokos nem játszott szerepet a pártban, ő azonban elsősorban azért kerülhetett a megválasztottak közé, mert azt a románságot reprezentálhatta, melynek 12 képviselőházi helyét 1940 októbere óta nem töltötték be.⁸⁶

Kimutatható, hogy a többi megválasztott felsőházi tag többsége is kötődött az Erdélyi Párthoz.⁸⁷ Beszterce-Naszód vármegyében az egyik választott tag, Sigmond János református esperes vármegyei tagozati alelnök és az országos intézőbizottság tagja volt. Bihar vármegyében Pap-Szász Lajos földbirtokos az országos intézőbizottságnak és vélhetően a tagozati elnökségnek is tagja. A nagyváradi Medvigy Ferenc gyógyszerész küldötként vett részt az alakuló nagygyűlésen, és az országos intézőbizottságnak is választott (nem pedig hivatalból delegált) tagja lett. Csík vármegyében dr. Kolumbán József ügyvédet és László Ignác gyergyószentmiklósi főesperest választották felsőházi taggá; Kolumbán a vármegyei tagozat elnöke volt, László Ignác pedig az országos intézőbizottságnak is választott tagja lett. A háromszéki Séra István és Szent-Iványi Gábor földbirtokos közül az előbbi a vármegyei tagozat vezetőségének volt tagja, egyúttal az EMGE felügyelője, az utóbbi pedig az egyik leggazdagabb földbirtokos, a párt országos intézőbizottságának tagja, 1944-ben a vármegye főispánja. A Szilágy vármegyei báró Györffy Lajos földbirtokos a tagozat vezetőségének volt tagja, míg dr. Kaizler György nyugalmazott főispán küldötként vett részt a ko-

⁸⁵„Új felsőházi tagjaink.” *Ellenzék*, 1942. december 17. 5. – A törvényhatósági bizottságok részben virilisekből, részben (elméletileg) általános választásokon választott tagokból, részben egyes szakmai szervezetek delegáltjaiból, részben pedig egyes vármegyei tisztviselőkből álltak. Az Erdélyi Párt társadalmi beágyazottsága tehát komoly előnyt jelentett a felsőházi választásokon.

⁸⁶Uo.

⁸⁷Az adatok forrása: *Magyarország Tiszti Cím- és Névtára*. 1943. Budapest, 1943; valamint *Küldöttek*. 1941.

lozsvári megalakuláson. A szolnok-dobokai felsőházi tagok ugyancsak az Erdélyi Párt soraiból kerültek ki. Vékás József nyugalmazott tiszti főorvos a tagozati vezetőségnek is tagja volt, Hye Jenő földbirtokos pedig nagygyűlési küldött. Mindkét Udvarhely vármegyei tag a vármegyei tagozat vezetőségéből került ki: Pál Dénes unitárius lelkész volt, a korábban már említett Szakáts Zoltán EMGE-felügyelő pedig a tagozat főtitkára is. Összesen tehát a 23 ekkor megválasztott felsőházi tag közül 16 játszott azonosíthatóan jelentősebb szerepet az Erdélyi Pártban, nagyobb részük jóval több volt egyszerű tagnál. (A többiek esetében erre utaló adat nincs, ami azonban nem is zárja ki ezt.) Mindezeket túl az is feltűnő, hogy a felsőházi tagok sorában van talán a legkevesebb olyan közéleti személyiség és politikus, aki már az Országos Magyar Pártban is szerepet játszott. Csak Szakáts Zoltán, Boga Alajos és Gidófalvy István neve szerepel az OMP vezető testületeinek jegyzőkönyveiben.

Bár az Erdélyi Párt szervezetének és működésének alaposabb felméréséhez további kutatásokra lenne szükség, az már az eddigiekből is kiderül, hogy a párt, a szervezés néhány hónapos időszakát követően, nem klubpártként, hanem szervezett tömegpártként működött. A párt-hoz különböző módon kötődő más szervezetek segítségével építette sorait, és tudott kommunikálni a társadalommal. Ezt a társadalom felé irányuló kommunikációs igényt jelzi az is, hogy a párt budapesti országgyűlési képviselői is igyekeztek bekapcsolódni a helyi munkába, sőt a párt erre kötelezte is őket. Így aztán természetesen sem az az állítás nem tartható, hogy az Erdélyi Párt majdnem azonos lett volna a parlamenti frakcióval, sem az, hogy egyes képviselőinek munkássága nem a párt helyi szervezetei előtt zajlott.⁸⁸

A párt igyekezett átfogó szervezeti keretet biztosítani az észak-erdélyi magyar társadalomnak.⁸⁹ A különböző szakmai és társadalmi szer-

⁸⁸BALAZS Sándor: *László Dezső a magyar parlamentben*. 105. – A Balázs által ilyen módon jellemzett László Dezső az *Ellenzék* tudósításai szerint igen gyakran tartott előadást a párt rendezvényein, nemcsak Kolozsvárt, hanem például Kalotaszegen is.

⁸⁹Csatári Dániel külön is kiemeli azt, amit az alakuló nagygyűlés küldötteit számba véve próbáltam igazolni: az Erdélyi Párt más társadalmi szervezetek felett is megszerezte az ellenőrzést. Ugyanakkor ez sokkal inkább jelenthetett egyfajta szimbiózist, mint aláre deltséget. (CSATÁRI Dániel: *Élő hagyományok – élő nemzetköziség*. I. k. 55.)

vezetékkel való összefonódás vagy az egyházakkal kialakított, már-már szimbiotikus viszony is ezt, a párt alapításakor is világosan megfogalmazott célt szolgálta. Ezzel a modellel megpróbálhatták a teljes erdélyi magyar társadalmat behálózni, a különböző érdekek képviselését egységesen felvállalni. Éppen ezért az erdélyi társadalomban elutasítottak mindenféle politikai megosztottságot, a vezetés és a képviselet jogát maguknak tartották fenn. Úgy vélekedtek, hogy ebből az egységből csak néhány ezer ember maradt ki, akiket megmérgezett a kívülről jött, idegen maszlag.⁹⁰ A párt megalakulását üdvözlő vezércikk az *Ellenzékben* egyenesen kimondja: a program nem egy párt programja, hanem az erdélyi magyarságé. A program mindenkiért síkraszáll és mindenki helyét kijelöli a munkában.⁹¹

Kolozsvártól Kolozsvárig – párttörténeti vázlat

A rendelkezésemre álló források alapján úgy tűnik, hogy a visszaemlékezésekkel szemben, melyek azt sugallják, hogy lényegében egységes periódusról van szó, amelyben legfeljebb egyirányú mozgások, a kormánytól való távolodás figyelhető meg,⁹² az áttekintett négyéves korszakot a párt politikai irányvonala és a teljes magyarországi politikához való viszonya alapján négy rövidebb szakaszra lehet bontani, sőt némelyik még tovább korszakolható. Az első szakasz a képviselők behívásától Teleki Pál haláláig és a párt alakuló nagygyűléséig tart. A második 1943. szeptember 12-ig, a párt akkor megtartott nagyválasztmányi üléséig. Ezen belül azonban bizonytalannal egy-egy alkorszak határa az EP és a MÉP között 1942 februárjában megkötött, majd júniusban megújított pártszövetség. A harmadik periódus a német megszállásig tart, végül a negyedik a kolozsvári hatalomváltásig. Ezen belül megint csak szakaszhatárnak tekinthető 1944. augusztus 23-a, Románia kiugrása a háborúból.

⁹⁰ „A nagy küszöb”. *Ellenzék*, 1941. május 29. 3.

⁹¹ „A nagy program”. *Ellenzék*, 1942. május 28. 1. – Ezzel a kérdéssel az „erdélyiség” mint ideológia vizsgálata során még részletesebben foglalkozom.

⁹² Lásd mindenekelőtt Mikó Imre visszaemlékezéseit. (BALÁZS Sándor: *Mikó Imre.*)

Az első időszak nem csak azért külön szakasz, mert akkor szervezték meg a pártot. Legalább ennyire fontos az is, hogy akkor még Teleki Pál a szerveződő párt első számú partnere, sőt bizonyos értelemben talán magának a pártalakításnak a kezdeményezője is. Teleki, ahogy az az írásaiból is kitűnik, Erdély sajátosságait szerette volna érvényre juttatni⁹³ Részben ez motiválta, amikor személyesen, nagy elszántsággal vállalt szerepet a közigazgatás újjászervezésében, személyesen vezette a politikai feladatokat kijelölő értekezleteket.⁹⁴ Ezeken az értekezleteken ott volt szinte mindenki, aki később az Erdélyi Pártban is szerepet kapott, Teleki Bélától Szabó Jánoson át Mikó Imréig és Paál Árpádig. Teleki Pál jelölte ki az erdélyi képviselőcsoport első vezetőjét is Pál Gábor személyében, s vállalta, hogy a kormánypárt nem kezd szervezkedésbe a visszacsatolt területeken. Korántsem lehetetlen, hogy nagy szerepet játszott a pártalakításban is, amelyben egyúttal talán saját társadalomszervező koncepciójának megvalósítására irányuló kísérletet is látott. Személye később is állandó hivatkozási alap az Erdélyi Párton belül és kifelé is. Ráadásul Teleki tulajdonképpen „koalíciós” kormányt alakított ki, amikor báró Bánffy Dániel személyében az Erdélyi Párt egyik kulcsembert tette meg földművelésügyi miniszternek.

A második szakaszt nem csak az különíti el a megelőzőtől, hogy a párt partnere immár nem Teleki, hanem az új miniszterelnök, Bárdossy László volt. Megfigyelhetők további lényeges személyi változások is. Távozik a pártból az első frakcióvezető, Pál Gábor. Az alakuló gyűlésen nem kerül be az országos vezetőségbe Kövér Gusztáv, aki később, bizonyára nem függetlenül háttérbe szorításától, ki is lép a pártból.⁹⁵ Ez az időszak az első lelkesedés lelohadásának ideje is.⁹⁶ Az új kormányfőt már nem elsősorban Erdély sajátosságai érdeklik, mint elődjét, hanem a hatalomtechnikai szempontok: egy minél szélesebb alapokon nyugvó kormánypártot akar létrehozni, akár az Erdélyi Párt rovására is. Ennek eredménye lesz a pártszövetség, amelyet aztán Bárdossy bukása után utódával is megújítanak. Bár Kállay alatt sem szűnt meg teljesen a ve-

⁹³ ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál nemzetről és társadalomról*. 163.

⁹⁴ Uo. 164–165.

⁹⁵ *Képviselőházi Napló*, X. k. 303–304.

⁹⁶ Lásd OLÁH Sándor: *Gyakorlati gondolkodásmód*.

zető kormánypárt nyomása, valószínű, hogy az új miniszterelnök, aki nem tört a jobboldal vezetőjének szerepére, sokkal kevésbé törekedett kormányzati partnerének beolvasztására. Az Erdélyi Párt ugyanakkor, részben a MÉP-pel kötött pártszövetségnek köszönhetően, a különböző kihívások (szociáldemokraták, nyilasok, imrédysták, a kispaszták 1943. májusi zászlóbontása) ellenére is megőrizte domináns társadalmi pozícióját, s amint a behívások és a felsőházi tagok összetétele mutatja,⁹⁷ továbbra is képes volt maga mögé sorakoztatni a különböző társadalmi erők legnagyobb részét. Sőt 1943 nyarán „ellentámadásba” ment át, és meghirdette a jobb- és baloldali szélsőségektől mentes nemzeti egységet.⁹⁸

Ez a tevékeny időszak – legalábbis ebben a formában és ezzel a tartalommal – csak nagyjából két hónapig tartott. A párt 1943. szeptember 12-re, Kolozsvárra összehívott nagyválasztmányi ülése újabb fordulatot hozott a szervezet történetében. Az ülést eredetileg egy tudatosan megkomponált rendezvénysorozat lezárásának szánták. A felvezető rendezvények, mindenekelőtt a kolozsvári tagozat ülései alapján eredetileg valószínűleg újabb erdélyi követeléseket akartak megfogalmazni.” Ezt aztán váratlan gyorsasággal sodorta el a világpolitika fordulata, az olasz fegyverszünet. Az új helyzetben, a hirtelen jött válságban a nagyválasztmányi ülés már inkább két célt szolgált: egyrészt az Erdélyi Párt (és vele az erdélyi magyarság) egység- és erődemonstrációjává kellett válnia, másrészt a párt vezetése jelentős politikai fordulat meghirdet-

⁹⁷ „Új felsőházi tagjaink”. *Ellenzék*, 1942. december 17. 5.

⁹⁸ CSATÁRI Dániel: *Élő hagyományok – élő nemzetköziség*. II. Az észak-erdélyi népmozgalmak ébredése (1943 január–július). *Párttörténeti Közlemények*, 1968/3. 32–77., 74–75. – Igaz, emögött már a németek magyarországi politikai szövetségeseitől való finom eltávolodás is meghúzódott, nem ellentétben a kormányfő politikájával. Erre utal Jordáky Lajos kötetében már említett szeptember 3-i naplóbejegyzése, amely szerint Mikó Imre a németek vereségével számolt, ellentétben egy évvel korábbi megnyilatkozásaival. (*Jordáky Lajos naplója*. 5. k. 199.)

⁹⁹ „Tudományos akadémiát és rádiót Erdélynek!” *Ellenzék*, 1943. szeptember 8. 5. – Az ülésen Gelei József tagozati alelnök az erdélyi írók szövetsége, erdélyi tudományos akadémia és erdélyi rádió létrehozásának szükségességét ecsetelte. A beszédet az *Ellenzék* külön is közölte. („Kolozsvár, Erdély művelődési központja”. *Ellenzék*, 1943. szeptember 11. 5–6.)

sére is felhasználta. Ez a fordulat egyúttal a párt történetének újabb periódusát is bevezette.¹⁰⁰

Az erdélyi magyarság erődemonstrációjának szándéka mindenképp előtt a résztvevők – részleges – névsorából lesz nyilvánvaló. Ezt bizonyítja, hogy az *Ellenzék* közölte a nagyválasztmányi ülésen megjelentek hosszú névsorát, holott ez nem volt a lap szokása. Így aztán annak kiemelése, hogy az erdélyi magyar közélet legfontosabb személyiségei részt vettek Kolozsvárott a párt rendezvényén, vélhetően több volt egyszerű információnyújtásnál; azt is alá kellett támasztania, hogy az erdélyi magyar elit és az általa működtetett intézmények a párt mögött sorakoznak fel az új helyzetben is.¹⁰¹ A névsor mindenesetre kétségtele-

¹⁰⁰ Az ülésről a másnapi *Ellenzék* több mint 5 (!) oldalnyi terjedelemben számolt be. Ekkora terjedelemben korábban talán csak az alakuló ülésről tudósított. (*Ellenzék*, 1943. szeptember 13.)

¹⁰¹ „A nagyválasztmányi ülés résztvevői”. *Ellenzék*, 1943. szeptember 13. 5. – A résztvevők: Albrecht Dezső, Árvay Árpád, Bartha Ignác, Bálint József, Beke Ödön, gr. Bethlen László, Bíró István, Bodnár Sándor, Bölöni Zoltán, Braunecker Antal, Csipak Alajos, Domahidy István, Ember Géza, Gaál Alajos, Kiss Kálmán, Kortsmáros László, László Dezső, Mikó Imre, Nyíró József, Paál Árpád, Patzkó Elemér, Pálffy Károly, Polonkay Tivadar, Ráduly Lajos, Szabó János, Szilágyi Ferenc, Szilágyi Olivér, gr. Teleki Béla, Tóth Balázs, Török Andor, Váró György, Venczel Antal, Vita Sándor országgyűlési képviselők (hiányzó: br. Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter, Fejérváry Károly betegség miatt, br. Szentkereszthy Béla kimentette magát); dr. Boga Alajos, Gallus Viktor, Gidófalvy István, Medvigy Ferenc, Papp-Szász Lajos, br. Gyórfy Lajos, Vékás József, Sigmond János, Máriaffy Lajos, Ferenczi Gábor, Kolumbán József, László Ignác, Séra István, Szakáts Zoltán, br. Kemény János, Csiki Albert, Rátz Mihály, gr. Teleki Artúr felsőházi tagok (távollétét kimentette: Berenczei Kovács Sándor, Kaizler György, Hye Jenő, Szentiványi Gábor, Páll Dénes, Markovits Kálmán, vitéz Bíró István, Korponay Kornél, gr. Teleki Ernő, Korparich Ede, gr. Béldi Kálmán.); Józán Miklós unitárius püspök, dr. Tavaszy Sándor református püspökhelyettes, dr. Sándor Imre római katolikus püspöki helynök, dr. Baráth Béla pápai prelátus, kanonok, kolozsvári esperes-plébános, dr. Járossy Andor magyar evangélikus esperes, Abrudbányai Fikker János unitárius teológiai dékán, Kádár Géza református lelkész, generális direktor, Ürmössy Károly unitárius tb. esperes az egyházak részéről; dr. Balogh Vilmos miniszteri osztályfőnök a földművelésügyi minisztérium Erdélyi Kirendeltségének vezetője, dr. Pásint Ödön miniszterelnökségi miniszteri tanácsos, vitéz dr. Nyíredy Géza miniszteri tanácsos, az Erdélyi Birtokpolitikai Főosztály vezetője, Vladár Ervin követségi tanácsos, Ugron István nyugalmazott meghatalmazott miniszter, dr. Inczedy-Joksmann Ödön főispán, dr. Kovács Károly csiki főispán, dr. Keledy Tibor polgármester, dr. Szász Ferenc alispán, dr. Illés Gyula tankerületi főigazgató, dr. Kalith András pénzügyigazgató, dr. Szakáts Béla postaigazgató, dr. Jelen Gyula Vöröskereszt főmegbízott, Kiss Károly és dr. Kántor Lajos tanügyi főtanácsosok, vitéz dr. Nagy László városi tiszti főügyész, dr. Vékás

nül alkalmas lehetett erre a célra, hiszen bizonyította: az országrész országgyűlési képviselőinek, felsőházi tagjainak nagy többsége mellett megjelentek az egyházak vezetői, vezető tisztségviselői, a kihelyezett kormánysszervek vezetői, két főispán, Kolozsvár polgármestere, egy alispán, a legmagasabb rangú bírák és az ügyészség elnöke, a felsőoktatási intézmények vezetői és professzorainak jelentős része, néhány társadalmi szervezet vezetője, valamint Tamási Áron (véltetően az egység szimbolikus megjelenítésére) és az összes megyei és városi tagozat párttitkárai (a párt egységét és akcióképességét megmutatandó).

Mindezek tükrében a rendezvény igazi társadalmi demonstráció lehetett a meglehetősen egyértelmű politikai irányváltás legitimálására. Figyelemre méltó, hogy a résztvevők között ott találjuk a közigazgatás fontos személyiségeit is; az pedig, hogy a kormányt képviselő Szinyei-Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszter beszédet is mondott, a kormány egyetértését mutatta, továbbá azt sugallhatta, hogy a párt megváltozott programja megvalósítható. Tamási Áron is szót kapott, s a visszaemlékezések szerint az ő személye nyitást jelenthetett a baloldal felé.

A fordulat nem elsősorban a társadalmi programot érintette, hanem a hangsúlyokat és a retorikát. A pártelnök immár azt emelte ki beszédében, hogy Magyarországon nem szükséges bármiféle, a nemzetközi helyzethez igazodó rendszerváltás ahhoz, hogy a béketárgyalásokon az ország a súlyának megfelelő szerepet kapjon. Másfelől – részben kétfrontos harcot hirdetve, de egyúttal ragaszkodva is a párt egységideológiájához – a magyarság egységének megőrzését állította előtérbe. Kije-

Lajos ítélőtáblai elnök, dr. Csipkés Ödön, a törvényszék elnöke, dr. Szentkerényi Róbert, a királyi ügyészség elnöke a közigazgatás és a bíróságok részéről; dr. Búza László rektor, dr. vitéz Bíró Gyula, a Mezőgazdasági Főiskola dékánja, dr. vitéz Haynal Imre, dr. Haranghy László, dr. Horváth László, dr. Szőkefalvi Nagy Gyula, dr. Klimkó Dezső, dr. Kristóf György, dr. Krompacher István, dr. Ludányi György, dr. Martonyi János, dr. Miskolczy Dezső felsőházi tag, dr. vitéz Páll Gábor egyetemi tanárok, Kelemen Lajos levéltári főigazgató, dr. Máriássy Béla, dr. Tóth Tibor gazdasági akadémiai rendes tanárok, dr. Maksay Albert református teológiai tanár, dr. Jancsó Elemér, dr. Venczel József egyetemi intézeti tanárok az egyetemek részéről; Antal Dániel, a párt dési tagozati elnöke, Beck Albert nyugalmazott vezérőrnagy, dr. Dióssy Géza, a földhitelintézet erdélyi fiókjának igazgatója, Puskás Lajos, a kolozsvári tízes szervezet elnöke, vitéz Szász István, az EMGE ügyvezető alelnöke, Tamási Áron.

lentette azt is, hogy Olaszország kilépése és Mussolini bukása után már egyértelmű, hogy a háború nem világnézeti, csak hatalmi célokért folyik. Végül változást jelez az is, hogy Teleki Béla a zsidókérdést, melynek rendezésére korábban a kormányt túlcitáló javaslatokat tett, immár harmadrangú problémának minősítette.¹⁰²

Megerősíti a politikai váltás tényét és a baloldali nyitásra utal Mikó Imre és Józsa Béla levélváltásának ügye is. Mikó Imre egy Józsa Bélától kapott, 1943. augusztus 10-i keltezésű levélre az *Ellenzék* szeptember 28-i (!) számában nyílt levélben válaszolt, hangsúlyozva az őt az „ismeretlen munkással” összekötő pontokat is.¹⁰³ Bár Mikó maga azt állítja, hogy Józsa levelét előbb bemutatta Vita Sándornak és baloldali ismerőseinek, és azt sugallja, hogy válasza ezért késett, a nagyválasztmányi gyűlés ismeretében joggal feltételezhető, hogy a Teleki Béla beszédére is hivatkozó, a pártban amúgy is a munkáskérdéssel megbízott Mikó akciója tudatos politika része volt. Ezt erősíti az is, hogy Józsa válaszában szintén hivatkozott a nagyválasztmányi ülésen elhangzott pártelnöki beszédnek a fordulat érzését erősítő kitételeire (igaz, egyúttal az Erdélyi Párt kétarcúságára is felhívta a figyelmet).

A következő hónapokban a párt, a kétfrontos harcot folytatva, megpróbálta elkerülni, hogy más politikai erők megrendítsék pozícióit. Ez a fő cél nem változott a párt történetének a német megszállással kezdődő újabb periódusában sem. Az Erdélyi Párt nem tartozott a betiltott politikai pártok közé, sőt szinte magától értetődően lett résztvevője azoknak a pártközi tárgyalásoknak, melyek egy jobboldali egység megteremtésére irányultak.¹⁰⁴ Ennek jegyében meglehetősen egyértelműen felsorakozott a kormánypolitika és a háború folytatása mellett. Ezen túl, miután retorikájának már korábban is hangsúlyos eleme volt a pártérdekektől mentes nemzeti egység szükségessége, nyomatékosan kiállt emellett. Igaz, ez a döntés nem mellőzött taktikai elemeket sem. Teleki Bélának a maros-tordai és marosvásárhelyi tagozat ülésén elmondott

¹⁰² „Gróf Teleki Béla beszéde”. *Ellenzék*, 1943. szeptember 13. 1–4.

¹⁰³ „Válasz egy ismeretlen munkásnak”. *Ellenzék*, 1943. szeptember 28. 5.; MIKÓ Imre: *Levélváltás Józsa Bélával*. 138–158.; BALÁZS Sándor: *László Dezső a magyar parlamentben*.

¹⁰⁴ Erre vonatkozóan lásd pl. ZATHURECZKY Gyula vezércikkét: „Az egyetlen út”. *Ellenzék*, 1944. április 29. 1–2.

beszámolójából kiderül,¹⁰⁵ hogy értékelése szerint a baloldali pártok „végre bekövetkezett” betiltása után (ezt a vezetés visszafogott baloldali nyitása ellenére egyébként még 1943 őszén is követelték különböző pártszervezetek vagy a párt által uralt törvényhatósági testületek) immár a nyilasok és az imrédysták erdélyi szervezkedése jelentette a nemzeti egység akadályát. Ezen belül is az utóbbiakat emelte ki, mint akik a középosztályban, az Erdélyi Párt „természetes” bázisában is teret nyerhettek. A nyilasokról úgy nyilatkozott, hogy nem tudtak gyökeret verni, mert túlzó eszmeviláguk nem vette figyelembe a helyi viszonyokat.

A következő időszakban a „nemzeti egység” jelszava bizonyult vezérfonálnak. Amikor az erre (illetve az ezzel azonosnak tartott jobboldali egységpárt vagy pártszövetség megteremtésére) irányuló, Bárdossy László vezette pártközi tárgyalások megszakadtak, az *Ellenzék* vezércikke hangsúlyozta: a pártnak ki kell tartania „az összes keresztény nemzeti és szociális erők összefogása mellett”.¹⁰⁶ A párt elnökségének az új helyzettel számot vető szokatlanul hosszú, kétnapos ülése után pedig újságjuk vezércikkben jelezte, hogy a kitűzött célokat akár a pártok formális egysége nélkül is meg kell valósítani. Az elnökség közleménye ugyanezt hangsúlyozta, kiemelve, hogy a párt megalakulása óta nemzeti összefogást szorgalmazott.¹⁰⁷ Bár pillanatnyi megvalósulása kérdéses maradt, az egység gondolat mellett továbbra is kitartottak, Bárdossyban látva azt a politikust, aki képes lehet tető alá hozni. A pártlap egyik cikke beszámolt róla, hogy az erdélyi párt képviselőinek egy csoportja elkísérte a volt miniszterelnököt Szombathelyre, képviselőjelölti bemutatkozására.¹⁰⁸ A cikk nemcsak tudósított erről a demonstra-

¹⁰⁵ „Teleki Béla gróf országos elnök tájékoztatta az Erdélyi Pártot a helyzetről és a vezetőség álláspontjáról”. *Ellenzék*, 1944. április 8. 3. – A beszámolóra április 8-án került sor, egy időben a kolozsvári tagozat ülésével, amelyen Albrecht Dezső tartott tájékoztatót. Mindez arra utal, hogy a megszállást, majd az új kormány megalakulását követően az országos vezetőségnek meglehetősen sok időbe került kialakítani az új helyzetre vonatkozó álláspontot, valamint lebonyolítani a szükséges egyeztetéseket.

¹⁰⁶ ZATHURECZKY Gyula: „Mindenképpen egységet”. *Ellenzék*, 1944. május 6. 1.

¹⁰⁷ ZATHURECZKY Gyula: „Akkor egység nélkül!” *Ellenzék*, 1944. május 10. 1.; „Az Erdélyi Párt állásfoglalása az új helyzetben”. Uo.

¹⁰⁸ „Bárdossy mandátuma”. *Ellenzék*, 1944. június 24. 3.

tív eseményről, hanem arról is értekezett, hogy Bárdossy a legalkalmasabb politikus a Csáky István és Teleki Pál után maradt úr betöltésére, az egység megteremtésére, különösen, mivel nincs pártkötődése.

Vannak arra utaló adatok, hogy a párt belül megosztott lehetett ebben a kérdésben. Mikó Imre önéletrajza szerint a párt egyik csoportja, Albrecht Dezső vezetésével, a Sztójay-kormány mellett állt ki, és részt vállalt az egységtárgyalásokon is, míg egy másik csoport (ide tartozott szerinte a budapesti pártiroda vezetését Albrechtnek átadó Mikó és Vita Sándor is) passzivitásba vonulva várta volna ki a fejleményeket.¹⁰⁹ Ezt alátámasztani látszik az, hogy a Sztójay miniszterelnök által május 13-ra összehívott pártközi értekezleten Albrecht képviselte az Erdélyi Pártot.¹¹⁰ Ugyanakkor azonban, ahogy a helyzet kezdett újra válságosra fordulni és ahogy a Sztójay-kormány helyzete romlott, Albrecht helyett Teleki Béla vette fel az egységpárt helyett immár pártszövetségről folyó tárgyalások fonalát. A Tasnádi Nagy András képviselőházi elnök által július 19-re összehívott újabb pártközi értekezleten ő képviselte a párt álláspontját. Az értekezletre benyújtott, a pártok nemzeti egységét kifejező pártszövetség fontosságát és létrehozását tartalmazó nyilatkozat-tervezethez, amellyel elvi egyetértését fejezte ki, kiegészítéseket is javasolt. Azt kérte, hogy abban szerepeljen a közigazgatás depolitizálása (véltetően a német megszállás óta veszélyeztetett észak-erdélyi közigazgatási pozícióikat kívánta így megvédeni) és az, hogy az összefogás célja egy szociálisabb Magyarország megteremtése.¹¹¹ Ezeket a felvetéseket a miniszterelnök el is fogadta. Másnap aztán a MÉP és az Imrédy-párt képviselője mellett az Erdélyi Párt vezetője is aláírta a nyilatkozatot, amit a szélsőjobboldali pártok nem tettek meg.¹¹² Az Erdélyi Párt csatlakozásában véltetően szerepet játszott saját pozícióinak megőrzésén kívül az is, hogy Sztójay tervei alapján az új kormányban hangsúlyos szerepet kapott volna Bárdossy.

¹⁰⁹ BALÁZS Sándor: *Mikó Imre*. 309–310.; BÁRDI Nándor: *A múlt mint tapasztalat*. 242.

¹¹⁰ KARSAI Elek: „Szálasi naplója”. *A nyilasmozgalom a II. világháború idején*. Kossuth Kiadó, 1978. 209.

¹¹¹ Uo. 276–278.

¹¹² Uo. 283.; RÁNKI György (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország*. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Kossuth Kiadó, 1968. 703. sz. irat. Veesenmayer távirata Ribbentropnak. 1944. július 21. 888.

Nem csupán ennek tükrében tűnhet úgy, hogy Teleki erősebben elkötelezte magát Sztójaynak az új kormány és kormánypárti szövetség megalakítására tett kísérletei mellett, mint korábban vélték. Erre utalhat az is, hogy a miniszterelnök július 24-én már arról számolt be Veesenmayer német követnek, hogy a pártközi tárgyalások alapján hamarosan felállítandó kormányban Teleki Béla az erdélyi ügyek minisztere lesz.¹¹³ Ez a szerepvállalás nem elsősorban azért figyelemre méltó, mert a három nappal korábbi helyzettel szemben ekkor már úgy tűnt, hogy a Pálffy Fidél – Baky László-féle nemzetiszocialista frakció is felsorakozik a kormány mögött (Pálffynak Sztójay miniszteri posztot szánt), hanem azért is, mert a német követ nem emelt kifogást Teleki kormánytagsága ellen. Pedig ezeknek a beszélgetéseknek az egyik fő célja éppen az volt, hogy a németek számára nem elfogadható politikuskok bevonását megakadályozza. Így Veesenmayer ezen a beszélgetésen is felvetette Csataj Lajos honvédelmi miniszterségét. Az a tény tehát, hogy a követ nem emelt kifogást Teleki Bélának a németbarát kabinetbe történő belépése ellen azt jelzi, hogy sem a politikust, sem pártját nem tartotta németellenes erőnek.

Eközben helyi szinten is tovább dolgoztak az egységes jobboldali párt megteremtésén, és konkrét lépéseket is tettek megvalósítására, melyekben az Erdélyi Párt is aktív szerepet vállalt. 1944. június végén Szolnok-Doboka vármegye törvényhatósági bizottságának Bethlen Béla vezette ülésén határozat született arról, hogy a vármegye csatlakozik Borsod vármegye feliratához, amely egy – a nyilasoktól az Erdélyi Pártig terjedő – jobboldali egységpárt létrehozását sürgette. A történetírásban egyértelműen mérsékeltnek tartott Bethlen Béla (1941-től az Erdélyi Párt országos intézőbizottságának tagja), aki emlékiratában hangsúlyozza a megszállás alatti hivatali passzivitását,¹¹⁴ zárásképpen még elmondta, hogy ez a határozat sok éves politikai meggyőződését fejezi ki.¹¹⁵ 1944 augusztusában az *Új Magyarság* számolt be arról, hogy Szatmár vármegyében a jobboldali pártok, köztük az Erdélyi Párt is

¹¹³ Uo. 705. sz. irat Veesenmayer távirata Ribbentropnak 1944. július 24-én. 892.

¹¹⁴ BETHLEN Béla: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam*. Bevezető. 14.

¹¹⁵ *Szolnok-Doboka*, 1944/16. 1944. június 27.

megegyeztek a „legteljesebb egyetértésben való munkáról”.¹¹⁶ Mindez azonban már a végjáték kezdete. Románia kiugrása után betiltották a politikai szervezetek működését, s ez természetesen az Erdélyi Pártra is vonatkozott. Ez az esemény azonban más hatással is járt. A párt vezetői szeptember elején már a kiugrás határozott támogatóiként léptek fel a kormányzónál, a hónap végén és október elején pedig együttműködtek a kolozsvári hatalomváltás minél zökkenőmentesebb lebonyolításában.¹¹⁷ Az Erdélyi Párt története, bár néhány képviselője az országgyűléssel Budapesten maradt, gyakorlatilag véget ért.¹¹⁸

¹¹⁶ *Új Magyarország*, 1944. augusztus 18. Idézi NYERGES ANDRÁS: *Színrebotás. Szemantika kontra történelem. Élet és Irodalom*, 49. évf. (2005) 28. sz.

¹¹⁷ Erre vonatkozóan lásd pl. NAGY Mihály Zoltán – VINCZE Gábor: *Autonomisták és centralisták. Észak-Erdély két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. Források a romániai magyarság történetéhez. Kolozsvár-Csíkszereda, 2003. 117–118.; BETHLEN Béla: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam.*; TIBORI SZABÓ Zoltán: *Teleki Béla erdélyisége*.

¹¹⁸ Az egyik legutolsó ismert adat a „párt” tevékenységéről az, hogy Szilágyi Olivér a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének 1945. január 2-i ülésén kérdést intézett Rajniss Ferenc kultuszminiszterhez a hadi helyzettel kapcsolatban. Az ülés jegyzőkönyvét lásd SIPOS Péter (szerk.): *Szálasi minisztere voltam. Rajniss Ferenc naplója*. Korok és dokumentumok. Palatinus, Budapest, 2001. 227–232.

3. „Mi”: az erdélyiség és az erdélyi magyarság

A pártideológia problémája

Az Erdélyi Párt olyan társadalomszervező erő volt, amelynek jelentősége és funkciói túlnőttek a szűkebb értelemben vett politikán. Megszervezte, átfogta az észak-erdélyi társadalom nagyobb részét, a társadalom egységére törekedve azt a politikai szférán túl is igyekezett irányítani. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a párt szervezetileg alkalmas volt arra, hogy identitáspolitikát folytasson, megteremtette ennek különböző feltételeit.

A párt a teljes észak-erdélyi magyar közösség képviselőjének igényével lépett fel, propagált értékei és elvei egyúttal ennek a közösségnek az értékeiként jelentek meg. Megfordítva: a párt ideológiája azt tükrözte, hogy tagjai és vezetői szerint miként kellene megszervezni ezt a társadalmat, miként illeszkedjen ez a részközösség Magyarországra, mik legyenek a közösség legfontosabb értékei, miként viszonyuljon a többi nemzethez, a zsidókérdéshez és még sorolhatnánk. Úgy vélem, ennek bemutatására, az eddigi historiográfiai gyakorlattal ellentétben, nem elegendő néhány személyt kiemelni és a középpontba állítani, különösen akkor nem, ha ez az elemzés csak látszólag kérdez rá az 1940 és 1944 közötti időszakra, és valójában a korábbi szerepből és a későbbi életútból konstruál egy elbeszélést arról, mi is történt a magyar szuverenitás, a többségi lét periódusában, majd ehhez keres alátámasztást a forrásanyagban, sokszor metodológiaiailag teljesen megalapozatlanul.

Az Erdélyi Párt ideológiája a különböző személyek, csoportok ideológiájának, világképének megfelelően alakult ki. A pártból ki lehetett

lépni, sokan meg is tették ezt, nemcsak jobb felé, hanem balra is. Angi István például, hosszas független képviselőség után, végül a Kisgazdapártba lépett be.¹ Voltak, akiket kiszorítottak, esetenként elvi alapon is, de őket sem érte más retorzió, képviselői posztjukat megtarthatták.² A párt maga senkire nem kényszerített, nem is kényszeríthetett rá semmit. Még akkor sem, ha például egy szélsőjobboldali párt képviselőjeként természetesen csökkent a személyes érdekérvényesítés lehetősége. Aki a párt tagja maradt, arról feltételezhetjük, hogy a párt elveit még elfogadhatónak tartotta. Éppen ezért az Erdélyi Párt ideológiája egyúttal azon tagjainak ideológiájára, világképére is jellemző, akik nem választották előbb vagy utóbb a távozást, vagy akiket nem szorítottak ki a pártból. A párt ráadásul az erdélyiség megvalósításaként értelmezte világképét, amely a megelőző kisebbségi korszakból szervesen nőtt ki: nem a kisebbségi közösségre oktrojált külső, idegen eszme, hanem a kisebbség legsajátabbja.³

Ez az ideológia feltűnően koherens, kiérlelt. Reflektál a magyar múltra, a kisebbségi múltra, a jelenre, a kisebbségi társadalomra, a magyar társadalomra, a világ kihívásaira, a társadalmi problémákra. Jól körülírt, megfogható jövőképe van, s bár egyes személyeket vizsgálva minden bizonnyal kimutathatók hangsúlykülönbségek, a párt vezető személyiségei végső soron ennek az ideológiának minden részével azonosulnak még akkor is, ha esetleg egyes gyakorlati lépésekkel nem is értenek egyet. Az azonosulást segíthette az is, hogy a párt előtérben álló személyiségei közül sokan már a kisebbségi sorsban is együttműködtek, vagy éppen egy szellemi irányzathoz tartoztak.

Nem véletlen az sem, hogy ennek az ideológiának ez egyik legfontosabb része az erdélyiség újrafogalmazásának kísérlete, egy új, a megelőzőre építő identitásdiskurzus kialakítása immár a többségi lét viszonyai közepette. Az Erdélyi Párt saját, nemegyszer megkérdőjelezett lé-

¹ Angi 1942 februárjában lépett ki az EP-ból és 1943 májusában csatlakozott a Kisgazdapárthoz. „Az erdélyi képviselet kiegészítésével: »Háromszázhetvenhárom képviselője van az országgyűlésnek.« *Keleti Újság*, 1942. február 24. 8.; CSATÁRI Dániel: *Élő hagyományok – élő nemzetköziség*. II. 68.

² Így járt a párt első alelnökeinek egyike, Kövér Gusztáv is. *Az 1939. június 10-re összehívott Országgyűlés képviselőházának naplója*. X. k. Budapest, 1941. 304.

³ „A nagy küszöb”. *Ellenzék*, 1941. május 29. 3.

tét a vélelmezett erdélyi különösséget egy egységes identitásdiskurzusba próbálta foglalni, amelynek segítségével meghatározható a párt tagságának, tehát az ő értelmezésükben az egész erdélyi magyarságnak a helyzete a világban. A párt programja és a köré épülő közéleti diskurzus így lesz egyszerű pártprogramból identitásépítő és alakító, amelynek segítségével az egyén és a közösség is meghatározhatja saját helyét a világban mind a múlt, mind a jelen, mind pedig a jövő dimenziójában. Mindez egyúttal lehetővé teszi azt is, hogy megpróbáljuk megragadni ennek az identitástudatnak a szükségeszerű módosulásait is az előző időszakhoz képest. Vajon mit tartanak érvényesnek a korábbi elképzeléseikből ebben az új helyzetben? Miként viszonyulnak a felmerülő új problémákhoz? Mi lesz korábbi értékeikkel az új kihívások hatására? Miként viszonyul az erdélyiség a többségi léthez, a magyarsághoz?

Egységeszme és pártprogram

Az Erdélyi Párt tehát nem egyszerű politikai pártként kezdett működni, hanem igényt tartott a kisebbségi korszakban átalakult erdélyi magyarság egész képviselőjére. Ahogy azt a pártlap, az *Ellenzék* vezércikke megfogalmazta: „Sokat elmond a program. *Nem egy párt programja az, hanem Erdély magyarságáé.*” Ugyancsak a párt és az erdélyi magyarság azonosságát hangsúlyozták az alakuló gyűlésen elhangzott beszédek. Ember Géza előbb a történelmi analógiát hívta segítségül és a nemzeti emlékezetben az egység példájaként élő 1848-as uniós országgyűlést felidézve mondta: „A történelmi pillanat magasztosságától áthatva üdvözlöm Erdély és a partiumok sokat szenvedett magyar népének érdemes küldötteit, amikor a majdnem százéves történelmet megismételve öszszegyűltünk kincses Kolozsvár ősi falai közt.” Majd az egység társadalmi dimenzióit kiemelve így folytatta: „A szenvedésekből egybe-kovácsolt *magyar egységet* [kiemelés – E. G.] most nem ellenállásra, nem ellenzékieskedésre, hanem a romok eltakarítására és az építésre akarjuk felhasználni [...] Köztünk lehullott minden társadalmi válaszfal, egyek vagyunk a föld népe, a termelő foglalkozások összessége, minden rendű munkás magyar ember, akiknek életformája a kisebbségi sorsból adód-

tak [sic!].”⁴ Teleki Béla székfoglaló beszédében szintén azt hangsúlyozta, hogy a pártelnöki poszt „Erdély magyarságának politikai vezetését jelenti”. Ugyanő így folytatta: „Visszatérésünk óta az Erdélyi Párt nagygyűlése az első egyetemes olyan átfogó jellegű politikai megnyilatkozás, mely élethűen adja vissza *Erdély népének* felfogását, meggyőződését és egész érzésvilágát.”⁵

Az „egység” sűrűn szerepelt a különböző megnyilatkozásokban. 1943. március 3-án például a párt háromszéki vezetői tizenegy községben tartottak gyűlést. Tőkés József református esperes, felsőházi tag, a sepsi járási elnök így fogalmazott: „Az Erdélyi Párt az a közösség, amely az itt élő magyarokat egységbe fogja,” Ennélfogva magát az Erdélyi Pártot sem elsősorban pártként, hanem érdekképviseletként állították be – például Borbély Andor a párt lapjában megjelent *Erdély titka a politikában* című cikkében.⁶ A pártban is testet öltő közösség egysége tehát olyan üzenet volt, amely a szervezet énképének lényegéhez tartozott. Vezetői, képviselői minden szinten, minden helyzetben hangsúlyozták. Bár a pártok kétségtelenül általában is hajlanak arra, hogy magukat az egész közösség képviselőinek állítsák be, az Erdélyi Párt esetében ennek két figyelemre méltó eleme van. Először: nem a magyarságról vagy a magyar nemzetről, hanem az erdélyi magyarságról van szó. Másodszor: a párt és a közösség viszonya nem a képviseletre épül, hanem a teljes körű azonosságra. A párt mint szervezet átfogó, ebben az értelemben „totális” társadalomszervező struktúrává válik, s összeolvad magával a társadalommal.⁷ Ennek az identitásdiskurzusban is jelentősége volt, hiszen a párt által dominált, szervezett, illetve ellenőrzött közbeszédben nem is vált ketté a két csoport, a párt tagjai és a tel-

⁴ „A nagy program” és „Ember Géza beszéde”. *Ellenzék*, 1941. május 28. 1-2. (Kiemelés tőlem. – E. G.)

⁵ „Új magyar élet felé. Az Erdélyi Párt alakuló gyűlésén elmondta gróf Teleki Béla elnök” *Ellenzék*, 1941. május 29. 1. (Kiemelés tőlem. – E. G.)

⁶ *Ellenzék*, 1942. november 18. 9.

⁷ Állampártról azonban nemcsak azért nem beszélhetünk, mert nincs szó az állam alárendeléséről a pártnak, hanem azért sem, mert a párt egy szervezeti konglomerátum, amely nem szilárd és központosított, hanem különböző, már meglévő intézményeket próbál meg integrálni.

jes magyar közösség, hanem explicit vagy implicit módon azonosnak feltételezték őket. Éppen ezért a párt ideológiája nem egyszerűen ajánlat társadalom számára. Az azonosításból szükségszerűen következik, hogy az Erdélyi Párt mondanivalója magyarságról, erdélyiségről, az észak-erdélyi magyar közösségről a feltétlen ösztársadalmi érvényesség igényével született, és az adott feltételek között, a párt dominanciájára alapozva, annak tartalma jórészt kikényszeríthető is volt. Az erre és a párt korábban vázolt társadalmi háttérére alapozott identitásdiskurzus meghatározó volt a korszak Észak-Erdélyében.

Ezt megkönnyítette az is, hogy mint láttuk, a visszacsatolás során a miniszterelnök, Teleki Pál tudatosan törekedett az anyaországbeli szervezetek behatolásának visszafogására, az erdélyiek saját struktúráinak érvényre juttatására.⁸ Ennek háttérében részben politikai taktika húzódott meg, a szélsőjobboldal és az imrédysták térnyerésének megakadályozása. De lényeges volt saját belső elkötelezettsége is, saját erdélyiségének ethosza. Ezt minden adandó alkalommal hangoztatta: például a katonai közigazgatás kijelölt képviselőit is úgy instruálta, hogy az erdélyi embert, legyen az magyar vagy román, mindennél jobban becsülik meg, Erdélyt pedig az erdélyiek irányítsák.⁹ Mindennek az lett az eredménye, hogy az Erdélyi Párt által létrehozott és működtetett struktúráknak nem volt egyenrangú vetélytársuk, és ez egyértelműen megkönnyítette a párt ideológiájának érvényesítését.

Az Erdélyi Párt programját az alakuló nagygyűlésen fogadták el, de keletkezésének körülményeit ma még nem ismerjük. Mindenesetre a szöveg fontos dokumentuma a párt ideológiájának is. Összegzi a párt legfontosabb politikai törekvéseit, s egyúttal egy világképbe is illeszti, tehát kifejezetten ideológiai dimenziót ad neki. Az Erdélyi Párt emellett programjának szövegezésekor nemcsak pártként volt kénytelen szembenézni bizonyos problémákkal, hanem egyúttal számot kellett vetnie a kisebbségi korszak tanulságaival és az új keretek közé való betagozó-

⁸ Erre vonatkozóan lásd ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál nemzetről és társadalomról*. 151–170.; Uő: *Teleki Pál*. Osiris, Budapest, 2005. 463–477.

⁹ ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál nemzetről és társadalomról*. 161–162.; Gróf TELEKI Pál: Erdélyi feladatok. *Keleti Újság*, 1940. szeptember 22. 1–3. Idézi ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál*. 469.

dás kérdéseivel is. Ennek megfelelően a párt programja meglehetősen sokszínű lett.¹⁰

A pártalapításnak a szöveg szerint három célja van: megóvni a magyar egységet, megfelelő politikával kompenzálni a kisebbségi korszakban elszenvedett veszteségeket, beilleszkedni az anyaországba. A napi politikán felülemelkedve „minden építő erdélyi magyar erőt” össze kell fogni, hiszen ez az egység már a kisebbségi korszakban létrejött, és akkor is „félve őrizték”. A kisebbségi korszak „elesettséget” okozott, tehát „fel kell emelni” a visszacsatolt részeket, még hozzá olyan módon, hogy ez lehetővé tegye a szerves beilleszkedést az anyaországba. Mindehhez az Erdélyi Párt nyitott, minden ottani keresztény polgár beléphet.

Figyelemre méltó, ahogy az új politikai tömörülés erdélyiségét és magyarságát hangsúlyozzák. Ennél is lényegesebb azonban az az implicit történelemértelmezés, amely kiolvasható ebből a szövegrészből és amely (mint azt látni fogjuk) megfelel a párthoz kötődő más, ideologikus jellegű szövegekben foglaltaknak is. A történeti pozicionálás a kisebbségi korszak, a külön kisebbségi történelem értelmezését szolgálja. Kiemelt jellemzői a kisebbségi egység és az elszenvedett veszteségek. A szövegből az alapkérdés is kiolvasható: az „egységes nemzet”, tehát az anyaország keretei közé való beilleszkedés és a kialakult közösség egyidejű fenntartásának igénye. Mindez valamiféle kárpótlási igénnyel is társul. Az egységet értéként fogják fel, amelyet őrizni kell, a kompenzációt pedig a szerves beilleszkedés feltételeként. A kisebbségi korszak történeti tapasztalatként tehát elkülönítő jellegű, a kisebbségi egység pedig a napi politikával szembeállítva a szerves egység egyfajta modelljeként is szolgálhat.

A program a továbbiakban összefoglalja a párt törekvéseit, melyekben gyakran keverednek az egyedi, szakpolitikai felvetések és az általános, ideológiai jellegű megjegyzések. Mindennek kerete a nemzet felemelésének, a korszerű nemzet megteremtésének az eszméje. A kiinduló I. pont a magyarság Duna-völgyi hivatásáról szól. A szö-

¹⁰ A program szövegét lásd GERGELY Jenő – GLATZ Ferenc – PÖLÖSKEI Ferenc (szerk.): *Magyarországi pártprogramok*. II. k. 1919–1944. A 2. kiadást javította és átdolgozta GERGELY Jenő. Budapest, 2003. 463–470.

vegből „Semmi áldozattól sem riadunk tehát vissza, hogy felszabaduló honvédségünk Magyarország örök jogait érvényesíthesse” – akár az is kiolvasható, hogy a párt a revíziót nem tekinti befejezettnek, és az integer Magyarország alapjára helyezkedik. A szöveg arról beszél, hogy az erdélyi magyarság a kisebbségi korszak megpróbáltatásaiban „megacélozódott erkölcsi erejét és elszánt akaratát” az ország felépítésének szolgálatába állítja. Az így létrejövő „erős és független Magyarország” tölti be majd a magyarság hivatását.

A II. pont, az integer revízió álláspontja alapján logikusan, az egész Kárpát-medencét magyar élettérnek minősíti. Ennek jegyében a dél-erdélyi magyarság sorsának végleges rendezését, a menekült magyarokkal való szolidaritást, a Kárpátokon túl élő magyarság „hazatelepítését”¹¹ és megint csak a kisebbségi magyarság veszteségeinek kompenzálását jelöli meg célként. Végül zárógondolatként a magyar nemzetállam elvét hangsúlyozza, amikor arról beszél, hogy az építő magyar erőt össze kell fogni, és a nemzeti munka szolgálatába állítva létre kell hozni a „minden magyar életet és értéket magába foglaló, védelmező és megtartó magyar államot”. Nem csupán azért lényeges ez a kitétel, mert jelzi, hogy az Erdélyi Párt nemzetfelfogása inkább organikus, hiszen nem egyszerűen nemzetállamban gondolkodik, hanem ezt olyan fogalmakkal köti össze, mint a „magyar élet”. Az is fontos, hogy az államot kizárólagosan a magyar nemzeti érdekek szolgálatába állítaná, ami szuprematista felfogásra utal a nemzetiségekkel szemben, de legalábbis nehezen egyeztethető össze a valódi nemzetiségi jogokkal.

A III. pont a megfelelő erkölcsi magatartás, a nemzetért végzett munka és a nemzetért való áldozatvállalás követelményét foglalja össze. Ennek jegyében szociális szellemet kíván a közigazgatásban: közigazgatási reformmal számolják fel az öncélú bürokratizmust; minden téren érvényesítsék a hivatásbeli felelősséget és az egészséges kiválasztás elvét; alkossanak szigorú összeférhetlenségi törvényt; csökkentsék a társadalmi élet formalizmusát és térjenek vissza „az egyszerűbb, ősi magyar életformákhoz” – vagyis követeli a cím-

¹¹ Részletesebben lásd HORVÁTH SZ. Ferenc: *Népcsoortpolitika, szociális kompenzáció és gazdasági jóvátétel.*

kórság megszüntetését, ismét csak a kisebbségi korszak tapasztalataira hivatkozva.

A IV. pont szerint „Magyarország csak akkor lehet erős és független, ha tiszta és keresztény erkölcsi alapokon nyugvó, kiegyensúlyozott és egységes nemzeti társadalmon épül fel”. Ehhez viszont elengedhetetlen, hogy intézményesen is megerősítsék a népi és a munkásosztályt, valamint hogy fejlesszék az „életlehetőségeitől visszaszorított iparos és kereskedőtársadalmat”, és az immár a népből érkező utánpótlást magába fogadó értelmiséget a „nemzettársadalom” szolgálatába állítsák. Családvédelmi intézkedéseket és általános egészségvédelmet követelnek: támogassák a sokgyermekes családokat az adózásban, a munkavállalásban és a nevelésben, hogy sok gyermek szülessen; a nyugdíjat és az öregségi biztosítást terjesszék ki minden foglalkozási ágra. Az adózásban az arányos közteherviselés érvényesüljön, de védjék a kisembereket, biztosítsák a megfelelő létminimumot, az örökösödési adó a gyerekszámhoz igazodjon. Az igazságszolgáltatás legyen gyorsabb és olcsóbb a „kisemberek” számára.

Az V. pont az agrár- és munkásprogramot vázolja fel: „Nemzeti vagyonnak tekintjük a földet és a tőkét. Ennélfogva mindkettő megosztásában és használatában a nemzeti szempontoknak kell érvényesülniük. Nemzeti értéknek tekintjük a munkát és a szellemet, s ezért szabadságot és megbecsülést követelünk számukra.” Ugyanakkor az első követelés a „magyarelles” erdélyi földreform felülvizsgálata. Csak ezt követi az általános földreform igénye, amelynek a telepítéssel együtt a minőségi termelést és az agrártársadalom megélhetését is lehetővé kellene tennie. Ennek jegyében támogatni kell az önálló kisgazdákat, előnyben részesítve a sokgyermekeseket és a törpebirtokosokat. Szorgalmazták a birtokaprózódást gátló örökösödési jogot, az idegen kézre került földek magyar kézbe jutását elősegítő földhitelpolitikát, a gazdasági népnevelés kiszélesítését és tartalmának javítását.

A munkáspolitikában „a tőke és munka viszonyának sürgős, gyökeres és igazságos rendezését” kívánták, méghozzá úgy, hogy a tőke „eszközként illeszkedjen be a nemzeti termelés rendjébe”. Hozzanak

egészségügyi és jóléti intézkedéseket, szüntessék meg a munkanélküliséget. A kisiparosoknak – hangsúlyozva helyzetüket a kisebbségi korszakban – olyan támogatást akartak, amely lehetővé teszi, hogy továbbra is a városi magyarság bázisát alkossák. Végül az értelmiségieknek elhelyezkedést, a tudományos kutatóknak pedig alkotói lehetőségeket igényeltek, részben nemzeti jóvátételként is, hiszen a magyar értelmiség az idegen uralom alatt kiszorult a tudományos pályákról.

A VI. pont a tág értelemben vett neveléspolitikával, a nemzetneveléssel foglalkozott. Eszerint a jövőben a népi és történeti műveltségnek kell az iskolázott rétegek gondolkodását meghatározni, és ennek kell érvényesülnie az iskolai nevelésben is. A gyorsan és bürokráciamentesen megszervezett nevelésügyben kiemelt szerepet szának az egyházaknak („bőséges állami támogatással megerősítve” az egyházi iskolákat); a sajtó, a színház, a rádió és a mozi is a népnevelést kell hogy szolgálja. A szakoktatás nélkülözhetetlen az életeres magyar kisiparos- és mezőgazdaréteg kialakításához. A nevelés célja az állampolgári és közösségi lényé nevelés.

A VII. pont („Keresztény Magyarországért küzdünk!” – az egyedüli pont, melynek címe is van) még hangsúlyosabban kiemeli az egyházi érdekekért való fellépést. A szöveg szerint a cél a történelmi egyházak megerősítése, amelyek a kisebbségi sorsban is nagy szerepet játszottak a társadalom szervezésében.

A VIII. pont – részben az előzőt is folytatva – a zsidókérdést emeli be az Erdélyi Párt programjába. Arra hivatkozva, hogy az erdélyi zsidóság egy része a kisebbségi korszakban önként levált a magyarságról,¹² kijelentette: „Támogatunk minden olyan kormányintézkedést, mely a kérdés általános európai rendezéséig a zsidóságot a nevelés, a közvélemény-alkítás és a jogszolgáltatás területéről teljesen kizárja, a gazdasági életben pedig sürgősen módot nyújt arra, hogy helyüket magyar szakemberek foglalhassák el. Mivel a termelő tőkét nemzeti vagyonnak tekintjük, a tőke és a termelés irányítása nem maradhat zsidó kézben. De felemeljük szavunkat a Strohmann-rendszer

¹² Erre a gondolatra vonatkozóan lásd HORVÁTH SZ. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között.*

ellen, mert ezt a keresztény és nemzeti gondolat ellen való legsúlyosabb merényletnek tartjuk.” Mindebből nemcsak az derül ki, hogy az Erdélyi Párt különösebb fenntartások nélkül hajlandó volt beilleszkedni a korszak antiszemita közbeszédébe, hanem az is, hogy a „nemzetet” és az olyan fordulatokat, mint a „nemzeti tőke” kifejezetten etnikai, esetleg faji értelemben használta.

A IX. pont a nemzetiségpolitikai elképzeléseket tartalmazza vázlatosan és ideologikusan. A Duna-völgyi hivatástudatot a Szent István-i gondolattal köti össze. Az előbbi alapozza meg az utóbbit. A németiség Erdélyben már „bebizonyította hűségét”. A népcsoport-egyezményt¹³ tiszteletben kívánják tartani, annál is inkább, mert „az új közép-európai elrendeződésben a magyar és a német népre vezető szerep vár”. A románság esetében a magyar állameszmét magukévá tevő románoknak nyelvhasználati jogokat helyeznek kilátásba a közoktatásban, közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban; egyházaik megbecsülését, a munka szabadságát¹⁴ és a politikai jogok gyakorlását ígérik – igaz, csak olyan mértékben, ahogyan a dél-erdélyi magyarság jogai érvényesülnek. Vagyis a párt hivatalosan elfogadta a kölcsönösségi nemzetiségi politikát.

A párt kisebbségpolitikai programja azonban a kölcsönösségi elvtől eltekintve is csak látszatra nagyvonalú. Mindenekelőtt nehéz mit kezdeni az olyan ködös fogalmakkal, mint „az állameszme elfogadása”. Ennek a feltételnek az értelmezése igencsak tág teret nyithatott a jogok korlátozásához. Érdeemes arra is felfigyelni, hogy ez a program-pont, ha a kisebbségi jogvédelem kiterjesztő értelmezéseként fognánk fel, nehezen lenne összeegyeztethető a magyar nemzeti államnak a II. pontban megfogalmazott elvével. Az az állameszme elfogadásának formuláján túl is megalapozhatta a nemzetiségek jogainak korlátozását, ha azt a magyar nemzet érdekei megkövetelték. Ráadásul ha a magyar állameszmének a magyar nemzeti közösség érdekeit

¹³A második bécsi döntés után Magyarország és Németország külön egyezményben rendezte a magyarországi németek jogállását.

¹⁴Ez azért számított lényeges jognak, mert a két világháború közti Romániában az ún. numerus valachicus mozgalom és a hozzá kapcsolódó jogalkotás meghatározott arányra akarta korlátozni a nem román munkavállalók alkalmazását. A magyarországi zsidótörvények pedig a zsidók esetében tartalmaztak hasonló korlátozásokat.

érvényesítő állam felel meg, akkor az ehhez az állameszméhez való hűség voltaképpen a kisebbségi jogok korlátozásának elfogadását jelenti, s ez olyan paradoxon, amely nehezen oldható fel.

A program utolsó része, immár nem számozott pontba foglalva, három kifejezetten nemzeti és erdélyi problémát emel ki. A Székelyföld esetében követeli az iparosítást és a közlekedés kiépítését, a székely népfelesleget pedig Erdélyen belül kívánja letelepíteni. Mivel úgy vélekedik, hogy az erdélyi magyarság a szórványokban már az első világháború előtt tömegesen felszívódott a románok soraiba, ezért a székely népfelesleg letelepítése mellett az ilyen területen tevékenykedő magyar papokat, tanítókat, orvosokat és egészségügyi személyzetet megfelelő kedvezményekkel kívánja támogatni. Végül kiállt amellett, hogy az erdélyi magyarság társadalmi és gazdasági szervezetei továbbra is fennmaradjanak korábbi formájukban, mondván, hogy csak az a társadalom életképes, amely nem az államtól várja minden feladat megoldását. Az erdélyi magyar szervezetek pedig éppen az ilyen, államtól független társadalmi tevékenységnek adtak keretet. Mindez az „új honfoglalás”, az erdélyi magyar szupremácia megerősítése érdekében szükséges.

A speciálisan erdélyi problémáknak ebben az esetben is volt lényeges eszmei tartalma. Érdemes kiemelni a székelyek letelepítését a szórványvidékeken; ez a nemzetiségi arányok megváltoztatását célozta volna olyan módszerekkel, amelyeket a két világháború között a románok alkalmaztak és a magyar kisebbség politikusai bíráltak. A szórványok megerősítésének másik eszköze a szintén elítélt román kultúrzóna-politikára emlékeztet, azzal a különbséggel, hogy az Erdélyi Párt tervei elsősorban az ottani magyar közösségek szervezését, nevelését támogatták volna, kevésbé az asszimilációt.

A párt programja végül, a bevezetéshez hasonlóan, általános helyzetértékeléssel zárul. Eszerint az Erdélyi Párt átérzi felelősségét, amellyel Magyarországnak és Európának tartozik a nagy európai átalakulás idején. Ez egyfelől a kisebbségi korszakban megtisztult magyarságából, másfelől a „történeti erdélyi szellemből” fakad, amely mindig is magyar módon terjesztette az európai értékeket Délkelet-Európában. Ez a szellem az idegen uralom alatt nemzetibbé vált, és

együttal az egyén helyett a közösség került előtérbe; leépültek a társadalmi korlátok, az egyházak nemzetnevelő szerepet vállaltak, egyszerűbb lett az élet, amelyet a magyarságért hozott áldozatok jellemeztek. Mindez egyfajta küldetéssel ruházta fel az erdélyi magyarságot: „Úgy érezzük, hogy Erdély magyarságát ezek a lelki és társadalmi változások előkészítették és alkalmassá tették arra, hogy a nemzet legjobbjaival az első vonalban haladjon azon az úton, mely az új Európában megújult erős és független, örök történelmi feladatait betölteni tudó Magyarország megteremtéséhez vezet. Az Erdélyi Párt az erdélyi magyarságnak megpróbáltatásokban megedzett lelkét, szellemi és erkölcsi erejét ennek a célnak a szolgálatába kívánja állítani.”

Elméleti igényű megközelítések

A párt programja tehát összefoglalta az ideológia meghatározó elemeit, s a programba foglaltak valóban széles körben érvényesültek a párt saját vagy hozzá köthető diskurzusában. Ilyen módon ezek a tételek, melyeket más szövegek kibővítettek, megalapoztak, finomítottak és értelmeztek, egy egységes, jól meghatározható és megragadható közbeszédet alakítottak ki, amelynek egyik célja a párt által képviselt, az egész közösségre érvényesnek tartott azonosságtudat fenntartása vagy megerősítése volt.

Az első lényeges elem a saját csoport, a „mi” meghatározása. Ennek az öndefiníciónak lényeges része nemcsak a csoport megjelölése és elhatárolása, hanem meghatározása is. Ennek során elkülönítik a csoportra jellemző lényegi, konstitutív jelentőségű és megkülönböztető tulajdonságokat is, vagyis esetünkben nemcsak az erdélyiséget általában, hanem az erdélyiekre jellemző, az erdélyiséggel összefüggő jegyeket is. Mindennek több szintje is megragadható a korszak szövegeiben. Ezek a tudományos igényű szövegektől a politikai megnyilatkozásokig terjednek, s jól láthatóan egymásra épülnek. Sokszor nem explicit módon az erdélyiség fogalmát próbálják megragadni, hanem egy ismert vagy ismertnek vélt, ilyen értelemben axiomatikus erdélyiségfogalom egyes dimenzióit rajzolják fel.

Ez a fogalom és a belőle következő sztereotípiák nem csupán öndefinícióként jelentkeztek a korszak közbeszédében, hanem kívülről is használták őket az erdélyiek és az erdélyiség jellemzésére. Éppen ezért nem egyedül az Erdélyi Párthoz kapcsolódó vagy erdélyi szövegekben található meg. Külső szemszögből jól összefoglalja őket Ravasz László református püspök cikke a *Magyar Szemle* 1940. októberi számában, az Erdély visszatérése alkalmából született összeállítás első írásaként. A püspök itt a korszak leggyakoribb toposzait bátran felhasználva fogalmazta meg Erdély lényegét.¹⁵ Kiindulópontja a földrajzi és történeti egység. „Mióta az emberi művelődés van, mindig egységet alkotott, s legfeljebb egy-egy elveszett ütközet után történt meg, hogy területén egyszerre két hatalom volt az ideig-óráig úr” – írja. Emellett Erdélyt a „természet Magyarországgal való életközösségre alkotta”. Éppen ezért mindig is a Magyarországgal való teljes lelki és gazdasági közösség, egység jellemezte. Magyarország „leghatalmasabb fellegvéra” volt, társadalma annak szerves részét alkotta. Ugyanakkor a három nemzet közül a magyarok, akik magukra vállalták az ország „politikai vezetésének kockázatát”, kénytelenek voltak szembesülni azzal, hogy a történelmi katasztrófák elsősorban őket sújtották és ezért kerültek kisebbségbe, mire a nemzeti ébredését megelőző románság kezdett igényt formálni Erdélyre.¹⁶

A Trianont követő változások közül Ravasz két kérdéskört emelt ki: a román társadalom változását és az állam működésének problémáit. Ravasz úgy látta, hogy Erdély megszerzése a románok számára rendkívüli jelentőségű volt, mert így kerülhettek be Nyugat-Európa műveltség-közösségébe.¹⁷ Úgy vélte, hogy ez óriási hatással volt a románokra is, hiszen a feladathoz és a lehetőséghez csak úgy nőhettek fel, ha megújították saját társadalmukat, valóságos szociális átalakítást kellett végrehajtaniuk. „Ez nagyon erős értelmiségi művelést jelentett; mély szánást, forgatást a pihent és álmodó román lélek televényében.” Éppen

¹⁵RAVASZ László: Erdély. *Magyar Szemle*, XXXIX. k” 4. (158.) sz. 1940. október, 225–230.

¹⁶Uo. 225–226.

¹⁷Uo. 226. – Véleményét talán ennél is jobban jellemzi, amikor azt állítja, hogy Braszótól vagy Kézdivásárhelytől keletre legfeljebb Közel-Keletről lehet beszélni.

ezért úgy véli, hogy a megújult románság immár sokkal kevésbé paszszív, és sokkal büszkébb, mint a Trianon előtti. Ugyanakkor viszont saját államának működtetésében kudarcot vallott, latin jellemének alapvonásai – tehetség, alkalmazkodás, ravaszság és mindenekelőtt a becsület hiánya – miatt. Ezzel magyarázta a korrupció virágzását is.¹⁸

Az erdélyi magyar társadalom is gyökeresen átalakult. A változások néhány hónap alatt elsöpörték a tisztviselői osztályt, a földreform megfosztotta létalapjától a történelmi magyar családokat, „az egyetemes magyar társadalom egyik legrokonszenvesebb és legértékesebb részét”. Ennek következtében „nem maradt meg más, csak a magyar paraszt, a háziipar, a személyes vállalkozás, a kereskedelem kezdetleges formája s középosztályi képződésnek az egyház. A magyar egyházak és a magyar földművesek alkották az erdélyi magyarság gerincét.” De ez a folyamat vezetett a magyarság erkölcsi újjászületéséhez. A társadalmi osztálykülönbségek eltűntek, a magyar társadalmat egyetlen osztállyá egyesítette a közös szenvedés, a közös küzdelem az igazságért. Létrejött a magyarság lelki egysége, minden magyar ember sorstárs lett, csak egymástól várhattak segítséget. „A sasok népe hangya néppé vált. Ez volt az ereje, az elpusztíthatatlansága.” A népet nem szólamok mentik meg, hanem „a gyökerekbe való visszahúzódás, önnön léte értéktudatának felismerése és szolgálata. Rossz sors volt magyarnak lenni; mint állapot nehéz is volt elhordozni; de mihelyt *misszió* lett: sugárzó élethivatásként lehetett egész nemzedékeknek ránevelni magukat. [...] Így készült Erdélyben *az új magyar: a pozitív magyar*”.¹⁹

A szerző személye és a megjelenés körülményei jelzik, hogy az írás reprezentatív igénnyel született, az általános magyarországi erdélyiség-koncepció bemutatásaként. A püspök maga is erdélyi származású volt, a hatalomváltást követő első években Kolozsvárott református püspök, tehát kétszeresen is autentikus megnyilatkozó. A *Magyar Szemle* Szekfű Gyula vezetésével a magyar konzervativizmus egyik legelismertebb műhelye: a visszacsatolás érzelmileg felkavaró eseményét ünneplő Erdély-szám első írása nyilvánvalóan több volt tudományos érteke-

¹⁸Uo. 226–227.

¹⁹Uo. 227–228. (Kiemelések tőlem. – E. G.)

zésnél. Ravasz – bár röviden és az egyházak kapcsán önlegitimáló elemektől sem mentesen – a lényegét megragadva adja vissza az erdélyiségértelmezés legfontosabb elemeit. Célja nem csupán a huszonkét év leírása, hanem az erdélyi magyar közösség átalakulásának értékelése, sőt példává emelése is. Éppen erre törekedett az Erdélyi Párt Mindezek alapján Ravasz írása nem önkényes kísérlet volt, hanem szélesebb elfogadottságra építhetett.

Érdeemes felfigyelni még arra is, hogy Ravasz az öndefiníció, a „mi”-csoport (ingroup) meghatározása kapcsán két követelményt érvényesít. Egyfelől az erdélyi magyarságot a magyarság részeként ragadja meg, másfelől sajátosságait is tételezi, és a kettő szintéziseként elfogadható narratívát próbál találni a kisebbségi korszak történetére. Olyat, amely nem kérdőjelezi meg a nemzeti egységet (vagyis az annak megjelenítésében oly fontos egységes történelmet), de nem is tünteti el a trianoni Magyarország és a kisebbségi magyarság története közti különbségeket. Ez utóbbi célnak megfelelt az, hogy a kisebbségi magyarság történetét sokkal könnyebben lehetett felfogni társadalomtörténetként, mint politikátörténetként, hiszen a közösség nem volt birtokában az állam nyújtotta lehetőségeknek. Ebben a dimenzióban a különbségek is könnyebben manifesztálódhattak, miközben a politikátörténet szférájában a trianoni igazságtalanság elleni küzdelem, a revízió igenlése közös magyar nemzeti történelemként jelenhetett meg. Ez egyúttal a nemzeti állam, a sikerhez elengedhetetlenül szükséges Magyarország dominanciáját sem kérdőjelezte meg.

Ezek a hangsúlyok érvényesültek Mikó Imre jogtudós és országgyűlési képviselő „Erdélyi politika” című írásában is.²⁰ Mikó Ottlik Lászlónak Erdély politikai géniuszáról írt cikkére reagált, melyben a *Magyar Szemle* köréhez tartozó Ottlik kifejtette: Erdély a magyar politikai élet lényegéhez a nemzeti önkormányzat eszméjével járult hozzá, amely szervesen összefogja a nemzet erőit, és ennek érdekében korlátozza az egyént. Mikó szerint ez a most többségi léthelyzetbe került magyarságot az egyre elterjedtebb tekintélyuralmi rendszerek elődjének mutatja

²⁰ MIKÓ Imre: Erdélyi politika. In: *Hitel. Kolozsvár 1935–1944.* H. n., 1991. (Eredetileg a *Hitel* 1940/41-es évfolyamában jelent meg.)

be, pedig a kisebbségi sorban egy másfajta géniusz alakult ki.²¹ Szerinte az erdélyi politika jellemzői leginkább társadalmi téren ragadhatók meg. Kiemeli az állandó kritikai magatartást a kormányzattal szemben, amely a többségi körülmények között is megmarad, és „Petur báni lázadózássá fajul”. Ugyanakkor ezzel a negatívummal szemben ő is pozitívnak tekinti a társadalmi korlátok leomlását, mely szerinte egy forradalom nélküli szociális forradalom eredménye. (Ennek külső jeleként kiemeli az idegenkedést a címeiktől.) A kisebbségi periódus a társadalom megismerésében és szervezésében is újat hozott, mindenekelőtt erős népi szellemet és szociális felelősségérzetet. Ezt igazolja az erdélyi irodalom, a falukutatás (melynek maga is aktív szereplője volt, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című munkája máig alapvetőnek számít), a gazdasági érdekvédelmi hálózatok kialakulása, a kisebbségi intézményekben megerősödő önkormányzati szellem. Pozitívumnak fogja fel, hogy szerinte a politika nem a közjogi-hatalmi állásokért folyt, hanem a magyar nép anyagi és nemzeti létéért. Mikó itt különbséget is tesz a pártpolitika és a nemzetpolitika között. A kisebbségi korszakból kinőtt erdélyi politikát ez utóbbihoz sorolja. Úgy véli, hogy a nemzetpolitika tulajdonképpen a nemzetiségi politikával (vagyis ebben az esetben egy nemzeti kisebbség politikájával) azonos, mert csak az képes a közös létkérdésekre koncentrálni. Mikó ez utóbbi megállapításából egyenesen arra következtetett: a románság most helyzeti előnyben van a magyarsággal szemben, mivel egységbe kényszerülve, a fenti érelemben vett nemzetpolitikát folytat. Végül kijelentette: az erdélyi politika feladata az is, hogy a kisebbségi korszakban kialakult értékeket átmentse a megnagyobbodott Magyarországra, és ezzel biztosítsa az egységes népi Magyarország kovását, valamint a további visszacsatolások alapját is.²² Mikó meglehetősen idealizálja a kisebbségi korszak politikáját, tehát felfogását okkal tekinthetjük a tudományosságon túlmutató, identitásformáló diskurzus részének. Különösen lényeges itt, hogy a kisebbségi korszak társadalmi változásait kiemelten kezeli. Ez a konstrukció nemcsak arra adott lehetőséget neki, hogy az erdélyi partikularizmus

²¹ MIKÓ Imre: *Erdélyi politika*. 144.

²² Uo. 149.

alapját elszakítsa a transzilvanizmusban kulcsfontosságú 16–17. századi történelemtől, hanem arra is, hogy beillesse azt a magyar nemzeti történelembe, sőt a jövőre irányuló perspektívát is adjon neki, ami szinte elengedhetetlen feltétele annak, hogy identitásalakító lehessen.

Elsődlegesen a társadalom történetével foglalkozik az Erdélyi Párt másik kiemelkedő alakja is. László Dezső református lelkész, szintén országgyűlési képviselő, ugyancsak átfogó történeti narratívát kínált a magyar és az erdélyi magyar történelemértelmezéséhez, és ez lényeges kérdésekben egyezett Mikó felfogásával is.²³ Igaz, László Dezső tovább is merészkedett ezen az úton, és az erdélyi magyar kisebbségi társadalom megszerveződését általánosabb érvennyel felruházva, egyfajta történeti törvényszerűségként kívánta láttatni.

László szerint a modern magyar társadalom 1848-ban született, akkor jött létre a minden magyart átfogó „nemzeti társadalom”. Európában a nemzetfenntartó nemesség helyét átvette az anyagilag és szellemileg is gazdag polgárság. Magyarországon ez csak felemás módon történhetett meg, a jobbágy nem válhatott polgárrá, és hiába gyarapodott és magyarosodott a polgárság egy része, a zsidóság kaparintotta meg az ország javait és a hitellehetőségeket. A középnemesség állami, vármegyei állásokba húzódott, a szellemi és gazdasági vezető pozíciókat pedig a zsidóságnak engedte át, mivel a nemzet megtartásához elegendőnek vélte az állam birtoklását.²⁴

Az 1918-as vereség éppen ezért – László Dezső szerint – Magyarországot valódi nemzetfenntartó történeti osztály nélkül, magyar nemzeti társadalmában megszervezetlenül találta. Csak az állami szervezet alakult ki 1867 után („a nemzet egyik erőkarja”), amelyről 1918-ban kiderült, hogy nem volt nemzeti társadalmi alépitménye. Ezzel szemben a nemzetiségek szellemileg, társadalmilag is teljes szervezetségben ragadták meg a lehetőséget. Ráadásul a „magyar liberalizmus korában” polgári jogokhoz, szabad versenyhez jutó, nemzetköziséget hirdető zsi-

²³ LÁSZLÓ Dezső: Nemzeti társadalmunk erőviszonyai. *Ellenzék*, 1942. október 17. 5–6.

– László Dezső előadása a párt kolozsvári tagozatának előadás-sorozatán hangzott el, s bár politikai konnotációi ebből is nyilvánvalóak, mégsem kizárólag politikai szöveg, hanem tudományos igényű.

²⁴ Uo. 5.

dóságról is kiderült, hogy az ország egyik fajilag legjobban megszervezett külön társadalma.²⁵

László úgy vélte, hogy a két világháború közti Európa két nagy jelentőségű államférfija, Mussolini és Hitler éppen ezt a hiányosságot pótolta Németországban és Olaszországban. Konceptiójuk lényege László Dezső olvastában az, hogy az állam és az azt kitöltő nemzeti társadalom összekapcsolható, ezen belül minden osztály érdekei biztosíthatók, és ezek aztán összefoghatók a nemzet és az állam érdekében. „Az előző korszakban az állam és a társadalom szétvált, az új Európában az állami élet társadalmi alátámasztást nyer.” Mindezen túl kiemelte, hogy Mussolini és Hitler is vidékről indult a főváros ellen, mert 1918-ban az összeomlást előidéző problémák mindenekelőtt „a nemzet élő testéből lélekben elszakadt fővárosokban mutatkoztak meg, itt tűnt ki legdöntőbben az állami gépezet és a nemzeti társadalom egymástól való elszakadása.”²⁶

Nem érdektelen, hogy ez a történelemértelmezés miként viszonyul a Monarchia összeomlásával kapcsolatos magyarázattípusokhoz. Romsics Gergely elemzése alapján ezeknek két változatát különíthetjük el. Az első szerint a felbomlás rövid folyamat volt, amelyet súlyos személyes hibák idéztek elő. A másik ezzel szemben a megelőző évek politikai válságából eredeztette a bukást. A Horthy-korszak rendszerével azonosuló személyek általában az előző verziót vallották, és nem tartották problémának a nemzetiségi vagy a szociális kérdést.²⁷ Ezeket a tényezőket főként az emigrációba kényszerült emlékezők és elemzők tematizálták. László Dezső magyarázata azonban mindkét felfogásból átvesz elemeket, és szintetizálja azokat. (Igaz, meg kell jegyezni, hogy a legnagyobb hatású értelmezés, Szekfü *Három nemzedéke* társadalmi okokkal magyarázza az eseményeket, antiliberális megközelítésből.)

²⁵Uo. – Később odáig megy, hogy kijelenti: ha 1918-ban lett volna Budapesten egy minden felelősséget vállaló ember és még benne feltétlenül bízó, elszánt ezer másik, akkor a bukás nem következik be.

²⁶Uo. 5.

²⁷ROMSICS Gergely: A Habsburg Monarchia felbomlásának osztrák és magyar mítoszai az emlékirat-irodalom tükrében. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemből*. Osiris, Budapest, 2003.² 87–131.

Lászlónál éppúgy megjelenik az erélytelen vezetés, mint a társadalmi szervezet hiánya, valamint az „idegen nemzeti társadalmak” kiépülése, „parazitizmusa” is.

László Dezső a továbbiakban, átvéve a korszak magyar politikai jobboldalának legitimációs célú felfogását, az olasz és német fejleményekkel analóg folyamatot mutat ki Magyarországon. Azt állítja, hogy itt is vidékről, Szegedről indult ki a társadalom kialakulását elindító mozgalom. Bár nem volt olyan gyors és hatékony, mint a fasizmus, de lehetővé tette az 1918 előtti társadalmi élet negatív tényezőinek kiküszöbölését. Ugyanakkor a külső és belső tényezők – a megcsonkítás, az államszervezet újjáépítésének szükségessége – nem is tették volna lehetővé a gyorsabb haladást. Gömbös hatalomra kerülésével a reform erői teret kaptak ugyan, de a revízió kínálkozó lehetőségei miatt ekkor is elsősorban a haderőt kellett fejleszteni, ami nem tette lehetővé a belső reform maradéktalan keresztülvitelét. Eközben a kisebbségi sorsban élő magyarság ráébredt a társadalomszervezés fontosságára. Megszervezte gazdatársadalmát, az értelmiséget hozzákapcsolta a magyar tömegek érdekvédelméhez.²⁸

Bár László itt elsősorban összmagyar szemszögből próbálta láttatni a két világháború közti történelmet, ezen belül meglehetősen egyértelmű a kisebbségi korszak történeti értelmezése is. Ez annyiban több a korábban vázoltaknál, hogy a kisebbségi korszakot – részben európai perspektívába helyezve – a koreszmék megtestesülésének láttatja, részben pedig az 1848 utáni „kisiklott történelem” törvényszerű helyreállításának. Narratívája így képes a történelem főáramába emelni az erdélyi magyarságot és egyúttal megőrzendőnek beállítani sajátosságait, társadalmi szerveződésének modelljét. Ebben az értelmezési keretben a kisebbségi korszakban történt eltávolodás Magyarországtól nem deviáció, hanem párhuzamosság. Erdély valójában éppen úgy a főváros előtt haladó vidék, mint az általa említett példákban az ellenforradalmi Szeged vagy Hitler Münchenje. Végül érdemes felfigyelni arra is, hogy László – éppen azzal, hogy átfogóbb történeti és földrajzi keretek közé helyezi a kisebbségi társadalomtörténetet – a Ravasz által megjelölt

²⁸ LÁSZLÓ Dezső: *Nemzeti társadalmunk erőviszonyai*. 5.

egyik „ők”-csoport, a románok mellett még másik kettőt is azonosít implicit vagy explicit módon: a zsidóságot és a magyarországi magyarságot.²⁹ Vagyis olyan újabb identifikációs pontokat is megjelöl, melyek az erdélyiség értelmezésében is szerepet kaphatnak, illetve amelyek az erdélyi magyar identitás lényeges elemeit formálhatják.

Az elméleti igényű megközelítések között olyan is van, amely egyértelműen a szétfejlődés és reintegráció dilemmájára ad választ, és ennek keretében az erdélyiség korábbi fogalmának utólagos átértelmezésére is vállalkozik. Mikó Imre 1943 során több olyan megnyilatkozásában, cikkében, beszédében foglalkozott a problémával, amelyekről a *Hitelben* összefoglaló jellegű ismertetés jelent meg.³⁰ Ebből világosan kiderül, hogy az erdélyiség problémája ekkor már egyúttal a fenti dilemma is jelenti. A transzilvanizmus vitája a cikk szerint 1940 után sem halt el, az Erdélyhez való hűség a nagymagyar gondolattal *látszólag* összeütközésbe került, és ez magának az erdélyi szellemnek a létét is megkérdőjelezte. Mikó tagadja, hogy az erdélyiség elkülönülést jelentene Magyarországtól, éppen ellenkezőleg, a kettő szorosan összetartozik. A transzilvanizmus az ő értelmezésében történeti jelenség, a 16–17. századig vezethető vissza, és a benne kifejeződő sajátosságokat Magyarországon is érvényre kell juttatni, a társadalmi kérdésekben és a külpolitikában egyaránt. Végző soron Erdély mindig is egy összesűritett, minőségi magyarság képviselője volt, az erdélyiség nem lokálpatriotizmus, hanem „magyar világnézet európai színvonalon”.³¹

Érdemes kiemelni még egy jellegzetes típust az elméleti igényű megközelítések közül: a kisebbségtörténet szakrális-eszkatologikus értelmezését. Már Ravasz László szövegében is megjelenik, hogy a kisebbségi korszakban a magyarság vállalása misszió volt. Ezt a gondolatot fejtette ki részletesebben egy sor református teológus, köztük Tavasz Sándor is,³² aki mint püspökhelyettes az Erdélyi Párt demonst-

²⁹A kisebbségi korszak erdélyi magyar-zsidó-viszonyára lásd még HORVÁTH SZ. Ferenc: *Népcsoportpolitika, szociális kompenzáció és gazdasági jóvátétel.*

³⁰(szi): Az erdélyiség, változatai és újabb kérdései. *Hitel*, 1943. 11. 698–701.

³¹ Uo. 700.

³²TAVASZ Sándor: Isten tette nemzetünk életében. *Az Út*, XXII. évf. 1940/9. 220–226.

ratív rendezvényein is gyakran megjelent. Tavaszy kiindulópontja az, hogy a reformáció egykor Isten tette volt a közösség életében. Ennek analógiájára értelmezi a kisebbségi korszak történetét is. A magyarság 22 éves babiloni fogsága” szerinte a reformáció megismétlése. Ahogy Isten egykor megvédte a zsidóságot az elveszéstől, majd elhozta a reformációt, úgy most is Isten védte meg a kisebbségi sorba jutott magyarságot. Ezzel azt is bebizonyította, hogy a nemzet nem egyeseknek a „summája”, akik összekovácsolódtak, hanem „az örök gondolat, amelyet Isten a szívében hordozott, mint sok egyeseknek előfeltételét”. Isten bebizonyította, hogy a magyar nemzet az ő örök elrendelő, kiválasztó akaratának kifejezése. Isten akarata volt, hogy „a porlás és pusztulás ellenére” nem züllött szét a nemzet, „naponként meghaltunk s újra feltámadtunk”. Isten utat szerzett a pusztában az „új reformációval”. Tavaszy szerint a kisebbségtörténet mindenekelőtt a belső jellemalakulás története. Isten szerzett új utat a templomokba és az iskolákba, amelyek földrajzi központokból lelki központokká lettek. Maga a nép épített rohamos tempóban templomokat és iskolákat. Végül, az írás témájához illő pátozzsal és határozottsággal, a következőképpen foglalta össze álláspontját: „Vegye tudomásul az egész egyetemes magyar közvélemény, hogy Erdélyben a magyart magyarnak, Isten teremtő akaratára szerint való népnek nem a különböző közzgazdasági vagy művelődési, még csak nem is a politikai törekvések – amelyeket a magyar miniszterelnök csak «alkalmazkodási módszereknek» nevezett –, nem ezek tartották meg, hanem az Isten Igéje és az Igének való ama szent engedelmességből való törekvés, hogy az Igét és az Igében magát kijelentő szuverén szent Úristent mindig magasabbra és magasabbra igyekeztünk emelni magunk fölé.”³³

Tavaszy álláspontja látszólag messze van a politikától. Ugyanakkor a magyar kisebbségtörténet eszkatologikus értelmezése, a szenvedés és megváltás dimenziójába helyezése ugyanolyan teleologikus megoldás, mint a korábban bemutatott társadalomtörténeti felfogás egyes elemei, melyek a kisebbségi korszakot példaként, a korábbi rossz társadalomfejlődés meghaladásaként láttatták. A megváltástörténeti felfogás emel-

³³ Uo. 222–223., 224.

lett egyértelműen a kiválasztottság tudatát szolgálta, ekképpen az erdélyi magyar közösséget legalább annyira elkülönítve, mint a magyar nemzetbe integrálva. S bár ezt a teológiai alapú felfogást nem lehetett közvetlenül politikai ideológiává alakítani, az emelkedettség és az erkölcsi tartalom kiváló alapot jelentett egy önálló identitás politikai ki-nyilatkoztatásához is.

Öndefiníció a politikai diskurzusbán

Az erdélyi magyarság mibenlétének meghatározására olyanok is törekedtek, akik a párthoz mint intézményhez a mindennapos politikában szorosabban kötődtek, mint az elméleti írások egyes szerzői. Nem volt egyszerű a feladatuk. Egy időben kellett tételezniük a nemzet egységét (úgy is, mint a revíziót megalapozó tény) és érvényre juttatniuk az erdélyi közösség sajátosságait. Ezenkívül a legfontosabb elemeket koherens történeti narratívába kellett illeszteni, miközben el is kellett helyezni az így konstruált csoportot az európai keretek között.

A következőkben egyértelműen politikai funkciójú szövegeket elemzek, amelyek azonban nyilvánvalóan az említett kisebbségi ön-értelmezésre építenek, azt teljesítik ki és instrumentalizálják különböző társadalmi szituációkban. Szándékuk szerint ezek a megnyilatkozások túlmutatnak a pillanatnyi politikai helyzeten és állandó érvénnyel kívánják jellemezni az erdélyi magyarságot, különös tekintettel arra, hogy az Erdélyi Párt öndefiníciója szerint annak teljességét képviselte. Ezek a szövegek talán arra is alkalmasak lesznek, hogy általuk világossá váljon: a közéleti diskurzus alakítói milyen értékeket kívántak az erdélyiség – vagyis a csoport öndefiníciójához – kapcsolni.

Az Erdélyi Párt első politikai megnyilatkozásaiban mindenekelőtt az a törekvés figyelhető meg, hogy áthidalja az alapvető kettősséget, amely az egységes magyar nemzet és az erdélyiség egyidejű létéből adódott. Ehhez a kisebbségi korszaktól örökölt egy történelemértelmezést, amely az önálló Erdélyi Fejedelemséget a magyarság védőbástyájának látatva egyúttal a kisebbségi társadalomépítés jellegzetességeit is törté-

neti analógiákkal próbálta igazolni,³⁴ és ebből képes volt egy, a különállást és az egységet egyidejűleg megjelenítő panteont, valamint a hozzá kapcsolódó szimbolikus rendszert is kialakítani. Az új helyzetben azonban ez a minduntalan elővett és instrumentalizált, a nagyobb nemzeti emlékezetnek is részét képező hagyomány önmagában nem alapozhatta meg az önálló politikai cselekvést, még kevésbé az önálló közösséget, az önálló érdekeket, egyszóval a párt és az általa képviselni kívánt csoport létét.

Az alapítást üdvözlő vezércikk a párt lapjában³⁵ még elsősorban ezt a hagyományos, a transzilvanizmushoz köthető Erdély-képet használja fel: „[...] megalakult az Erdélyi Párt. Történelmet formálóak az alakulás belső indítékai, és a történelem mélyébe nyúlnak vissza a külsőségek. Wesselényi Miklós szelleme lengi körül az ülésezőket [...]” Ugyancsak felsorolja „Erdély őrtállóit”: „A Rákócziak, Wesselényiek, Bethlen Gáborok, Kemények, Telekiek, [Misztótfalusi] Kiss Miklósok, Bod Péterek, [Apácai] Csery Jánosok szelleme mindég örködött felettünk és meg-megújult legerősebbjeinkben.” Ez szinte a teljes erdélyi magyar panteon, nemcsak a politikusok, hanem a kultúra nagyjai is, jelezve a hagyomány két fontos vonulatát.³⁶

Itt sem marad el a kisebbségi korszak értékelése. Az írás az eszkatologikus szenvedéstörténeti elbeszélést választja, és megpróbálja vázolni az erdélyi magyarság nemzeti hivatását is: „Erdély magyarsága is megmutatta, hogy nem roskad össze a kereszt súlya alatt. De ennél többet is megmutatott. Megmutatta, hogy a Kálvária útján is tud még a jövőért tenni, megmutatta, »ahogy lehet«, hogy »romon virág« is nő. [...] Ahogy lehet éltünk eddig, de ahogy kell élünk ezután. Ahogy kell erdélyinek és magyarnak lenni! Sokat elmond a program. [...] Azé a magyarságé, amely minden időkben utolsó megtartója volt népisé-

³⁴Lásd pl. MAKKAI Sándor: Bethlen Gábor lelki arca. In: *Uő: Egyedül*. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, é. n. 1–75.

³⁵„A nagy program”. *Ellenzék*, 1941. május 29. 1.

³⁶Ennek a hagyományos panteonnak az elfogadottságát és könnyű alkalmazhatóságát jelzi az is, hogy a Magyarországról érkező politikusok is könnyedén nyúlnak annak alakjaihoz. Lásd például Bárdossy László 1943. február 27-én Kolozsvárott tartott előadását a Mátyás Király Diákházban, melyet Apácai Csere János idézettel kezdett. (BÁRDOSSY László: Magyar sors – magyar feladat. *Ellenzék*, 1943. március 1.)

güinknek, mentsvára szellemünknek, kohója minden megújulásunknak. A nagy európai áramlatok mindenkor itt csaptak össze felettünk és itt csaptak össze az elmúlt két évtizedben is. És be tudtuk tölteni, mint mindenkor most is hivatásunkat: megmaradtunk összekötő kapocs kelet és nyugat között, és kiegyenlítve a nagy ellentéteket, magyarrá tudtuk tenni eredményeinket a magunk számára.”

A szöveg, a kisebbségi korszak értelmezése, akárcsak a vallásos alúziók, jól mutatja, hogy a korábban Tavaszy Sándor írásával illusztrált teológiai alapozású kisebbségtörténet-értelmezés szerves része volt a közéleti-politikai megnyilatkozásoknak is. Ez szorosan összefüggött a transzilvanizmus szenvedészetikájával, amelyhez a cikket explicit módon hozzákapcsolja az „ahogy lehet” vagy a „romon virág” fordulata.³⁷ Mindenesetre itt szerves egységgé, lineáris történetté próbálja rendezni a kisebbségi sors történetét az újonnan meglett többségi étellel, és a kisebbségi sorsvállalással próbálja igazolni az Erdélyi Párt létét, valamint az erdélyi közösség kettős – erdélyi és magyar – önazonosságát.

Az erdélyi magyarság eszerint a román uralom huszonnégy évében sem tett mást, mint a korábbi zivataros századokban: megőrizte magyarságát és közben magyarrá tette a koreszméket. Ahogy a szöveg a továbbiakban erre kifejezetten utal is: „Milyen modern, milyen magyar, milyen európai a program! Akik készítették, a néppel és a népért éltek és élnek. És a nép alatt nem a *misera plebs contribuenst* értik, hanem a nagy közösséget, amely nem ismer osztályt és rangot, hanem csak a vér, a föld, a szellem közösségét. Egyformán száll síkra a program a kicsinyekért, a szegény ember apró és mégis mérhetetlen gondjainak orvoslásáért, a szellem uralmáért, az igazság és méltányosság győzelméért, az erkölcs mindenek felettiségeért. A célul kitűzött nagy munkában mindenki számára megszabja a helyet, aki tagja a közösségnek, legyen az gyermek vagy aggastyán, történelmi név viselője vagy egyszerű kétkézi ember.”

³⁷ A transzszilvanizmus szenvedészetikájára, az „ahogy lehet” elvére lásd Cs. GYIMESI Éva: *Gyöngy és homok. Az Ahogy lehet és a Romon virág* Reményik Sándor két versének címe, melyek a kisebbségi létértelmezésről (is) szólnak. Az elsőben Reményik azt fogalmazza meg, hogy minden szenvedés ellenére a kisebbségi létben küzdeni kell, amilyen módon lehetséges, nem szabad feladni a reményt. A másodikban azt juttatja kifejezésre, hogy a régi dicső múlt romjain is serkenhet egy másfajta új élet, amelyet élni érdemes.

Modernség és európaiság részben a koreszmék magyarításából adódik, és a kisebbségi társadalmon belül megvalósult, népre alapozó egységet jelenti.³⁸ A közösség egységének ilyen felfogása egyfelől a kisebbségi korszak Mikó Imre által említett „forradalom nélküli szociális forradalmát” idézi (vagy a Vásárhelyi Találkozó *Hitvallását*), másfelől a vér, a föld és a szellem egységének említésével a korszak *völkisch* gondolkodásával is rokon,³⁹ illetve felidézi Erdély földrajzi különállásának és egységének eszméjét, amely ráadásul a párt létrejöttében fontos szerepet játszó Teleki Pál „szintetikus” földrajzának nemzeteszméjéhez is kapcsolható.⁴⁰ A programot a szociális eszme határozza meg, amely azonban egyfajta totális közösségséget is feltételez, amelyben mindenkinek megszabott helye és feladata van a közösség érdekében történő cselekvésre.⁴¹ Végül a cikk újra csak az Erdélyi Párt és az erdélyi magyarság azonosításával zárul: „Elhangzott íme a nagy program, és megülte első ülését Erdély oly hosszú idők után első szabad magyar parlamentje.”

Nem meglepő, hogy a megválasztott elnök, Teleki Béla beszéde is hasonló elemekből építkezett.⁴² A pártot Teleki is az egész erdélyi magyar közösség képviselőjének, sőt szervezőjének tekinti, amikor elvállalja az elnöki pozíciót, „amely Erdély magyarságának politikai vezetését jelenti, és amelyet az elmúlt huszonkét év alatt mindig a magyarság

³⁸A modernség fontosságát jelzi az önértelmezésben, hogy László Dezső a kisebbségi korszakból kinőtt közösségre vonatkoztatva állandó jelleggel használja a fogalmat, még hozzá éppen a koreszmék jegyében. „A magyar történelem: *korszerű magyar válaszok sorozata*.” (Kiemelés az eredetiben) Ezen belül ő is a nemzeti alapú szociális átalakulást tekinti a legfontosabbnak, (LÁSZLÓ Dezső: *Korszerű magyarság*. 9.)

³⁹A *völkisch* eszmék hatására lásd HORVÁTH SZ. Ferenc: *Népcsoportpolitika, szociális kompenzáció és gazdasági jóvátétel*. Ennek is megvan azonban a maga referenciája László Dezső elméleti igényű munkáságában. „A *korszerű társadalmi gondolat Magyarországon* nem jelenthet mást, mint a magyar földdel együtt élő magyar nép fölemelését új történelmi sorsformáló történelmi osztállyá” – írja. (*Korszerű magyarság*. 13–14. Kiemelés az eredetiben.)

⁴⁰Teleki elgondolásaira lásd ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál*. – A gyökerek azonban természetesen jórészt erdélyiek, hiszen a „fiatal” generáció gondolkodását az 1930-as évek elején már a népiség eszméi határozták meg.

⁴¹Itt megint csak érdemes idézni László Dezsőt, aki a korszerűség kapcsán ezt a „totális nacionalizmust” inkább „szintetikusnak” minősíti. (*Korszerű magyarság*. 13.)

⁴²TELEKI Béla: *Új magyar élet felé*.

ügyét önzetlenül szolgáló férfiak foglaltak el.” A gyűlés szerinte „a töretlenül fennálló *magyarság új megszervezésének*” [kiemelés tőlem. – E. G.] ünnepe, és 1940 szeptembere óta „az első egyetemes olyan átfogó jellegű megnyilatkozás, mely élethűen adja vissza Erdély népének fel-fogását, meggyőződését és egész érzésvilágát.”

Kijelentette, hogy a kisebbségi magyarság soha nem fogadta el a kisebbségi sorsot, majd megállapította, hogy a párt programja tökéletesen megegyezik az elhunyt Teleki Pál hagyatékával és az új miniszterelnök, Bárdossy László programjával, az Erdélyi Párt tehát a kormányt támogatja. Ezután következett a párt hivatásának felvázolása. A világ és Európa ritkán látott mértékű átalakulás előtt áll. Ez határozza meg az Erdélyi Párt hivatását is – mondta Teleki Béla. A történelem fő eleme az egymást követő nagy korszakokat jellemző fejlődés. Bár úgy véli, hogy a kortársak csak ritkán ismerik fel a végcélt, de magát az irányt, amelyet követhetnek igen. Ez 1941-ben Teleki Béla szerint nem más, mint „az egészséges emberi életformák megvalósulása”. Ezen a közösségen belüli választóvonalak eltűnését, a közösségi érzés erősödését, a munka és a munkás megbecsülését, védelmét, az elesettek támogatását és munkába állítását érti. Mindezt határozottan szembeállítja a liberalizmussal, hiszen éppen azzal szemben „a nagyobb szociális igazságosság megvalósulása az, ami felé ma Európa igyekszik”.

Szerinte a fasiszmusnak és a nemzetiszocializmusnak is ez a lényege. Ezek forradalmi jelenségek, de át fognak alakulni, konszolidálódni fognak. A társadalmi alakulás útjára az erdélyi magyarság már a két világháború közt rálépett, ezért most nincs szüksége forradalmi változásokra. Nemzeti öntudata, közösségi elkötelezettsége sokkal mélyebb, erősebb lett. Mindez úgy, hogy megint csak a koreszméket adaptálta és magyarította. Ezzel tud harmonikusan beilleszkedni az európai rendbe, „méltón történelmünkhöz, hagyományainkhoz, európai elhivatottságunkhoz”.

A megújult társadalmi rend alapja az, hogy a közösség érdeke megelőzi az egyénét. Aki viszont a közjóért tesz, annak érvényesülését csak teljesítménye és egyéni értéke szabhatja meg. Éppen ezért a pártprogram gerincét az „*egységes szociális kiegyensúlyozott magyar társadalom kiépítése képezi*”. [Kiemelés tőlem. – E. G.] Ehhez azonban Teleki

felfogása szerint a kisebbségi korszak eredményein túl még egy feltételnek kell teljesülnie. A kisebbségi magyarságnak történelmi, szociális jóvátételre van szüksége. Ebben a gondolatban az a meglepő, hogy a jóvátételt nem csupán a két világháború közti korszak megpróbáltatásaiért érzi jogosnak, hanem az „azt megelőző liberális évtizedek vétkeken könnyelmű nemtörődömsége” miatt is. A magyarságot kárpótolni kell az 1848 utáni veszteségeiért (!), ennek megfelelő gazdaságpolitikát (hitelpolitikát, földpolitikát, telepítéspolitikát) kell folytatni, a Székelyföldet modernizálni és nép feleslegét levezetni stb. Mindehhez elengedhetetlen a kisebbségi korszakban kialakult népszolgálati eszme érvényre juttatása is.

Teleki a párt hivatásának retorikus meghatározásával zárja beszédét: „Úgy érzem, hogy jelen van ma itt Wesselényi Miklós és erdélyi kortársainak fennkölt szelleme, akik ebben a teremben mondták ki 1848. május végén az erdélyi uniót, azokban a nagy időkben, amikor az emberiség ismét egy nagyobb lépéssel haladt a társadalmi fejlődés útján. Ebben a szellemben kíván az Erdélyi Párt dolgozni a magyar egység és a társadalmi fejlődés jegyében. Ez meg is határozza jellegét: konkrét feladatok elvégzésére hivatott párt vagyunk, amelynek feladata, hogy az egységesítésre hivatott Erdély életszínvonalának felemelésén és a lelkek összehangolásán munkálkodjon. A két évtizedes kisebbségi élet veszteségei mellett egyedüli érték az a felismerés, hogy a társadalmi osztálykülönbség kiegyenlítődése a közös munkában a népesség, a kereszténység és a szociális haladás eszméjével a legbiztosabb alapja a jobb magyar jövőnek. Ezen akarunk felelősséggel és lelkiismeretesen dolgozni, és azt a keresztény tiszta magyar szellemet, amit itt a szűkebb Erdélyben, Szatmárban, Szilágyban és Biharban az elnyomás két évtizedén át megőriztünk, és ami a sors csapásai alatt csak tisztult és erősödött, az egyetemes magyarság szolgálatába kívánjuk állítani messze, az Erdélyi Párt fennállásának idején túl is, az újabb ezer év megalapozására. Erre kérem az Isten segítségét és áldását.”

A beszéd egyik feladata: szélesebb történelmi kontextusba ágyazva értelmezni az Erdélyi Párt létét, hivatását, és ezzel mintegy definiálni az erdélyiséget is. Ebben Teleki Béla is épített a hagyományos történelmi Erdély-kép elemeire, felhasználta a tradicionális panteon személyiségeit

(utalás Wesselényire). Ugyanakkor implicit módon párhuzamot vont 1848 eseményei és az Erdélyi Párt megalakulása között, kihasználva az ülésterem szimbolikus tartalmát (a Redoutban mondták ki 1848 májusában az uniót Magyarországgal), ami a szervezők szándéka is volt.

A beszédből egy olyan közösség képe rajzolódik ki, amely az európai fejlődés élén halad, s ezt a szerepet saját kisebbségi szenvedéseivel már kiérdemelte. Az erdélyiség így a hagyományos erdélyi szerephez is kapcsolódik, s megkönnyíti az Új Európa⁴³ realitásaiba való beilleszkedést is. A magyarabb magyarságból, közösségibb közösségiségből adódik a szónok által hangsúlyozott sajátos magyarság is.⁴⁴ Ez egyszerre integrálja az erdélyieket a nemzet nagyobb közösségébe, de egyúttal el is különíti annak többi részétől. Miután saját, szükséges társadalmi változásainak legnagyobb részén már túl vannak (és így nincs is szükségük az anyaországból érkező, idegen eredetű – mindenekelőtt szélsőjobbaldali – szellemi impulzusokra), minta- és példaadók lehetnek a nemzet többi része számára.⁴⁵

Az már a párt történetéből is kiderült, hogy az EP a korszakban meglehetősen sajátos parlamenti jelenségnek számított. Nem a kooptálás miatt, amely képviselői mandátumának jogalapja volt, hanem azért, ahogyan a parlamentben leképeződő politikai törésvonalakhoz viszonyult. Ezt saját egységideológiája és az erdélyi magyarság egészére – de csak arra – kiterjedő képviselői igénye határozta meg. (Ezt jelezték a párt retorikájában gyakori „pártpolitika”-ellenes kirohanások is.) A töb-

⁴³Az „Új Európára” vonatkozóan lásd még Holly CASE: *Interpretation of European Integration*.

⁴⁴Ez már azért is segítette a beilleszkedést, mert megegyezett Teleki Pálnak a Parlamentben is hangoztatott felfogásával.

⁴⁵Ez az értékelés arra is lehetőséget kínál a szónoknak, hogy a két világháború közötti szellemi hagyományhoz kapcsolódjon. Az átalakulást Teleki a „magunk belső revíziója” megvalósulásaként értékeli, ami egyértelmű utalás Makkai Sándornak a transzilvanizmus egyik alapvetését jelentő munkájára. (MAKKAI Sándor: A magunk revíziója. In: Uő: *Egyedül*. Kolozsvár, é. n. 207–256.) Ugyancsak a két világháború közötti időszak terméke a népszolgálati ideológia megjelenése is, amelynek harmincas évekbeli képviselői között az Erdélyi Párt olyan oszlopos tagjait találjuk, mint László Dezső, Mikó Imre, Vita Sándor stb. (A népszolgálati ideológiát elemezte *A haza fogalmának értelmezése a két világháború közötti erdélyi magyar közírásban* című előadásában Bárdi Nándor az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézetének „Többes kötődés, lojalitás. Változatok és változások a kisebbségek identitásában” című konferenciáján, 2005. május 26.)

bi parlamenti párt ezt nem fogadta el fenntartások nélkül. A kormánypárt előbb pártegyesülést kívánt kikényszeríteni, majd beérte a pártszövetséggel; a nyilasok, az Imrédy-párt, a szociáldemokraták, majd 1943-tól már a kisgazdák is⁴⁶ aktívan szervezkedtek a visszatért területeken, a gyakorlatban is kétségbe vonva az EP kizárólagosságra vonatkozó igényét. Az is kérdéses volt, hogy az erdélyiség ideológiája mennyiben fér össze az egységes nemzetállam eszméjével. Ezek a tényezők oda vezettek, hogy a következő három évben az Erdélyi Párt kénytelen volt az alakuló ülésen megerősített és manifesztált önazonosságát – amelyet egyúttal az egész erdélyi magyar közösség önazonosságaként fogott fel – a legkülönbözőbb politikai szituációkban újra és újra megerősíteni. Végső soron tehát a politikai rendszer és a politikai mező logikája állandóan kikényszerítette, hogy az Erdélyi Párt a politikai pártok esetében megszokottnál többször és hangsúlyosabban foglalkozzon önmeghatározásával.

A párt megpróbálta kialakítani magáról azt a képet, hogy kormánytagsága és a vezető kormánypárttal fennálló igen szoros szövetsége ellenére csak részben illeszkedik be a parlament kormány-ellenzék megszólásába.⁴⁷ E mögött nem nehéz észrevenni azt a törekvést, hogy a kormány-ellenzék törésvonalon kívül helyezkedve, saját felfogásában mintegy meghaladva azt, legitimálja az erdélyi magyar közösségen belüli politikai-társadalmi monopólium iránti igényt. Hiszen ha elfogadja a kormánypárti besorolást, nem maradnak érvei a többi párt szervezkedésével szembeni fellépés alátámasztására, és nem kárhoztathatta volna az ellenzékiet, amiért megpróbálják saját erdélyi híveiket össze-

⁴⁶ A kisgazdák szervezkedésére lásd CSATÁRI Dániel: *Forgószélben*. 276–277, 297–98. – 1943 májusában Tildy Zoltán Bajcsy-Zsilinszky Endrével együtt vett részt a kolozsvári párt-szervezet alakuló ülésén, ami egyúttal azt is jelzi, milyen jelentőséget tulajdoníthattak az eseménynek. Ugyanők 1943 szeptemberében Nagyváradon ott voltak a megyei választmány ülésén. A párt kolozsvári helyi vezetői között találjuk többek között Csögör Lajost, Demeter Jánost, Pásztai Gézát, akik 1944 októberében az uralomváltásban is közreműködtek.

⁴⁷ Ami nem jelentette azt, hogy a külső szemlélők is hajlandók voltak maradéktalanul ilyennek látni. A *Pesti Hírlap* például 1942. november 26-i színes beszámolójában minden skrupulus nélkül minősítette kormánypártnak az Erdélyi Pártot. („A tisztelt Ház ülésterme”. *Pesti Hírlap*, 1942. november 26. 7.)

fogni. A törésvonalon kívülre helyezkedve azonban legalább elméletileg adott volt a lehetőség a totális képviseleti igény fenntartására, és egy elsősorban érdekkijárást folytató politikai magatartás gyakorlására is.⁴⁸

Nem kedvezett a problémamentes beilleszkedésnek a párt regionális meghatározottsága sem. Az egységes nemzetállam alapján a magyar nacionalizmus politikai erői számára a regionalitás az államegységet megkérdőjelező partikuláris érdekek politikai megjelenítését jelentette, és valójában a nemzet egységét veszélyeztette. Az első világháború előtt különböző kisebbségi pártok szervezkedését ítélték el hasonló alapon, most pedig a regionális pártszerveződés lehetőségét kérdőjelezték meg.⁴⁹ Éppen ezért rendre felbukkantak olyan érvek, amelyek szerint az Erdélyi Pártra valójában nincs szükség, helyette a meglévő, világnézeti alapon szerveződő pártoknak kellene megszervezniük magukat az ország egész területén. Mindezek a problémák állandó védekezésre kényszerítették az Erdélyi Párt vezetőit. A párt létjogosultságának megkérdőjelezésére adott természetes reakcióként egyfolytában igyekeztek igazolni céljaikat, ehhez pedig nélkülözhetetlen volt a párt és az erdélyi magyar közösség „mi”-csoportként való definiálása. Az ilyen megnyilatkozások tartalmi állandósága jelzi, hogy ez a fajta önmeghatározás nagyon tudatos volt.

A párt kolozsvári tagozatának 1942 őszi előadás-sorozatát a pártelnököt helyettesítő László Dezső nyitotta meg. A rendezvény céljainak taglalása mellett a párt öndefiníciójával is foglalkozott. Elmondta, hogy az Erdélyi Párt korszerű párt. Nemcsak politikai kijárással foglalkozik, hanem szervezi és világnézeti öntudatra is neveli a tömegeket, ami szerinte a modern politikai pártok fontos munkája. Felszólította a jelenlévőket és rajtuk keresztül az egész közösséget, hogy ebben a munkában az egész magyarság javára hasznosítsák a hagyományos erdélyi gondolkodás legértékesebb eredményeit, amelyek a huszonkét év alatt kiala-

⁴⁸Az érdekkijárást emeli ki a párt tevékenységéből BÁRDI Nándor: *A múlt mint tapasztalat. Vö: Az Erdélyi Párt és a regionális politika.*

⁴⁹Részben erre vezethető vissza a nyilasok Hubay-Vágó-féle törvényjavaslata nyomán kitört politikai botrány. Vö.: TILKOVSKY Lóránt: A nyilasok törvényjavaslata a nemzetiségi kérdés rendezéséről. *Századok*, 1965/6. 1247–1258.

kultak és időtállóknak bizonyultak.⁵⁰ Vagyis az előadó ebben a helyzetben is megerősítette a párt kizárólagosság-igényét, ami egyúttal az egész társadalmat átfogó szervezet legitimálására is szolgált.

Ennél jóval átfogóbb volt és számos kérdésben új elemeket is tartalmazott Teleki Béla parlamenti szónoklata 1942. november 25-én, a felhatalmazási törvényjavaslat vitájában.⁵¹ A beszéd hosszabb, általános helyzetelemzéssel kezdődik, amelynek elsődleges funkciója az Erdélyi Párt feladatának meghatározása, a kisebbségi magyarság nemzethez való viszonyának értelmezése, és természetesen ezen keresztül ennek a csoportnak a definiálása is. Ehhez a korábban már bemutatott eszközöket használja: a történelem értelmezését, a korszak domináns szellemi áramlataihoz való viszony meghatározását. Kiindulópontja: az, hogy Trianon után elkülönült egymástól a kisebbségi és többségi sorsban élő magyarság, más-más lelkeséget, szellemet eredményezett. Tudomásul vette tehát a szétfejlődést, s egyúttal meghatározta annak okát is: a nemzetállam hiánya. Amíg a Magyarországon maradtak számára adott volt a nemzetállam „magyar folytonossága” és ezért jobban fejlődtek tudásban, szakképzettségben, addig a „megszállt területek” magyarjai többnyire ellenségként álltak szemben az állammal, magyarságuk megtartásában kizárólag saját magukra számíthattak.⁵²

Az így elkezdődött küzdelem sok olyasmire rávezette a kisebbségi magyarságot, amit a többségi sorsban élők nem láthattak meg. Például azokat a hibákat, amelyeket 1848-tól, de még inkább az 1867-es kiegyezést követő liberális korban a nemzetiségi kérdés kezelésében elkövettek. Ilyen volt az, hogy a magyarságot nem támogatták állami eszközökkel. A kisebbségi sorsban aztán az állami segítség teljesen hiányzott, vagyis a magyar társadalom teljesen magára maradt. Az egyházaknak ezért jutott vezető szerep. Bár a folyamat nem azonos tempóban zajlott minden kisebbségi közösségben, de végül mindenhol oda vezetett, hogy a szociális, kulturális és gazdasági feladatok ellátását maguk az érintettek szervezték meg, ezért a társadalmi munka határozott fejlőd-

⁵⁰„Megkezdődött az Erdélyi Párt előadás-sorozata”. *Ellenzék*, 1942. október 7. 5.

⁵¹*Az 1939. június 10-ére összehívott Országgyűlés képviselőházának naplója* XVI. k. 219–227.

⁵²Uo. 219.

désnek indult.⁵³ „Ennek a folyamatnak egészséges következményeképpen természetesen egészen új világszemlélet alakult ki. Ez az új szemlélet egységes, szervezett társadalomban látja a magyar erő legfőbb biztosítékát, amely nem vár mindent az államtól, az embert a társadalom érdekében kifejtett munkája és teljesítménye szerint értékeli. Az egyén ebben a társadalomban kezdeményezni mer, felelősséget vállal, de ugyanakkor hatáskört is igényel” – vázolta fel a kisebbségi társadalom fejlődését.⁵⁴

Ezt követően Teleki megállapította, hogy ez sajátos magyar szemlélet és lelkeség, amely a többi kisebbségi közösségen belül is kialakult, a revíziós területnyereségek után immár jelen van a Magyarországon élő magyarok között. Ez azért fontos, mert a magyarság megint korfordulóhoz ért, a történelem keresztútján áll. Korábban hasonló helyzetben mindig alkalmazkodni tudott a kor szelleméhez – erre említi példaként Szent Istvánt, Mátyást, a magyar állameszmét átmentő erdélyi fejedelmeket vagy a nagy francia forradalom eszméit „magyar módon” megvalósítani akaró 1848-as „nagy alkotmányreformot”.⁵⁵ Az aktuális korfordulón még csak az Új Európa körvonalai látszanak, de az már biztos, hogy a jövő Európájában a szociális gondolat és az egyéni érdek elé helyezett közösségi érdek fog dominálni. A beilleszkedéshez új magyar szellemiségre is szükség lesz, amelynek formálásában nem nélkülözhetők a kisebbségi korszak szellemi értékei. Éppen ezt a gondolatot – a kisebbségi szellemiségnek az új magyar szellem alapjaként való felhasználását – képviseli az Erdélyi Párt, ezt kívánja érvényesíteni minden vonalon, és ezért maradt meg külön pártnak.⁵⁶

Teleki 1942. november 25-i beszéde, amely jelentős részben a székfoglaló beszédében megfogalmazottakra épül, ismét egyfajta kísérlet az öndefinícióra és egy lehetséges szintézis – az új magyar szellem – megalkotására. Korábban ismertetett szövegéhez képest újdonság benne a kétféle magyar lelkeség hangoztatása; ez a visszacsatolást követő első

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Érdemes itt megint felhívni a figyelmet arra, hogy ez mennyire egybecsengett László Dezső elméleti igénnyel megfogalmazott értelmezésével, ami jelzi a párt ideológiájának alapját jelentő gondolatkör zártságát, valamint a diskurzus szintjeinek összekapcsolódását.

⁵⁶ *Képviselőházi Napló*, XVI. k. 219–227.

időszakban, a nemzeti egység újramegtalálásakor még eretnységnek számított volna. Történeti narratívájában ismerős elem az, hogy az állam társadalomszervező és a társadalom önszervező lehetőségeit elkülöníti; ezzel korábban, hasonló formában és hasonló tartalommal – egy teljesebb nemzeti társadalom modelljét megalapozandó – László Dezsónél is találkozhattunk.⁵⁷ Ebben a szövegben is lényeges az egységes, szervezett kisebbségi-nemzeti társadalom gondolata, amelyben az Erdélyi Pártnak a politikai szférán túllépő, a közösséget a maga teljességében átfogni, megszervezni és irányítani akaró önértelmezése jelentkezik. Itt azonban ez történeti tanulság, fejlődés, vagyis elsősorban a párt legitimálása a cél. Kiemelendő az egyéni felelősségvállalás kérdése is, amely igen fontos szerepet töltött be az Erdélyi Párt társadalmi ideológiájában. Végül érdemes megjegyezni, hogy az erdélyi magyarság helyzetét a magyar nemzet és az Új Európa viszonyrendszerében a korábbiakhoz hasonló módon határozza meg. Az erdélyi magyarság a kor eszmék előfutára, élcsapat, amelynek különössége majd az új nemzeti szintézisben oldódik fel, amikor az egész magyarság hozzá hasonlóvá lesz.

Teleki a beszéd további részeiben is tudatosan törekedett az öndefinícióra. „Mai beszédemben a kormányzat kérdéseit és országos kérdéseinket az idegen uralom alatt élt magyar szemszögéből kívánom vizsgálni – mondta –, és rámutatni arra, hogy mit hiányolunk mi a magyar életben, mit vár és mit követel a felszabadult területek magyarsága az ország és a nemzet ügyeinek előbbre vitelében.”⁵⁸ A kisebbségi társadalom pozitívan értékelt, idealizált jellegzetességeiből indul ki és jól láthatóan ezt a nézőpontot kívánja a legfontosabb probléma, a nemzeti egység és az erdélyi különállás közötti feszültség feloldására is felhasználni. A magyarságnak a revízióval megvalósuló szimbolikus egymásra találása az egység érzését erősíthette, de a mindennapokban észlelt különbségek, éppen a nemzeti egység élményének korábbi intenzitása miatt, az identitásban is feloldandó problémákhoz vezethettek. Elvégre az egység eszméjének ellentmondó módon az anyaországiak és az erdélyi

⁵⁷ LÁSZLÓ Dezső: *Nemzeti társadalmunk erőviszonyai*.

⁵⁸ *Képviselőházi Napló*, XVI. k. 220.

lyiek találkozásai nagyon sokszor konfliktusokhoz vezettek, amelyekre az azonosságtudatban is reflektálni kellett. Ez később az erdélyi „mi”-csoportot kívülről meghatározó „ők”-csoportok definiálásában is megmutatkozott.

A beszéd további részeiben a szónok mindenekelőtt a társadalmi egység terén hangsúlyozta az erdélyi társadalom sajátosságait. Megerősítette, hogy ez a modell egyúttal minta a jövőre nézve. Részben ennek jegyében helytelenítette a címkórságot: ha lehet, töröljék el a nagyságos, méltóságos, kegyelmes stb. címeket.⁵⁹ Teleki Béla azzal is foglalkozott, milyen legyen a társadalom és az állam viszonya. Az egységes társadalom tézisére építve a társadalom aktívabb szerepvállalását szorgalmazta a kultúra, a népművelés területén. Mindezt összekapcsolta a szociálpolitika kiterjesztett értelmezésével is. Úgy vélte, hogy nem elegendő a karitatív munkát szociálpolitikának minősíteni, törekedni kell a szegények és elesettek művelésére, felemelésére. Ez lehetne elsősorban a társadalom feladata.⁶⁰ Ezzel összefüggésben rámutatott, hogy a trianoni országban túltengnek a felesleges, csak saját magukat adminisztráló egyesületek; ezeknek tevékenységét a fontos feladatok megoldására kell irányítani, ahogy az a kisebbségi közösségekben már megtörtént.⁶¹ Egyúttal – elsősorban a gazdasági egyesületek kapcsán – hangsúlyozta, hogy azoknak Erdélyben, főként a vegyes lakosságú vidékeken, meg kell őrizniük önállóságukat, hogy ne menjenek veszendőbe az eddig elért eredmények. A jövőre nézve azonban bejelentette: ha az egész országban a célszerűség jegyében átalakítják a társadalmi szervezeteket, az erdélyiek vállalni fogják az önkéntes betagozódást az új szervezeti keretek közé.⁶² Végül pedig kiemelte az egyházak szerepét a népnevelésben és a nemzet megtartásában mint olyan tapasztalatot, amelyet a nemzet egésze sem nélkülözhet a nemzetépítésben.⁶³

⁵⁹ Uo. 220., 221. – Példaként említi, hogy a kolozsvári egyetemen már megtörtént a címzések leegyszerűsítése – tanár úr, dékán úr – és ez a rendszer működik.

⁶⁰ *Képviselőházi Napló*, XVI. k. 221.

⁶¹ Uo. 221–222.

⁶² Uo. 222.

⁶³ Uo.

Erdélyiség és magyarság – miért van szükség az Erdélyi Pártra?

A koherens ideológia hangoztatása természetesen nem változtathatta meg a külső tényezőket, ezért az Erdélyi Pártnak továbbra is állandóan igazolnia kellett létjogosultságát. Ez egyúttal állandó gyakorlattá tette a párt mögött álló közösség meghatározását az „erdélyiség” definiálásával. 1943 márciusában Nagyváradon tartottak nagyválasztmányi ülést, amelyet ezek a problémák uraltak. Már az ülés anyagát közreadó kiadvány címe is utal a meglévő feszültségre az erdélyi identifikációs kísérlet és az egységes magyar nemzet tézise között: *Erdélyi szellem – magyar lélek*.⁶⁴ A bevezető tanulságos formában foglalja össze az Erdélyi Párt „politikai” programját.

1. Együtt kell tartani az erdélyi magyarságot a *magyar* Erdély újjáépítése érdekében.

2. A nehéz időkben mindenben támogatni kell a kormányt, hogy az biztosíthassa Erdély újjáépítését.

3. A magyar élet megújításába szervesen bele kell vinni azokat a gondolatokat és életformákat, amelyek a kisebbségi sorsban kialakultak.⁶⁵

E már ismerős célkitűzések mellett a bevezető és a pártelnök beszéde is kiemelte a célok eléréséhez szükséges két fontos tulajdonságot: „Áldozatkészség és felelősségvállalás. Ebben a két szóban fejezte ki a mai magyar élet törvényeit gróf Teleki Béla, az Erdélyi Párt országos elnöke. Erdély kapujában a nemzeti talajból kinőtt Erdélyi Párt ezeknek tökéletes megvalósításában látja az országos magyar politika legfontosabb feladatát. Minden magyar embernek a végső határig el kell menni az áldozatkészségben és vállalni kell a felelősséget mindazokon az örökhelyeken, ahová a sors állította.”⁶⁶ Teleki jórészt csak a korábban is jel-

⁶⁴*Erdélyi szellem – magyar lélek*. Kolozsvár, 1943. – Jellemzőnek tekinthető, hogy az erdélyiség-magyarság kettőssége állandóan megjelenik a kiadványok címében. Az országgyűlési munka első másfél évét bemutató könyvecske címe: *Erdély a magyar képviselőházban*. (Kolozsvár, 1942.) Az 1942 őszen-telén Kolozsvárott tartott előadás-sorozat anyaga *Erdélyi kérdések – magyar kérdések* (Kolozsvár, 1943) címmel látott napvilágot.

⁶⁵Erdély kapujában. In: *Erdélyi szellem – magyar lélek*. 3.

⁶⁶Uo.

zett kérdésekkel foglalkozott, de több ponton is részletesebben vagy érthetőbben megvilágította az erdélyiség és az erdélyi közösség definícióját. Már Nagyvárad jelentőségének taglalásakor is kiemelte, hogy a város „Erdély kapuja, s az Erdélyi Párt képviselte gondolatoknak, eszméknek ezen a kapun keresztül kell kiáradniuk a magyar közéletbe”.⁶⁷

Most sem hiányzott a történelem értelmezése, részben ismét identifikációs céllal. Az Erdélyi Párt létrejötte szerinte adottság volt, a kisebbségi sors huszonnégy éve összekovácsolta a magyarságot, és kialakította a magyar életszemléletet. Ezért tagjai, tekintet nélkül társadalmi és osztálykülönbségeikre, ugyanúgy látják a magyar kérdéseket. Ez az egységes szemlélet a párt alapja, nem pedig a terület. A párt a kisebbség közös tapasztalataiból nőtt ki, de alaptétele az, hogy Magyarország egy és oszthatatlan.⁶⁸ Nem mulasztotta el mindezt összekapcsolni a magyar történeti hagyományban élő Erdély-képpel sem. Eszerint az Erdélyi Fejedelemség nem külön államként értelmezhető, hanem a magyar állami élet azon tényezőinek összegyűjtőjeként, amelyeket máshonnan elűztek. Szerinte ez a történeti tapasztalat segítette a kisebbségi közösséget a túlélésben is. Az így kialakult életszemlélet – „amelyet magyarabb életfelfogásnak is lehetne nevezni” – az ország bármely részében jó talajra lelne, s arra építve a magyar kérdéseket tisztultabban, távolabbról, a közvetlen befolyástól mentesebben lehetne megítélni. Ezért ezt az életszemléletet az egész országban terjeszteni kívánják. Végül Teleki arra is vállalkozik, hogy a pártok létének értelmét is indokolja – természetesen részben ezt is öndefiníciós eszközként használva. Szerinte a pártok jelentőségét nem a hatalmi eszközök adják, hanem egyedül az, hogy a nemzet talajából nőttek-e ki, követik-e annak élettörvényeit. Az Erdélyi Párt szerinte természetesen ilyen.⁶⁹

László Dezső a párt létét megkérdőjelezők ellenében készítette el *Miért van szükség az Erdélyi Pártra?* című előadását. Mivel célja a párt létének igazolása és egyúttal az erdélyi magyarság sajátosságának elismertetése volt, tág teret szánt az Erdélyi Párt identitásfelfogásának meg-

⁶⁷gr. TELEKI Béla: Áldozatkészség és felelősségvállalás. In: *Erdélyi szellem – magyar lélek*. 7–14.

⁶⁸Uo. 8.

⁶⁹Uo. 8–9.

alapozására. Kiindulópontja: a pártot sokan vádolják azzal, hogy az „erdélyi” szó hangoztatásával megbontja a magyar egységet. Ezzel máris jelzi, hogy itt valóban önlegitimálásról, egyúttal öndefiniálásról lesz szó. Viszont nemcsak feloldani kívánja az erdélyiség-magyarság kettősségét, hanem az ellentétpáron kívül megtalálni az erdélyiség lényegét is. Ezt az erdélyi magyarság sorsközösségében véli felfedezni. Azzal érvel, hogy a párt működik a Partiumban is, ami igazolja, hogy Erdély fogalma több egyszerű földrajzi meghatározásnál. Erdély testvéri sorsközösséget jelent a kisebbségi sorsban, tekintet nélkül arra, hogy valaki felszabadult-e 1940 őszén, vagy sem. Ezen a ponton egészen drámai és patetikus lesz a szöveg: „Amikor ezt a drága szót ejtjük: Erdély, mindnyájunk szíve vérzik azért, hogy ezt a szót nem mondhatja minden magyar olyan boldogan és szabadon, mint ahogy azt mi tesszük. *Az Erdély szóval amelletttüntünk, hogy az erdélyi kérdés nincs megoldva.* A szóval rámutatunk, hogy az egyetlen és egységes magyarságnak a legtöbb oldalról támadott bástyáját úgy hívják: Erdély. Minden magyarok előtt azt fejezi ki, hogy a magyarság ebben a délkeleti szögben volt évszázadok óta a legnagyobb veszélyben. Bűnbánattartásra hív, figyelmeztet, hogy a magyar vár délkeleti falait évtizedek óta nem védte és tartotta úgy minden magyar, ahogy kellett volna. Ráirányítja a figyelmet, hogy az egész ország szellemi és gazdasági erejét mozgósítani kell, megerősítendő az itteni magyarságot, hogy más fajokkal szemben fölényesen versenyképesse legyen. Aki Erdélyt építi, az egész országot építi és erősíti.”⁷⁰

A szöveg az erdélyiség meghatározásakor túllép a korábban bemutatott elemeken. A református lelkész László Dezső nyilván hivatásának hatására szenvedélyes prédikációba csap át. Tartalmát tekintve azonban meg is határozza az erdélyiek csoportjának mibenlétét, sőt ki is emeli őket a magyarságból, és részben szembe is állítja őket vele. Az erdélyi magyar sorsközösség hangsúlyozása a közös kisebbségi sorsban jeleníti meg a legfontosabb csoportképző tényezőt. Ugyanakkor a kérdés „rendezetlenségének” megemlítésével két célja is lehet. Egyfelől, ha csak szimbolikusan is, meghaladhatja a gyakorlati, már kezdettől fogva

⁷⁰ LÁSZLÓ Dezső: Miért van szükség az Erdélyi Pártra? In: *Erdélyi szellem – magyar lélek.* 15–22.

traumaként megélt⁷¹ megosztottságot, legalább ilyen módon fenntartva az egész magyar Erdély egységét. Másfelől arra is alkalmas lehet ez a fordulat, hogy már előre érvényesítse az Erdélyi Párt igényét a Dél-Erdélyben maradt magyarság képviselőjére, és egy további revízióra készülve megalapozza a párt monopóliumának fenntartását Erdély többi részében is. Bár a szöveg egyetlen és egységes magyarságról beszél, mégis elsősorban az erdélyi közösség elkülönítését szolgálja. Azért, mert Erdélyt, a védőbástyát nem védelmezték kellő erővel és elszánt-sággal, László szerint nem elsősorban a kisebbségiséget is felvállaló erdélyiek a felelősök, hanem a magyarság többi része; ez újabb elkülönítő mozzanat, amelyet még inkább felerősít az, hogy László bűnbánatról beszél. Nehéz úgy értelmezni a szöveget, hogy a bűnbánat nem elsősorban a többiek, hanem az erdélyiek feladata lenne. És erre utal az is, hogy szerinte az egész ország erejét Erdély érdekében kell mozgósítani. Bár látszólag az egész nemzet kötelezettségéről szól, a korábbi viszonyokhoz képest, értelmezése szerint, ez csak a nem erdélyiek számára jelent újat, így aztán ténylegesen is csak nekik szab meg új kötelezettségeket. Végül szinte meg is fordítja a hagyományos központ-periféria-viszonyt. Erdélyt *pars pro toto* kiemeli, és egész Magyarországgal azonosítja, ennek következtében pedig a periféria kerül központi szerepbe és várhatja el a többi nemzetrész teljes erőfelfejtését saját érdekei szolgálatában.

Az anyaországiságnak/magyarságnak az erdélyiséghez való viszonyával és a centrum-periféria-viszony meghaladásával foglalkozva paradoxonokkal is érvel. Tagadja, hogy az Erdélyi Párt szembeállítaná egymással a két fogalmat. Sokkal inkább a kettő sajátos azonosságáról beszél. Önmagát teszi példának: Sepsiszentgyörgyön született, Kolozsvárt szolgál, mégis anyaországi és „csonkaországi” magyar. Szerinte anyaország a Székelyföld is, Kolozsvár is, és a „csonkaországban” fekszik Sepsiszentgyörgy, Kolozsvár vagy Nagyvárad is. Az „Erdély”-foga-

⁷¹ Már a visszacsatolás idején is megjelent a nyilvánosságban a dél-erdélyi magyarok problémája, illetve az egyébként egységként kezelt Erdély megosztásának kérdése. (Lásd „Erdélyi magyar testvéreink!” *Ellenzék*, 1940. szeptember 6. 4.) A probléma súlyát az is jelezheti, hogy 1944/45-ben az akkori baloldal sikeresen építette be ezt a kérdést egy antirevizionista diskurzusba, megkérdőjelezve azzal a második bécsi döntés korábban egyértelműen pozitív képét. (Lásd erre EGRY Gábor: *Realitások és illúziók.*)

lom tartalmilag nem ellentétes az anya- vagy „csonkaországgal”, hanem azon belüli kategória, annak szerves része. A megkülönböztetés alapja, hogy ők is vállalják részüket a magyar munkából, ez a rájuk váró feladat, de azt nem általánosságban teszik, hanem az ország azon részén, ahol élnek. Bár egyedül nem tudják újjáépíteni Erdélyt (jóvátenni az Erdélyben elkövetett bűnöket), de a saját munkájukat fokozott erővel végzik el.⁷²

László Dezső tehát látszólag nem tagadja Magyarország egységét, és nem állítja, hogy Erdély különálló entitás. Erdély építése Magyarország építése. Ugyanakkor az általa használt kategóriák – anyaország, „csonkaország” – ebben a formában meglehetősen önkényesek, elmosódó határuak. Nemcsak Erdély önállóságának relativizálására alkalmasak, hanem éppenséggel ennek az ellenkezőjére is. Hiszen amíg látszólag az *általános* és az az alá besorolható *különös* klasszikus filozófiai-kategóriatani kettősségére épít, Erdély fogalmi azonosítása az anyaországgal és a „csonkaországgal” ezt meg is kérdőjelezi. Így nemcsak az egységet, hanem az anyaországi dominanciával is szembeállítható egyenlőséget, egyfajta sajátosságot is alátámaszthat. És László a továbbiakban éppen erre tesz kísérletet, megjelölve egyúttal Erdély történelmi hivatását is. Magyarországot egyetlen várfallal azonosítja, melynek védelméből mindenkinek részt kell vállalnia. Ahogy egykor a céhek védtek egy-egy falszakaszt, most az Erdélyi Párt is egy falszakasz védelmére vállalkozott. Ez történelmi hivatása, tagjai a huszonnégy éves elnyomás idején is ezt tették, és életük utolsó pillanatáig folytatni fogják a harcot. De nemcsak a rájuk bízott szakasz védelme a feladatuk, hanem az is, hogy ezzel példát mutassanak a többi magyarnak. Erdély ilyen értelmezésével „az egész országot akarják lázba hozni”, hogy az alföldi magyar az Alföldön, a dunántúli a Dunántúlon, a délvidéki a Délvidéken álljon oda a maga harcához és végezzen építőmunkát. Ne hárítsák senki másra a más által el nem végezhető feladataikat.⁷³

Bár a szöveg látszólag csak arról szól, hogy az egységes nemzeti munkából mindenkinek részt kell vállalnia, a felhasznált analógia arra utal, hogy legalább olyan fontos itt a különállás hangsúlyozása. A céhek

⁷² LÁSZLÓ Dezső: Miért van szükség az Erdélyi Pártra? 18–19.

⁷³ Uo.

egykor igen jelentős önállósággal vettek részt a városfalak védelmében. Az önállóság mellett érvel azzal a kijelentéssel is, hogy nagyobb veszteségek nélkül vészelték át a kisebbségi korszakot. Ezek után, immár többségiként, még kevésbé szükséges alárendelniük magukat egy központi akaratnak. A többi országrész megmozdításáról hasonló kétértelműséggel szól. Különösen amikor arról beszél, hogy ne hárítsák másra a munkát. Bár ez természetesen alkalmas a kormányzat felelősségének gyengítésére is, de azt is sugallja, hogy elsősorban a regionális közösségek irányítsák életüket. Ezt érzékelteti a kormány decentralizációs elképzelései kapcsán is. A kormány akkor lesz sikeres, ha nemcsak állami hivatalok vidéki szervezésével foglalkozik, hanem a különböző vidékek magyarságát is mozgósítja a magyar feladatok elvégzésére.⁷⁴

Ezt követően, részben a korábban már ismert toposzokat variálva, Erdély hivatását a példaadásban megjelölve, ismét az erdélyiség különböző aspektusait próbálja megragadni. Ő használja a kötet címadó fogalompárját is. Az erdélyi *szellem* sajátos, a magyar élet megújításában fontos szerepet fog kapni. De nem a magyar *lélek* egységét megerősítő, hanem attól élesen különböző fogalom. A nemzeti lélek egységes, de a legkülönbözőbb szellemi hatásoknak volt kitéve a múltban és a jelenben. Ezek hatására bontakozik ki a nemzeti lélek. Ilyen hatást gyakorolt rá a kereszténység, a humanizmus, a reformáció, a felvilágosodás, a liberalizmus, a szocializmus és az „új közösségi gondolat” számos formája. Az egész magyar lelket alakította Szent István, Mátyás király, Bethlen Gábor, Zrínyi Miklós, Széchenyi István, Kossuth Lajos és Petőfi Sándor szelleme, de a lelki egység maga soha nem bomlott meg. Viszont: „Erdélyben olyan történeti gyökerű, életrevaló, másokat megtermékenyíteni tudó szellem alakult ki, amelyre az egész ország átalakításában szükség van. Kötelességünk ezt a szellemet Erdélyből kihozni és az ország javára följánlani.”⁷⁵

⁷⁴Uo.

⁷⁵Uo. 19–20. – Figyelemre méltó, hogy nagyon hasonló gondolatokat fogalmazott meg Teleki Pál Erdély visszatértekor mondott beszédeiben. Ő is Erdély ilyen értelemben felfogott hivatásáról beszélt. (Lásd Teleki Pál beszédét a képviselőházban 1940. szeptember 3-án, a felsőházban szeptember 4-én és a képviselőházban október 3-án. In: TELEKI Pál: *Válogatott politikai írások és beszédek*. 415–436.)

László Dezső négy vonását határozza meg ennek az erdélyi szellemnek. Az első a történetiség. Erdélyben őrizték meg szerinte Magyarország legtöbb történeti emlékét, itt a legerősebb a történeti alapok megbecsülése. Sőt, ezen túl is menve, Erdély szelleme a kipróbált történeti erőket és értékeket modern formában fejezi ki. Megállapítja, hogy minél nehezebb a jelen, és minél sürgetősebben kell alkalmazkodni a körülötünk kialakult világhoz, annál fontosabb a múltra építeni a jövőt. A második vonás az, hogy Erdélyben a társadalmi rétegek különbsége soha nem volt olyan éles, mint máshol. A román uralom idején mindenki szegényebb lett, és a közös szegénység miatt testvéri közösségben próbáltak élni. A nemzet tagjai segítették egymást, tekintet nélkül rangra, foglalkozásra. Ő is kiemeli, hogy ehhez nem volt szükség más országból érkezett eszmékre. A harmadik vonás a „sejtmunka”, az, hogy az erdélyiek a kicsinek látszó feladatokat is meg tudják becsülni. A falusi tanító, a lelkipásztor, a kisgazda, a munkás érzi, hogy aprónak tűnő feladatainak elvégzésével valójában nagyszabású magyarmentő munkát végez. Mert a nemzet életében ez a legfontosabb. A negyedik vonás az egyházak valódi jelentőségének, értékének felismerése. Az egyház a nemzetépítő, szervező, megtartó munka legfontosabb szerve; a kereszténység „nem pusztá eszme, hanem a hithez és az egyházhhoz kötött élet”.⁷⁶

A négy jellemvonás csak azt ismétli meg, amit már mások is megfogalmaztak. Ilyenek: történeti hagyományok sajátosságai, egyúttal a magyarság megőrzése, a társadalmi különbségek állítólagos eltűnése a kisebbségi társadalomban. A kis feladatok fontosságának, igazi nemzeti jelentőségének hangsúlyozásában sem László az első, ahogy az egyház nemzetmegtartó szerepének nyomatékosításában és ennek alapján kiemelt szerepének igénylésében sem. Érdeemes még felfigyelni arra, hogy a református lelkész milyen könnyedén és automatikusan alkalmazza a szakrális töltetű kisebbségi szenvedéstörténetet, melynek teológiai referenciáit Tavasz Sándor cikkében már láthattuk. A szegénységben élő testvéri közösségről elsőként az ókeresztényekre vagy éppen az apostolokra asszociálhatunk. Az ókeresztény közösségek története pedig szintén szenvedéstörténet, többek között mártírszentek története, amely aztán a hit és az egyház diadalában teljesedett ki.

⁷⁶ Uo. 20–21.

Ezek után nem meglepő, ha László a következőkben arról értekezik, hogy milyen szerepet játszhat, illetve milyen szerepet játszott már addig is Erdély a magyar társadalmi reformban. Abból indul ki, hogy Magyarországon nagy társadalmi átalakulás zajlik, amelynek célja, hogy mindent, ami magyar, megerősíthessenek. Ehhez némelyek idegenben kialakított modelleket ajánlgatnak. Közben azonban az erdélyi magyarságban végbement egy szellemi forradalom (ismét Mikó forradalom nélküli forradalma köszön vissza!), és megszületett belőle az új erdélyi magyar társadalom. Ezért kér az erdélyi szellem részt az új magyar társadalmi rendszer kiépítéséből, ehhez sajátosan magyar formák felmutatásával akar hozzájárulni. Elsősorban szellemi formák ezek, mivel az erdélyi ember földi és testi hatalma mindig is kevés volt, ezért „lelki erejét, műveltségét, erkölcsét, hitét” kellett fokoznia. Az elnyomással szemben is szellemi fegyverekkel harcoltak és győztek. Ez figyelmeztetés lehet az egész országnak, mi is a valódi erő alapja. A magyarság más részeiben is hasonló szellem bontakozik ki, éled egy új Magyarország, folyik „*az egész nemzet magyar módon való átalakulása*. A lelkekben sokkal inkább elő van készítve, mint gondolnánk.” Ezt a hitet kell összefogni és utat törni neki a hitetlenkedők felé.⁷⁷

László Dezső véleménye szerint statisztikailag is kimutatható lenne, hogy a képviselőházban milyen új gondolatok merültek fel, amióta az erdélyi képviselők is részt vesznek munkájában. Szorgalmazták a pártok közti megbékélést, s hogy háború idején azt keressék, ami összeköti magyart a magyarral. Nem a hiányokról szóltak, hanem az értékeket tárták fel. Bemutatták a népi gyökerekből megéledő nemzeti életet, annak legfontosabb törvényeit. Foglalkoztak „a nemzet nagy egyetemét kitevő munkásság és kigazda társadalom” kérdésével. Tiltakoztak a nemzet foglalkozás szerinti széttagolása ellen, hangsúlyozták az egyházak nemzeti jelentőségét. „Meddig van ezek után szükség a pártra? – teszi fel a végső kérdést. – Amíg be nem fejeződik Erdély újjáépítése, az ország belső átalakulása, s az új, egységes, testvéri magyar társadalom meg nem születik” – válaszolja.⁷⁸ Így aztán a párt erdélyisége, László

⁷⁷Uo. 21–22.

⁷⁸Uo. 22.

minden retorikai és érvelési kísérlete ellenére, egyre kevésbé tűnik azonosnak a magyarsággal. Ezért a párt megszűnése is egyre kitolódik, immár nem csupán Erdély újjáépítéséig, hanem a nagy magyar átalakulás végéig.

Áldozat, kötelesség, felelősség – „erdélyi” tulajdonságok

A szinte minden szerző által hangoztatott identifikációs jegyek mellett még két, a csoportra jellemzőnek tartott, más csoportoktól azonban elkülönítő jellegű tulajdonság kap kiemelt szerepet. Az Erdélyi Párt szervezte diskurzusban az erdélyiekkel és az erdélyiséggel állandó jelleggel társítják az áldozatvállalást (vagy felelősségvállalást) és a kötelességtudatot. Ezek részben köthetők a kisebbségi korszak szenvedéstörténeti értelmezéséhez (a megváltáshoz áldozatot kell vállalni, a megváltásért cselekedni kötelesség), de nem csak ahhoz. Szerepük túlmutat a történelemértelmezésen, funkciójukhoz tartozik a magyarságon belüli korábbi viszonyok (a központ és a periféria) átrendezése is. Ezek a tulajdonságok a kisebbségi magyar közösség erkölcsi fölényét hivatottak alátámasztani a magyarországgal szemben és egyúttal konkrét példával is illusztrálni, hogy mennyire új az Erdélyi Párt által példaként bemutatott magyar társadalomszervezés. A két fogalom elsősorban a társadalom működésének és működtetésének kontextusában jelenik meg, az erdélyi magyarság úttörő szerepének megfelelően erősen idealizálva és példázatszerűen.

Már Teleki Béla székfoglalója is az új társadalmi rend sarokpontjának minősítette az egyén felelősségvállalását.⁷⁹ Ide tartozik az értelmiség népszolgálati eszméjének kiemelése: „Ebben a kérdésben is [a magyarság életszínvonalának, népegészségügyi, kulturális helyzetének javításában], mint minden nagy erdélyi ügyben, azonos a felfogás. Az értelmiség és mindazok, akik az állami vagy társadalmi életben a népszolgálatára vannak állítva és rendelve, hiánytalan és egyetemes nép-

⁷⁹ TELEKI Béla: *Új magyar élet felé.*

szolgálatot kell végezzenek. Ennek a gondolatnak a megvalósítását hatá-
hatóan fogja segíteni az alulról jövő értelmiségi utánpótlás; a megfele-
lő szellemben történő nevelés; a kis magyar egységek és munkaterüle-
tek vezetőit oda kell kötni a néphez, hogy tanulmányaik vagy szakké-
pesítésük befejezése után ne összpontosuljanak csak a városokba, ha-
nem vállaljanak teljes sorsközösséget az őket kibocsátó népréteggel.
Aminthogy általában a közszolgálatba lépő tisztviselőket, orvosokat is
kötelezni kell arra, hogy mielőtt bárki is városokban vagy akár minisz-
tériumokban elhelyezkedne, előzőleg meghatározott időre köteles le-
gyen faluszolgálatot végezni. Ez az egyedüli módja annak, hogy mind-
azok, akik később vezető tisztségeket érnek el, a magyar életet ne csak
a város szemszögéből lássák. Az államnak pedig gondoskodnia kell ar-
ról, hogy az ilyen faluszolgálatot teljesítők megfelelő, előnyös helyzet-
be jussanak a végzett munkájuk eredményeképpen, jobb előmeneteli
lehetőségekkel rendelkezzenek.”⁸⁰

Teleki ekkor még azt javasolta, hogy főként állami intézkedésekkel,
tulajdonképpen kényszerrel igyekezzenek összebékíteni az egyéni kar-
rierérdeket és a közösségi érdeket. A lényeg itt is az áldozatvállalás el-
fogadtatása. Az értelmiség és a középosztály feladata, társadalmi szere-
pe a népszolgálat, ennek igazi helye a falu, éppen ezért a városi élethez
szokott emberek számára a népszolgálat egyúttal áldozatvállalás, és az
áldozatvállalás a kötelességtudatra épül. Ugyanakkor a közösség nevé-
ben gyakorolt állami kényszer – legalábbis a párt egy másik ideológusa
és politikusa, Albrecht Dezső szerint – egyúttal az önmagát túlélő libe-
rális-demokratikus állam szükségzerű meghaladásának az eszköze, az
„egyéni felelősségen felépülő totális állam” felé tett lépés.⁸¹ Ez a totális
állam nem feltétlenül a fasizmus, a nácizmus vagy a bolsevizmus totá-
lis diktatúráját jelenti, hanem elsősorban az állami beavatkozás koráb-
ban ismeretlen mértékű kiterjesztését.

Az értelmiség feladata, szolgálata, áldozatvállalása, felelőssége visz-
szatérő probléma László Dezsőnél is. *A korszerű magyarság* című cik-
kében a korszerű nemzeti gondolatot köti össze ezekkel a fogalmakkal.
Szerinte „az új nemzeti gondolat azon az *erkölcsi alapelven* nyugszik,

⁸⁰Uo.

⁸¹ALBRECHT Dezső: A jobb magyar jövő. *Ellenzék*, 1943. január 23. 2.

hogy magyarnak lenni elsősorban kötelesség és áldozat s csak azután jog és előny”. Úgy véli, hogy a magyar társadalomra „zsidós” felfogás jellemző, amely szerint előbb áll a jogok gyakorlása, és csak utána a nemzettel szembeni kötelességek teljesítése. Éppen ezért a nemzeti újjászületésnek László szerint erkölcsi újjászületésnek kell lennie. Ez vezet el a társadalmi igazságosságához is, mert az igazságosság csak olyan mértékben érvényesül majd, „amilyen mértékben a magyar kötelesség és áldozathozatal lesz a legáltalánosabb nemzeti magatartás”.⁸²

Kifejezetten ezt a problémát próbálta körüljárni László *A magyar értelmiség seregszemléje* című cikkében is.⁸³ Ebben a jórészt a már ismert gondolati elemekre épít. 1918-ban a magyar értelmiség harc nélkül adta át a hatalmat a nemzetet bomlasztó idegen elemeknek, az akkori „álforradalom” csak az ösztönösen magyar, öntudatos földművesek ellenállásán bukott el. Pedig az értelmiségnek kellene a nemzeti szellemiség, a népi értékek, vágyak kifejezőjének lennie, ezért kapcsolódnia kell a néphez. Közvetítse a népnek a világ változásait, a nemzet életét irányítóknak pedig a nép ősi érzéseit, vágyait. Mindezeket túl „erre a *rendre* [kiemelés tőlem. – E. G.] vár a nemzet egyéneinek az egész nemzet élet-sikerére való megszervezése és irányítása.”⁸⁴

Az értelmiség sajnos nem érzi át, hogy az egyes munkahelyeken, még ha alacsony is a státusa, nem robotol, hanem a nemzetet szolgálja. Ráadásul nincs egységes táborba szervezve, mint a földműves társadalom vagy a munkásság, amely megteremtette és betagolta érdekvédelmének kereteit a nemzet szervezett munkarendjébe és társadalmába. Pedig az erdélyi magyarság egészéért az erdélyi intelligencia felelős. A román megszállás idején ezt a feladatot már felismerte, hivatásául a népszolgálatot választotta, nem pedig egyéni érdekei után futott. Mivel az ország egyetlen más részén sem kellett az értelmiségnek kezét fognia a társadalom többi részével, ezért Erdélynek most példát kell mutatnia.⁸⁵

⁸²LÁSZLÓ Dezső: *Korszerű magyarság*. 15.

⁸³LÁSZLÓ Dezső: A magyar értelmiség seregszemléje. *Ellenzék*, 1941. december 24. 18.

⁸⁴Uo.

⁸⁵LÁSZLÓ Dezső: *A magyar értelmiség seregszemléje*. – Érdemes ezzel kapcsolatban felfigyelni arra, hogy bár az Erdélyi Párt nem volt a hivatásrendiség elkötelezett híve, a társadalom ilyen ábrázolása mégis erre a felfogásra vezethető vissza.

Természetesen az áldozatkészség és a kötelességtudat eszméje is szolgálhatott közvetlenebb politikai célokat. Teleki Béla 1942. november 25-i képviselőházi beszédében a bürokrácia visszaszorítását követelve hivatkozott erre. Szerinte a bürokratizmus fő oka „a bizalom és a hatáskör hiánya”, a „felelősségrenemvonás” [sic!] valamint a „felelősségnemvállalás” [sic!], miközben az új magyar társadalom éppen fokozottabb teljesítményt követelne meg a középosztálytól és a vezető rétegtől. A nagyváradi nagyválasztmányi ülésen Teleki azzal érvelt a konkrét lépések mellett, hogy az Erdélyi Párt által képviselt magyar gondolat tulajdonképpen az áldozatkészség és a felelősségvállalás. Szerinte az országban minden gond ezeknek a hiányára vezethető vissza. Ez okozza a gazdasági életben a súlyos visszaéléseket, a kereskedelemben kialakult „valóságos hűbér uradalmakat”. Ezért nem sikerül végrehajtani a helyes központi elgondolásokat, és „természetesen” a feketepiac léteért is ezeknek a tulajdonságoknak a hiánya a felelős.⁸⁶

Az eddigiekből is világos, hogy az áldozat-, illetve felelősségvállalást és a kötelességérzetet elsősorban társadalomszervező erőként vették számba, fontos részeként egy megújuló, a korszellemhez igazodó magyar társadalomnak, melynek kialakulására Erdély már példát is mutatott. (A példaadás állandó hangoztatása is megerősíti, hogy itt egyfajta identifikációs elemről van szó.) Ez a társadalom antiliberalis alapokon épülne fel, a közösség vélt érdekeit minden körülmények között az egyén érdekei elé helyezné, annak individuális szabadságát a közösség érdekében komolyan korlátozná. Az áldozatvállalás ethosza és a kötelesség hangoztatása éppen ennek a szabadságkorlátozásnak az ellensúlyozására szolgál. A két magatartás ilyen magasztos értéként tételezése olyan új értékhierarchiát hozhat létre, melyben az egyéni szabadság követelése már-már deviancia.

László Dezső ezzel foglalkozó írásának már a címe is sokat mond: *Az egyenlőség ellen.*⁸⁷ A emberiséget szerinte nem azok viszik előre, akik az egyenlő kötelességként és egyenlő jogokként felfogott egyenlőség hívei, hanem azok, akik az egyenlőségen felül is áldozatokat hoznak. Szerinte az igazi társadalom tagjai önkéntes szabad versenyt folya-

⁸⁶TELEKI Béla: *Áldozatkészség és felelősségérzet.*

⁸⁷Az egyenlőség ellen. *Ellenzék*, 1942. október 3. 1–2.

tatnak, de nem saját jogaikért, hanem azért, hogy a kötelező cselekedetek felül is szolgálhassák a közösséget. A társadalom tagjainak nem egyszerűen többet *szabad* tenniük annál, mint amennyit az egyenlő kötelességek megkívánnak, hanem többet *kell* tenniük. Az, hogy az egyenlő kötelesség és jog megvalósulásától várjuk az új világ bekövetkeztét, szerinte nem keresztény, hanem zsidó és pogány talajból táplálkozik. „A keresztyén lélek a maga jogaiból önként és szívesen áldoz mások javára, s olyan szolgálatokban gyakorolja önmagát, amelyek a kötelességben való egyenlőség holtpontján felül következnek.”⁸⁸

Ezt az egyéni szabadságjogok eszméjével még nem feltétlenül ellenkező elképzelést bontja ki a továbbiakban. Szerinte ebből következik, hogy szemben a korábbi – liberális – időszak értékrendjével, a kötelesség a jogok előtt áll. Amíg a 19. században, „a kalmár zsidó szellem szempontjainak megfelelően”, az egyén jogokat követelt, és azok arányában vállalt kötelezettségeket, addig az „Új Európában” a jog előtt áll a kötelesség. Az egyéni siker csak a közösségi siker révén érhető el, ezért áldozatot kell hozni. „Ha azt akarjuk, hogy a közösség nagyobb erőt tudjon kifejteni, *a jogban az egyenlőség alá*, a kötelességben pedig az egyenlőség fölé kell emelkednünk.” A kötelességben pedig már csak azért sem lehet egyenlőség, mert akinek anyagi és szellemi javakban több adatott, attól több is várható el. Nem is arányosan több, hanem sokkal (mondhatnánk exponenciálisan) több. Ez a többlet ráadásul a tudomány vagy a művészet világában nem is számszerűsíthető, és a nagyobb kötelességgel nagyobb, elháríthatatlan felelősség is jár.⁸⁹

Különösen fontossá teszi a kötelesség és a felelősség kérdését a háború. Mivel egy-egy háborúban többet lehet nyerni vagy veszíteni, mint máskor évszázadok alatt, ezért a győzelem érdekében minden erőt mozgósítani kell. A társadalom azonban ilyenkor szokott szétmorzsolódní a háterszágban. A romló körülmények között az egyéni kényelemért folyik a küzdelem, pedig minden polgárnak ugyanolyan áldozattal, felelősséggel, fegyelemmel és kockázattal kellene élnie a háterszágban is, mint a fronton lévőknek, hogy a nemzet erőtartáléka gyarapodjék. Éppen ezért a háterszágban el lehet veszíteni a harctereken már

⁸⁸Uo.

⁸⁹Uo.

megnyert háborút is. Az állam ezért jogosan követeli meg polgáraitól, hogy az egész nemzet érdekében áldozatot hozzanak.⁹⁰

László Dezső végül az egész kérdést társadalompolitikai keretbe helyezi. Két szélsőséget emel ki a magyar „nemzeti karakterből”: a túlzott önbizalmat és önmagunk túlzott lebecsülését, és mindkettőt indokolatlannak és veszedelmesnek minősíti. Szerinte a nemzet megbízható törzsét azok alkotják, akik „kis körülmények között is nagy lélekkel szolgálnak”. Családok, egyházak, társadalmi szervezetek, más közösségek tartoznak ide, melyeket az egyéni áldozathozatal és a mértéken felüli kötelességteljesítés jellemez. Ők azok, akik soha nem kerültek az egyenlőség „halálos suggesziója alá”, akik elismerik a „nagyobb áldozat több jog nélkül” „arisztokratikus-demokratikus” elvét. Őket kell megerősíteni abban a hitben, hogy a nemzet jövője rajtuk áll, miközben a két szélsőséget ki kell szorítani.⁹¹

A szerző tehát a társadalmi élet fontos kategóriájává emeli az áldozathozatalt és a felelősségvállalást. S bár ebben az írásában nem köti őket kifejezetten az erdélyiséghez, az általa idealizált társadalomkép mégis egyértelműen ugyanaz, mint ami más megnyilatkozások (Lászlóéi és másokéi) szerint érvényes a példaként beállított erdélyi magyar közösségekre. Itt a társadalmi cselekvés fő vezérelve és szervezője a nemzet érdeke. Ennek teljes mértékben alárendelhető és alárendelendő az egyéni sors. A többletáldozat valójában nem egyéni döntés kérdése, hanem erkölcsi megalapozású kötelezettség mindenkitől. Ez a felfogás antiliberalis mind az egyéni szabadságjogok kérdésében, mind pedig a jogok és kötelességek egyensúlyának és így az állampolgári alapú közösségnek az elvetésében: ezzel csak még inkább hangsúlyozza egyébként is érezhető, erőteljes organikus közösség- és nemzetfelfogását.⁹²

⁹⁰Uo.

⁹¹Uo.

⁹²Jellegetes példája ennek az organikus, sőt biologizáló felfogásnak Gelei József előadása a közművelődés-politikáról és a nemzetnevelésről a párt kolozsvári előadás-sorozatán, melynek egyik végső konklúziója szerint: „A nemzetnevelés legfőbb törekvését ebben tudnám megjelölni: a nemzetért és annak jövődjéért bármely pillanatban áldozatra kész, sőt nemcsak áldozatra kész, hanem áldozatra vágyó fiatalságnak és az áldozatban tündöklő meglett embereknek kinevelése, mely közművelődés-politikailag egyúttal a nemzeti értékek teljes birtokosa.” (GELEI József: Magyar közművelődés-politika és nemzetnevelés. *Ellenzék*, 1942. november 28.)

Az erdélyiségben tehát az áldozat és a kötelesség olyan társadalmi érték lesz, amely megkülönböztető jelentőségű, így identifikációs célú is. Olyan tulajdonságokról van itt szó, melyek erkölcsi értelemben is elkülönítik, magasabb szintre helyezik az erdélyieket, ráadásul közvetlenül kapcsolják őket az eljövendő Új Európához is, melynek ezek társadalmi alapértékei lesznek. Az erdélyiek tehát úttörő szerepet tulajdonítanak maguknak ezeknek az egyébként általános érvényűnek fel-fogott⁹³ értékeknek az érvényre juttatásában. Ez az úttörő szerep implicit módon megerősíti a nemzeti egységen belüli különállásukat is. Természetesen a háborús erőfeszítések közepette nem csak erdélyi politikusok hangoztattak hasonló gondolatokat. Éppen ezért nem árt még egyszer kiemelni, hogy az áldozat és a felelősségvállalás eszméje az erdélyiek esetében nem a háborúhoz köthető, hanem visszanyúlik a két világháború közti idősakra (sőt korábbra is), az akkori népszolgálati eszmére. Ezt hangsúlyozzák maguk az Erdélyi Párthoz tartozó politikusok is, ami megint csak arra utal, hogy mindezt elkülönítő jelleggel emelik ki, nem pedig a korszak általános háborús retorikájának átvételként. Viszont mindezt immár egyértelműen antiliberális módon, a totális állam iránt fogékonyan fogalmazzák meg, ami az előző idősakhoz képest bekövetkezett változásokat is jelzi.

A „székely mítosz” és a székelykérdés

Érdemes még egy kérdéskörrel külön is foglalkozni: a székelység helyzetével. Azt a problémát, hogy miképpen illesszék be a székelységet mint sajátos hagyományokat ápoló, földrajzilag is jól meghatározott és viszonylag elzárt régióban élő csoportot az erdélyi identitásdiskurzusba, nem lehetett megkerülni. Ehhez járult még egy, immár bő fél évszázada megoldatlan kérdés is, a Székelyföld modernizálásának problémája a kapitalizmus keretei között. A terület elmaradottsága magas népszaporulattal párosult, és ezt főként a kivándorlás vezette le. Az így bekövetkezett népességvesztés az erősödő nacionalista politika korszaká-

⁹³ Uo.

ban a nemzet létét fenyegető veszélyként fogták fel, amelynek megoldására eszközöket kerestek már a 19. század végén is.

A problémákat a 20. század elején rendszerezte, és megoldásukra javaslatokat is tett a tusnádi Székely Kongresszus 1902-ben.⁹⁴ A terület azonban továbbra is fejletlen és zárt maradt. Sőt a bécsi döntéssel a helyzet csak rosszabbodott, mivel a Székelyföldnek a déda-szeretfalvi vasútvonal megépítéséig nem volt közvetlen összeköttetése az ország többi részével. Így aztán a székelykérdés – a terület alulfejlettségének megszüntetése, a népességfelesleg nemzetileg hasznos levezetése és a kivándoroltak lehetőség szerinti visszatelepítése – ugyanúgy a politikai napirend része lett a visszacsatolás után, ahogy az volt 1918/19-ig is. Részletesen megtárgyalták ezeket a kérdéseket a Teleki Pál vezette erdélyi értekezleten 1940 októberében Kolozsvárott, sőt felmerült egy külön székely értekezlet összehívásának gondolata is, amellyel a miniszterelnök is egyetértett.⁹⁵ A megoldást keresve szóba került, hogy állítsanak fel öt lentilót Maros-Torda, Udvarhely és Háromszék megyében, alapítsanak keményítőgyárat a Gyergyói-medence burgonyafeleslegének feldolgozására, számolják fel a még mindig jellemző két- és háromnyomásos (!) gazdálkodást.⁹⁶ Követendő példaként említették a tusnádi kongresszus után felállított egykori székely kirendeltség eredményeit is.⁹⁷ A javasolt intézkedések is ennek megfelelőek voltak: vasútépítés (nemcsak a déda-szeretfalvi, hanem egy Marosvásárhely–Székelyudvarhely és egy Székelyudvarhely–Csíkszereda vasútvonal is), háziipar fejlesztése, villamosítás, iparosítás, erdők megfelelő hasznosítása, szakképzés, tagosítás, belső telepítések a mezőségi magyarság megerősítésre és így tovább.⁹⁸

⁹⁴Lásd pl. EGYED Ákos: *Az 1902-es Székely Kongresszus száz év távlatából. Valóság*, 2003/3.

⁹⁵*Az Erdélyrészi Gazdasági Tanács ülésének jegyzőkönyve, egybe kötve az 1940. október 18–19-én Kolozsvárott tartott erdélyi értekezlet jegyzőkönyvével. (EGT jkv.)* 38–39.

⁹⁶Uo. 29., 30., 31., 40.

⁹⁷Uo. 41–42.

⁹⁸A kérdéskör jó összefoglalása VITA Sándor: A székelykérdés lényege. *Ellenzék*, 1942. október 24. 5. – A Vita által felvetett intézkedések sora, köztük a telepítés is, már az erdélyi értekezlet tárgyalásaiban is megjelenik. A mezőségi telepítést éppen Ravasz László vette fel. (*Erdélyi jkv.* 151–152.)

A székelykérdés a kialakuló közéleti diskurzusban nem maradt meg szakpolitikai keretek között, hanem identifikációs és szimbolikus elemekkel vegyült, amint egyébként már a századelőn is.” Teleki Pál már az Erdélyrészi Gazdasági Tanács ülésén is hangsúlyozta, hogy a problémák megoldásába nem kívánja bevonni a magyarországi társadalmi szervezeteket. „Ami társadalmi munka van, azt az itteni társadalmi szervezetekkel, vagy meglévőkkel vagy létesítendőkkel, és az itteni gazdasági szervekkel kell ellátni úgy, hogy ezt az egész akciót az ittenieknek kell lebonyolítaniuk, különösen a Székelyföldön, ahol helyi érdekelttség van, és megvan az önállósági vágy a saját speciális ügyek intézésében” – mondta.¹⁰⁰ Érdeemes külön kiemelni Teleki szövegéből az önállóság vágyát, mint a székelyek jellemzőjét. Egy másik gyakori toposz – a székelyek mint a magyarság előretolt védői – Ravasz László hozzászólásában került elő. Szerinte a székelyek összeköttetése a magyarság törzsével Erdély „legegyszisztenciálisabb” kérdése.¹⁰¹

Az értekezleteken elsősorban a gyakorlati problémákra koncentráltak, de az egész problémakört tágabban értelmezték, széles szimbolikus és emocionális mezőben helyezték el. A székelységről adott képet pedig a nemzetfenntartó, sokszorosan elnyomott, de minden körülmények között önhibáján kívül szenvedő és nyomorgó közösség toposza dominálta, mondván, hogy a székelyeket az elrománosítás már a dualizmus kora óta sújtja. Ennek a reális és szimbolikus elemeket ötvöző, identifikációs szempontból megkerülhetetlen nézetrendszernek jó példája Gaál Alajos erdélyi párti képviselő, gyergyószentmiklósi orvos beszéde a felhatalmazási vitában, 1942. december 2-án.¹⁰²

Gaál azzal kezdte, hogy ő a Székelyföld gyermeke, székely szülők fia, aki székely faluból jött és 28 éve ott is él. Most engedélyt kér arra, hogy „pár szóval” hozzászólhasson a felhatalmazási vitához: „Ne méltóztassanak azt gondolni, hogy követ akarok tenni az elé a szekér elé, amelynek kerekei előtt már elég kő van. Nem akarok a szekér küllőibe sem kapaszkodni, nem akarok a gyeplőbe se belekapni, hanem azt aka-

⁹⁹ Az utóbbira lásd EGYED Ákos: *Az 1902-es Székely Kongresszus*.

¹⁰⁰ *EGT jkv.* 29.

¹⁰¹ *Erdélyi jkv.* 151–152.

¹⁰² *Képviselőházi Napló*, XVI. k. 470–476.

rom az én kicsiny képességeimmel, de érzésem szerint tiszta magyar szívvvel és akarással, hogy az a szekér gördüljön tovább, mert az a szekér a magyar haza, a magyar nép szekere, és ezt a szekeret szeretném kicsiny erőmmel ezeken a köveken, az elébe rakott köveken, gördülő-kön túljuttatni. Indukciók útján, azaz alulról felfelé – mint a falu gyermeke, a falu népének képviselőjében innen, erről a helyről lévén szerencsém beszélni –, egyes esetekből kiindulva szeretnék eljutni nagy magyar kérdések megvilágításához, mert ezek az alulról megragadott kicsiny dolgok jellegzetesek országosan, nemcsak Székelyföldre, hanem az egész országra vonatkozóan.”¹⁰³

A szónok *captatio benevolentiae*-je nemcsak szónoki fogás, hanem egyfajta önmeghatározás, mindenekelőtt a nagyobb közösséghez képest. Gaál Alajos (vagyis a székely) kis faluból jött, ott él, tehát ő az, aki autentikusan ismeri a problémákat, és nem mások. A falu nemzeti romantikus toposzát erősíti a szekér allegóriája is. Az ország szekeren azonban mintha nem ülnének ott a székelyek – igaz, nem is akarnak abba pusztán belekapaszkodni, sem pedig azt irányítani. Céljuk, hogy elgördítsék útjából az akadályokat, mert az mégiscsak az ő szekerük is. Ilyen módon ez a kép egyszerre jelzi a székelység kívülállását és részben kirekesztettségét, valamint megingathatatlannak tartott nemzethűségét. Az alázat, a korábban már bemutatott áldozathozatal és felelősségvállalás is ott van ebben a képben. A székelyek nem irányítani akarnak, nem hatalomra, pozícióra vágynak, sem arra, hogy érdemtelenül felkapaszkodjanak, hanem önzetlenül tenni akarnak a nemzetért. Ez azonban régi keletű tulajdonság, hiszen az, hogy egy képviselőjük jelenléte, panaszaik előadása már-már revelatív erejű eseményként jelenik meg, arra utal, hogy kirekesztettségük nem új keletű.

Gaál ezután sorra veszi a székelység problémáit, sérelmeit, közben természetesen ostromozza a román uralmat is. Szól az alacsony mezőgazdasági árakról, a birtokárverésekről, a személynevek anyakönyvi visszamagyarosításának túrhetetlen bürokratikuságáról; a kommandói¹⁰⁴ faterlep megszűnése miatt keletkezett problémákról, az ezzel és a román

¹⁰³ Uo. XVI. k. 470.

¹⁰⁴ Kommandó – község a mai Kovászna, az egykori Háromszék vármegye határán, a Kárpátokban.

agrárreformmal szorosan összefüggő telepítési politikáról; a román bankok egykori (még dualizmus kori) és aktuális földszerzéseiről; a moldvai magyarokról, akiknek magyar pap és iskola kellene, és akiket végül haza kellene telepíteni a zsidóktól elvett birtokokra; szól a magyar papok hiányáról a szórványvidékeken, az egészségügyi ellátás kérdéseiről, a népegészségügyről és népbetegségekről, a textiliparról, a kútúrásról, a villamosításról, az iparosításról és a közlekedésről. Mindezt egyértelműen és kifejezetten székely vonatkozásban, nem pusztán regionális értelemben, hanem ahol lehet, történetileg is. A hivatkozás az Albina¹⁰⁵ egykori földvásárlásaira, a román uralom alatt elszenvedett sérelmek felmérése is azt a célt szolgálta, hogy ezeknek a kérdéseknek az egyedisége tűnjön ki, ne hasonlóságuk az ország hasonló problémáihoz.

Beszéde végén aztán az egész kérdéskört történeti-nemzeti problémává emeli: „Mi, székelyek ott, azon a helyen minden időben megtettük a kötelességünket, nem féltünk a küzdelmes, nehéz étlettől. Méltóztatassanak összehasonlítást tenni, hogy mi a mi életünk a Székelyföldön, hogyan él egy székely, és hogyan él egy bácskai. Két extrém dolgot, két végletet vettem. Azt a végletet vettem, ahol egy kocsányon, egy száron öt cső kukorica is terem, és azt a végletet vettem, ahol egyetlen szem kukorica sem terem. Vettem azt a végletet, ahol [...] nem terem semmi sem, ahol csak lisztadag van, amit a vonat odahoz, és [...] éjjel-nappal folyó megfeszített munkát kell végezni érte. Azzal az erdei munkával, [...] ezzel a küzdelmes rideg-hideg étellel szolgálja az az ember a hazát. Ezalatt edzett lesz, küzdelmes életet él, mert tudja a székely, hogy az az élet, amely nem küzdelmes, nem ér semmit. Mi akarunk egy küzdelmes, becsületes magyar életet, akarunk egy küzdelmes, nehéz sorsot, mert tudjuk, hogy az a nép, amely meggazdagszik, felduzzad, elhízik, halálra van ítélve, az fél gyermektől, fél küzdéstől, fél az étlettől, és azt a mellette felszaporodó szolganép megeszi, elpusztítja, hátára, fejére ül. Minden felgazdagodott népnek, minden elpuhult népnek, minden olyan népnek, amely a küzdéstől fél, ez a sorsa.

Mi, székelyek küzdelmes sorsot akartunk, ezt a küzdelmes sorsot vállaljuk, de legyen az a küzdelmes élet szintiszta, becsületes magyar élet, igazságos magyar élet. Bátran szembe merünk nézni az étellel is,

¹⁰⁵ A legjelentősebb dualizmus kori erdélyi román bank.

hiszen a magyar lélek általában és a székely lélek is színtiszta katonalélek, vitézi lélek, ha kell, azon a poszton, ahova tették, tiszta lélekkel, bátran szembenéz a veszedelemmel [...].

Mi – amint mondtam – őrt állunk a keleti végeken. Ezek a keleti végek ott a múltban 1500 esztendőre megszabták a tennivalónkat, és meg fogják szabni jövőre is. Nem mondom azt, hogy a mi gyermekfeleslegünknek ne adjunk boldogabb sorsot azon a helyen, ahol az eke nyomában arany terem, nem mondom azt, hogy népfeleslegünket továbbra is nyomorban tartsuk [...], de gyermekeinket, akiket, hála Istennek, a székely asszony bőven ad a magyar hazának, és ez a legnagyobb kincs, amit mi, székelyek adunk – azt a jószagú, tiszta magyar gyermeket, aki elmehet a harcterre vagy mindenüvé, ahol magyar kiállítás kell, védjük, oltalmazzuk. Mi, székelyek, mint fenyőszál állunk fenn a végeken, fenn a hegytetőn, vállaljuk a villámcsapást is csak azért, mert ha belém, egybe beüt is a villám, az erdő megmarad. Védelmeszük a fát lent, az erdőt, mert én, a fa elpusztulok, nekem a halál lehet a sorsom, de az erdőnek, a magyar hazának élnie kell.”¹⁰⁶

A szónoklat lezárásában túltengő toposzok és sztereotípiák megint csak a beszéd identifikációs szerepére utalnak. Ez az önmeghatározás elkülönül a többi magyarétól, amit a szövegben a külön történeti hivatkozások is jeleznek: a székelyek immár 1500 éves hivatása az állandó küzdelem a végeken, a magyar haza védelme. Ehhez társulnak a csoportra jellemzőnek beállított tulajdonságok. A székely dacos, romlatlan, bármilyen nehézségek közepette megél. A székely harcos, akit a tájjal való küzdelem edz meg a nagyobb célért folytatott harcra, akinek élete is ez a harc maga. Nemzeti hivatás ez, hiszen a magyarság többi részének más az élete, feladata – ez az, ami a székelyeket elkülöníti. Ők nem adnák fel ezt a küzdelmet valami másért, a kényelemért, mert tudják, hogy a kényelem egyúttal pusztulás. Másik nemzeti hivatásuk az, hogy biztosítsák a népszaporulatot, a népfelesleget, ne nőhessen a fejükre egy másik nemzet. Nemcsak a múltat és a jelent szabja ez meg, hanem a jövőt is.

A Gaál Alajos által elmondottakat tudományosabb formában a szakértőként megszólaló Vita Sándor mellett többen is kifejtették. Itt az az

¹⁰⁶ Uo. 476.

egyik lényeges elem, hogy a székelyeket nemzeti tartalékként fogják fel Mikó Imre például az erdélyi nemzetiségi politika kapcsán egyenesen azt állítja: a székelykérdés megoldása a kulcsa annak, hogy Erdély nemzetiségi viszonyait a magyarságnak kedvezően megfordítsák. Ehhez nemcsak a népfeleslegükre van szükség – amelyet Közép-Erdélyben kellene letelepíteni, megfordítva az ottani nemzetiségi arányokat –, hanem arra is, hogy a székelységet gazdaságilag felemeljék.¹⁰⁷ Mindez egyértelműen a telepítési politikához is kapcsolódott. A szórványvidékek megmentése telepítésekkel – amit Ravasz Lászlótól Teleki Bélán át Bethlen Béláig szinte mindenki képviselt – szorosan összefonódott a székely népfelesleg levezetésével is.¹⁰⁸

A székelyekkel kapcsolatban mindezek mellett még két fontos dolog hangzott el a nyilvánosság előtt. Az első szerint – amely végső soron jól illeszkedik az erdélyiség úttörő szerepét, jelentőségét hangoztató állásponthez – a székelyek hagyományos közösségi szervezete, illetve annak megőrzött elemei (a közbirtokosságok, a falu rendtartásai, a közösség előtérbe állítása) tulajdonképpen modern eszméket fejeznek ki. Mikó Imre például, amikor a homoródszentpáli Nagyhomoródmenti Társaskör meghívására előadást tartott *Magyarország és az Új Európa* címmel, részletesebben kifejtette ezt. Elmondta, hogy az Új Európa rendezőelve a fajiságot és a nemzeti sajátosságokat figyelembe vevő szocializmus lesz, és szerencsére Magyarországnak nem kell szolgáian másolnia mások modelljeit (vagyis a fasizmust és a nemzetiszocializmust), mert a magyar élet sajátosságaiból kibontakozik az új állami és társadalmi élet is. Szerinte a Székelyföldön adottak azok a hagyományok, melyekre egy új, népi gyökerű magyar világnézet épülhet. Sőt, a székely jogszokásokban a fajiság és a vérségi kapcsolatok védelme in-

¹⁰⁷ MIKÓ Imre: Erdély és a nemzetiségi kérdés. II. *Ellenzék*, 1942. december 24. 7.

¹⁰⁸ A székelység mint a magyar Erdély megmentője megtalálható más szövegekben is, például MIKÓ Imre: *A magyar országgyűlés*. 755–756. – 1945-ben a Magyar Népi Szövetség mintegy 1500 székely családdal néhány telepítési akciót szervezett Szászrégen térségében, Igaz, ezúttal inkább elmenekült szászok helyére telepítve székelyeket. A korabeli román hivatalosság ebben azonnal Teleki Pál telepítési terveinek megvalósítását ismerte fel. Lásd Andreea ANDREESCU – Lucian NĂSTASA – Andreea VARGA: *Minorităţii etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945–1955)*. CDRE, Cluj, 2002. 73. dokumentum 208.; 82. dokumentum 215–217.; 87. dokumentum 222–223.; 91. dokumentum 226–229.

tézményesen is megvan. (!) Elevenen él a közösségi gondolat is.¹⁰⁹ Ezért a székelység nem csupán népességfeleslege, hanem népi-közöségi hagyományai miatt is a magyarság legfontosabb része és tartaléka.¹¹⁰

Azt, hogy ez a megközelítés több volt érzelmileg motivált retorikai fogásnál, az is igazolja, hogy Tusa Gábor, szintén országgyűlési képviselő, a párt egyik közjogásza (akit nekrológiájában az *Ellenzék* Erdély legkiválóbb és legképzettebb jogászának nevezett),¹¹¹ Teleki Pál 1940. december 3-i alkotmányreform-javaslatától ösztönözve elkészített egy alkotmányreform-tervezetet,¹¹² amelyben kiemelten foglalkozik az ősi székely hagyományokkal. Tervezetének kiindulópontja szintén a közösségiség erősítése az individualizmussal szemben. Minden intézményt a közösség szolgálatába kell állítani. Ugyanakkor ezt összeköti a Szent Korona-tan spirituális értelmezésével: e tan, mondja, olyan sajátos, egyedi államfelfogás, amilyen sehol máshol nincs, és amelyben a nemzeti lélek manifesztálódik. A székelyek hagyományos berendezkedése is erre vezethető vissza. Ők a földet ösfoglalás és nem királyi adomány jogán bírják, náluk a közjogi birtok dominál, amely kihalás esetén nem a királyra, hanem a közösségre száll vissza. A székelyek szervezete tehát egyrészt állandó kapocs a földhöz, másrészt vérségi közösség, mely a faj tisztaságát is fenntartja, harmadrészt az eredeti magyar nemzeti gondolat megőrzője is. Ezért a székelységnek joga van a nemzet politikai döntéseibe is beleszólni, hiszen annak génuszát tisztán megőrizte. „A székely nép nemcsak egy keletre előretolt történelmi bástya, hanem a nemzeti lélek életében a legtisztább, a legöntudatosabb, a legszociálisabb, társadalmi és osztálykülönülés nélküli népcsoport, melynek lelkében a magyar nemzet évezredes politikai intézményei ma is teljes elevenességükben élnek.”¹¹³

¹⁰⁹ „Magyarország és az új Európa” (Az Erdélyi Párt hírei). *Ellenzék*, 1943. január 19.

¹¹⁰ Lásd például ALBRECHT Dezső: Nemzeti és szociális politika. *Ellenzék*, 1942. december 24.

¹¹¹ Dr. Tusa Gábor életrajza”. *Ellenzék*, 1942. október 20. 3.

¹¹² Dr. TUSA Gábor: *A magyar alkotmány továbbfejlesztése. Választójogi reform és a miniszterelnöki hatáskör kiszélesítése*. Kolozsvár, 1940.

¹¹³ Uo. 4–7.

A második gyakori kérdés a székely tehetségek problémaköre. A székely góbé és ezermester képére épülő toposz szerint a székelyek kiemelkedően tehetséges kisiparosok, kereskedők. Éppen ezért az ilyen irányú fejlődést és a szükséges iskoláztatást támogatni kell. Ezen túlmenően jobbára a székelységben látták azt a társadalmi csoportot, ahonnan majd rekrutálódhat a zsidó kisegyszisztenciák helyét átvevők köre. Az unitárius egyház, melynek főgondnoka az Erdélyi Párthoz szorosan kötődő Gelei József, a kolozsvári egyetem professzora volt, létrehozta a Berde-bizottságot. Ennek célja, hogy „a nép fiai, lehetőleg a székely nép fiai közül kiválassza a későbbi vezetésre szánt egyéneket, s azokat mindaddig, amíg célhoz érnek, neveltesse”. A bizottság szerint a székelyeket nem szolgának, cselédnek teremtette az Isten; ha erre a sorsa jut egy is, az véték a nemzet ellen. Az ezermester székely igazából iparosnak való, és sikeres kupeckedése mutatja, hogy jó kereskedő is. Felesleges minden tanult emberből papot, tanárt, tudóst csinálni, különösen miután az ipar és a kereskedelem éppen tanult emberek híján vált nemzetietlenné.¹¹⁴

A székelyek kérdése, a „székely mítosz” jól illeszkedett az Erdélyi Párt sajátos identitáspolitikájához. A székelyeknek a nemzeti köztudatban régóta elfogadott különállása jól integrálható volt az erdélyiség definíciójába, különösen a nemzet védelmének eszméjébe. A székely közösségi intézményeket az idealizált kisebbségi társadalom előfutárának lehetett beállítani, nem elkülönítve, hanem összekötve azokat. Sőt a székely berendezkedés idealizálása egészen odáig fajulhatott, hogy a jövő magyar berendezkedésének megvalósult formájaként mutathatták fel, mint például Tusa Gábor. Ebben a szélsőséges értelmezésben a székelyek voltaképpen évezreden keresztül megőrizték a magyar géniuszt leginkább kifejező berendezkedést, majd a kisebbségi korszakban felnőtt hozzájuk az erdélyi magyarság többi része is, és most együtt mutatják az utat a nemzetnek. Így aztán a székelyek elkülönülése csak még inkább erősítette az erdélyi különbözőség ideológiai alapjait. Különösen azért, mert a székelység politikai képviselője az Erdélyi Párt fel-

¹¹⁴ *Keleti Újság*, 1942. március 14. 5. A Berde-bizottság erre a célra 21 000 pengőt fordított.

adata maradt, így a már korábban is legitimnek tartott székely különérdek-érvényesítés egyúttal a párt erdélyi keretek közötti hasonló törekvéseinek elfogadtatását is segítette. Mindehhez nem kellett más, csak a székelység régi toposzokra épülő képének instrumentalizálása és megjelenítése a közéleti diskurzusban, ami könnyen és legitim módon történhetett meg. Ez a fajta székely „öndefiníció” végül is nem feszítette szét az erdélyiség kereteit, sőt az anyaországgal szembeni önmeghatározásban még erősítette is azt.

4. Öndefiníció és a másik – „ők”-csoportok

Az egyes csoportokat és egyéneket jól jellemzi, milyen csoportokat kezelnek közvetlen referenciaként, saját csoportjuk határaként, és miként viszonyulnak hozzájuk. A *másikhoz* való viszony sem elhanyagolható része az identitásnak és az identitásépítésnek. A *másik* lehet referenciacsoport, amelyet példaként látunk magunk előtt, de lehet elutasított is. Viszont mindenképpen valami olyasmit tartunk rá jellemzőnek, ami ránk nem jellemző. Az elhatárolás és a *másik* kijelölése persze kényszer is. A velünk egy földrajzi és szimbolikus térben élő közösséghez mindenképpen ki kell alakítanunk valamilyen viszonyt, meg kell próbálnunk értelmezni ezt a fajta közös létet. Azok a vélekedések és a rájuk épülő normák, melyek a közös létet megpróbálják leírni és meghatározni, és ezen keresztül kész tudással szolgálni az óhatatlanul bekövetkező interakciók esetére, szintén lényeges elemei lehetnek egy identitáspolitikának is.

Az erdélyi magyarságnak három lényeges „ők”-csoportozáshoz kellett kialakítania saját viszonyát: az anyaországi magyarsághoz, a tradicionális „ők”-csoportot jelentő románsághoz és a dualizmus korához képest új „ők”-csoportot jelentő zsidósághoz.¹ Az anyaországi magyarság-

¹ A zsidóságnak a korábban fennálló közösségből való kizárása nem 1940-ben kezdődött, hanem egészen 1918/19-ig nyúlt vissza Erdélyben is. (Lásd erre HORVÁTH SZ. Ferenc: *Népcsoportpolitika, szociális kompenzáció és gazdasági jóvátétel.* és Uő: *Elutasítás és alkalmazkodás között.*) Ami az erdélyi szászokat illeti, ők a korszakban a közéleti diskurzus peremén maradtak. Részben csekély számuk és észak-erdélyi településterületük korlátozottsága miatt, másfelől pedig azért, mert Romániából magukkal hozták a Németország védelme alatt működő népcsoportszervezetet, amelyet inkább saját szegregációjukra próbáltak felhasználni, miközben a magyar politika sem léphetett fel velük szemben kedve szerint.

hoz való viszony megfogalmazására, jellegzetességeire a megelőző részekben számos példát láthattunk; az is világossá vált, hogy az az ön-definíció elválaszthatatlan részét képezte, hiszen az erdélyiség-magyarország fogalom pár értelmezése nélkül az Erdélyi Párt nem határozhatta volna meg saját magát. Itt tehát csak röviden összefoglalom mindezt.

Az egységes magyar nemzet elvének megfelelően az erdélyiek nem önálló nemzetként próbálták megfogalmazni magukat, hanem a magyarság részeként. Ugyanakkor nem akartak lemondani egyfajta különbözőség, különállás érvényesítéséről sem, ezt viszont szükségszerűen a magyar nemzetfogalommal és az anyaországi magyarsággal szemben kellett megragadniuk. A megoldást, a paradox helyzet feloldását a múlt és a jövő értelmezésében találták meg, mert ez a kettő a jelent is meghatározta, de egyúttal ki is emelhetette az ellentétes kettősségből.

A hagyományos magyar történeti elbeszélés Erdélyre vonatkozó elemei – különösen az önálló fejedelemség korszaka – lehetővé tették, hogy Erdélyt történeti küldetéssel ruházzák fel. A kisebbségi korszakban aztán ezt már identitáspolitikai céllal is hangsúlyozták. Erdély sajátos szelleméről beszéltek, amely érzékenyebb a szellemi dolgok, a magyar kultúra iránt, és amely a török és a német kettős szorításában is képes volt megőrizni a magyar történeti államiság lényeges elemeit. Ez ráadásul az anyaországban is általánosan elfogadott beállítás volt, a nemzeti kánon része, tehát fel sem igen merülhetett, hogy nem a nemzeti egység jegyében született.

A kisebbségi korszak történetének értelmezése az elnyomatás, az elnemzetietlenítés, a szenvedés jegyében fogant. Ugyanakkor a szenvedés ebben az esetben is küldetéssé nemesedett, a magyarság és a magyar Erdély megőrzésének küldetésévé. Ez azonban még nem tette volna lehetővé, hogy a visszacsatolást követően igazolható legyen egy sajátos erdélyiség s az azt megjelenítő politikai párt léte. Ahhoz, hogy ez sikerüljön, már a jövő felé kellett nyitni, tekintettel a társadalmi reform Magyarországon is egyre terjedőbb elképzelésére. A kisebbségi korszak ennek megfelelően az Erdélyi Párt értelmezésében az Új Európába, egy közösségi elvű világba való beilleszkedés próbája lett, a kisebbségi korszak társadalma pedig, a „forradalom nélküli forradalmon” átesve, a jövő társadalmának a jelenben megvalósult modellje.

A múltra vonatkozó, általánosan érvényesnek tekintett történeti elbeszélés igazolta, hogy Erdélynek küldetése van, sőt azt is megmutatta, hogy ez a küldetés a magyarság megőrzése és a koreszmék közvetítése. A küldetés ezek után átvihető volt a kisebbségi korszakra is, hiszen az alaphelyzet, a szétszakítottság megegyezett a 16–17. századival. A küldetés lényege azonban ekkor már nem a hagyomány megőrzése, hanem a koreszmék valóra váltása. Hiszen a magyar történeti hagyomány szerint Erdély különállása tulajdonképpen már a 18. században értelmét veszítette, és csak a Habsburgok magyarellenes politikája miatt maradhatott fenn. Ennek analógiájára pedig az 1940-es egyesülés is a különállás megszüntetését igazolta. Éppen ezt lehetett áthidalni az erdélyi magyarság úttörő, példaadó, nemzetnevelő szerepének hangsúlyozásával, hiszen immár nem a hagyományok átmenítése volt a cél, hanem a korszellemhez való igazodás.² Ezért kell Erdélynek integrálódnia saját példáját átadva, de elkülönülnie is, hogy ne kelljen visszafordulnia a megtett úton. Hiszen a kisebbség saját szenvedésével megváltotta a nemzetet, kiérdemelte az új társadalmat.

A románok – a hagyományos ellenpont

Az erdélyi magyarság számára a hagyományos „ők”-csoportot a románosság jelentette. A 18. század óta Erdélyben többségben élő románok a 19. században, a magyarsághoz képest ugyan némileg elmaradva, végigjárták a nemzetté válás és a nemzeti identitás kialakításának stációit, és a 20. század elejére, legalábbis diszkurzívan és szimbolikusan, külön nemzeti társadalmat alakítottak ki.³ Bár Nagy-Románia megalakulása során nekik is szembe kellett nézniük az Ókirályság elitjének politikájá-

² Sokatmondó, hogy az erdélyieket védőszármái alá vevő Teleki Pál is ezt az érvelést használta. Lásd például TELEKI Pál: Erdélyi feladatok. *Ellenzék*, 1940. szeptember 21.

³ Bár általánosan elterjedt nézet, hogy a külön társadalom intézményesen is létezett, ezt azonban az eddigi kutatások messze nem igazolták. Lásd EGRY Gábor: Egy önlegitimáló politikai és történeti narratíva kérdőjelei (1861–2003). *Nemzetiségi bankok, nemzetiségi mozgalmak a századforduló Erdélyében. Múltunk*, 2006/3. 4–34.

val,⁴ a következő 22 évben jelentősen megerősödtek Erdély társadalmában, amit a korabeli magyar közvélemény is érzékelt. Ezért hiába volt adott a románokkal kapcsolatos régi tudáskészlet, hiába voltak meg a két fél viszonyát leíró és interakcióikat szabályozó korábbi sztereotípiák, azokat legalább részlegesen meg kellett újítani. Mivel azonban a románok hagyományosan ismert és a *saját* csoport meghatározásában korábban is felhasznált közösség voltak, ezért a hozzájuk való viszony hagyományosan a nemzetiségpolitika keretei között fogalmazódott meg.

Az már Ravasz László *Magyar Szemlé*ben megjelent cikkéből is kitént, hogy a magyar elit számot próbált vetni a román társadalom két világháború közötti változásaival, tehát a nemzetiségi politika megújítását, legalább verbálisan, természetesnek vette.⁵ Mindez szorosan összekapcsolódott az antiliberalizmussal is, hiszen a korábban érintett gondolati konstrukciók a liberális korszak (vagyis a dualizmus) nemzetiségi politikáját jelölték meg olyan ellenpontnak, amelyhez képest a változtatás értelmezhető. Igaz, abban már nem volt teljes az egység, hogy mi is vetendő el a korábbi nemzetiségi politikából. Teleki Pál az asszimiláció erőltetését tartotta olyan hibának, mely egyúttal a Szent István-i gondolattól is eltért, míg például az erdélyi László Dezső azért kárhoyzhatta az akkori magyar társadalmat, mert kizárólag az államra támaszkodott, és nem szervezte meg önmagát.⁶

Ez a kettősség már nagyon korán manifesztálódott, annak ellenére, hogy az erdélyi politikusok, majd az Erdélyi Párt is, nyilvánosan viszonylag toleráns nézeteket hangoztattak a kisebbségekkel szemben. A háttérben már korántsem voltak ennyire türelmesek. Teleki Pál már

⁴ Ennek magyar és transzilvanista vonatkozásait érinti K. LENGYEL Zsolt: Kulturális kapcsolatok, regionalizmus, szövetkezési kompromisszum. Szempontok a korai transzilvanizmus vizsgálatához 1918–1928. In: Uő: A kompromisszum keresése. 7–32, Uő: A hamis alternatíva. A két világháború közötti Románia román-magyar-német kapcsolatainak „Cultura”-modelljéhez 151–178.; Uő: Kristóf György az erdélyiség és romániaság kereszt-tüzében. Uo. 179–192.

⁵ A korszak észak-erdélyi nemzetiségpolitikájára lásd BENKŐ Levente: *Magyar nemzetiségi politika*, valamint TILKOVSKY Lóránt: *Revízió és nemzetiségi politika*. A román társadalom változásainak tudomásul vételére utal többek között Mikó Imre bekiabálása („Nem szabad lebecsülnünk őket!”) Teleki Bélának a felhatalmazási vitában mondott beszédébe, amikor Teleki a nemzetiségek gyors előrehaladásáról beszélt. (*Képviselőházi Napló*, XVI. k. 222.)

⁶ LÁSZLÓ DEZSŐ: *A magyar társadalom erőviszonyai*.

az erdélyi értekezlet ülésén tanulságos vitába keveredett Paál Árpáddal, aki később az Erdélyi Párt egyik képviselőházi frontembere lett – igaz, ő elsősorban nem a nemzetiségi, hanem a zsidókérdéssel foglalkozott. Teleki az értekezleten (többek között Bethlen Istvánhoz és Ravasz Lászlóhoz csatlakozva) elmondta, hogy az erdélyi magyar értelmiségnek három nyelvet legalább ismernie kell: a németet, a román és a magyart, ezért ezek oktatását kötelezővé kell tenni. Teleki a rá oly gyakran jellemző patriarkális, paternalista felfogásban úgy vélte, hogy a nemzetiségek jobb közérzetének megteremtése mindenekelőtt a román nyelvű ügyintézésen múlik, a román beszéden.⁷ A résztvevők nem tettek ellenvetést egészen addig, amíg Paál Árpád szólásra nem emelkedett. Paál, bár igen ügyesen megfogalmazva, amondó volt, hogy a döntést vonják vissza, ne legyen kötelező a román nyelv tanulása. Paál érvelése sok szempontból megvilágosító erejű a románokról kialakított képet és az általa követendőnek vélt nemzetiségi politikát illetően is.

Több ízben hangos tetszésnyilvánításokkal kísért, a végén éljenzéssel és tapssal fogadott beszéde elején elméletileg elfogadta a döntés praktikus indokait, azt, hogy a magyar középosztálybeliek tudjanak beszélni a románokkal a román vidékeken. „Ez nagyon természetes, valahogy beletartozik az úriasságba is, hogy akihez fordulunk, annak a nyelvén igyekezzünk köszönni” – mondta, egyúttal azt is jelezve, hogy még ez az engedmény is elsősorban a magyar úr felsőbbtségét, illetve ennek a felsőbbségnek az „én”-képben oly fontos toposzát hivatott alátámasztani. Ezt követően aztán hosszasan és tanulságosan érvelt a rendelkezés ellen: „[...] nagyon nehéz a nyelvtanítás módszereit úgy megkapni, hogy célszerűen, hamar tanuljon meg és hatásosan tudjon valaki egy más nyelven beszélni. Tényleg nagy fiziológiai munka ez, az agyban való beidegzésnek nagy munkája, és ehhez a lelki művelethez testi elváltozás is szükséges. Ez a testi átalakulás az agyban egy nyelv megtanulása miatt bizony hosszabb munkába és nehéz megpróbáltatásokba kerül. Az, hogy egy egész középosztály arra használja tanulóéletének körülbelül háromötöd vagy kétötöd részét, hogy ezt a fiziológiai átalakítást vigye végbe az agyában, kicsit sok munka és sok abban a te-

⁷ *Erdélyi jkv.* 49–52 . Teleki paternalizmusát több ízben is említi ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál és Uő: Teleki Pál nemzetről és társadalomról.*

kintetben, hogy ebből praktikumot csináljak. Azt meg tudom érteni, ha valaki nagy kultúrnyelveket tanul, mert a nagy kultúrnyelv egy óriási kultúrvilágot nyit meg előtte, és a gondolkodása bővebb lesz, az egész stúdium nevelő, jellemképző és észképző reá nézve. De a kisebb kultúrvilágba való beleszorítása a gondolkodásnak kicsinyessé teszi az embereket és előállítja azt a helyzetet, hogy kevert gondolkodást idéz elő éppen a középosztályban, ahol pedig kevert gondolkodásra nincs szükség. Inkább arra volna szükségünk, hogy annyi megpróbáltatás után bizonyos önbizalom vergődjék fel a mi népünk és a középosztály lelkében is. Tessék elhinni, hogy az az eredmény, hogy itt a középosztály fiatalága ma románul tud, nagyon nagy áldozatokba kerül. Abba a nagy áldozatba kerül, hogy tulajdonképpen csak nagyon kivételes képességű fiatal emberek tudták megtartani a magyar kultúra iránt való hajlandóságukat és elmélyedésüket. Irtózatossá elnyomorodás állott elő a lelkekben, és nem szabad, hogy a gondolkodás kevert legyen és a középosztály tagjainak azt kelljen számítgatniok magukban, hogy mégiscsak jó lesz vigyázni arra a román nyelvre, mert hátha urak lehetnek.”⁸

Paál érvelése a magyar kultúrfölény eszméjének „korszerűsített”, biologizáló változatára épül. Amíg Telekinek természetes, hogy leereszkedjen, hiszen a meglévő különbség a magyar arisztokráta vagy az úri középosztálybeli és a román paraszt között ugyanis átléphetetlen (Teleki személyes tapasztalatai szolgabírói ténykedéséből, vidéki képviselőségéből és egy román községben fekvő kastélyban eltöltött nyaralásokból származtak), addig a román középosztály térnyerését, illetve a magyar elit és a románság viszonyának átalakulását átélte erdélyi politikus éppen a határvonal elmosódásától fél. A magyar kultúrfölényben ő sem kételkedik, de ez teszi szemében sokkal veszélyesebbé a két kultúra közötti határ átjárhatóbbá válását. Ezt a félelmet erősíti benne a nyelv és a kultúra biologizáló felfogása, amely egy nyelv elsajátítását az agy visszafordíthatatlan átalakulásával társítja. Aki tehát megtanul románul, annak nemigen lehet visszaútja a magyarságba. A román kultúráról egyértelmű a véleménye: egy kis kultúra, kicsinyes emberekkel, akiknek a nyelvét nemcsak hogy nem érdemes elsajátítani, de egyenesen veszélyes, hiszen a kevert gondolkodás a magyar kultúra és a magyar kö-

⁸ Erdélyi jkv. 54–55.

zéposztály tisztaságát veszélyezteti. Ebből következően magyarság és románság viszonya is világos: a magyarság kultúrája magasabb rendű, a románoké alacsonyabb. És miután ez az alacsonyabb kultúra 22 évig domináns helyzetben volt, a feladat nem az, hogy továbbra is teret adjanak neki, hanem éppen a következmények felszámolása. A magyar állam a legkisebb jelét sem adhatja annak, hogy a román nyelvet a magyarral egyenrangúként kezelné.

Teleki határozottan elutasította Paál gondolatmenetét: leggyengébb pontját, a nyelvtanulás biologizáló felfogását támadta meg.⁹ Kifejtette: a magyarság Duna-medencei küldetése is megköveteli, hogy ha kormányozni akarja az itteni népeket, akkor ismerje a nyelvüket. Elutasította, hogy ez kevert gondolkodáshoz vezetne, illetve azzal érvelt, hogy a nyelvtanulás nem keveri, hanem sokszínűvé teszi a gondolkodást. Európa ereje éppen a sokszínűségben és akár a gondolkodás keveredésében van, csak az ne legyen zavaros.¹⁰ Majd a Paál felvetéseivel szemben kétségtelenül pozitív érvek után, *ultima ratió*ként, a tradicionális kisebbségfelfogáshoz kapcsolódóan folytatta válaszát. A román nyelv megtanulása végső soron csak három-négyszáz szó elsajátítását jelenti, nem is feltétlenül korrekt mondatfűzéssel, sőt akár magyar szavakkal keverve. A lényeg, hogy az igazgatottak tudjanak kommunikálni a hivatalos személyekkel. A Paál beszéde közbeni helyeslések Teleki válasza ellenére jelzik, hogy a jelen lévő erdélyi politikusok és közéleti személyiségek¹¹ jelentős része osztotta társuk felfogását a magyarság és a románok határozott elkülönülésének szükségességéről.

Az erdélyi értekezleten lezajlott vita megmutatta, hogy bár kifelé egyetértést sugároztak, a párt programjában is szereplő toleráns nemzetiségi politikát nem mindenki támogatta. Mivel a nyilvános diskur-

⁹ Emellett azt is kiemelte, hogy a magyar politikát nem a huszonnégy évi tapasztalatok, hanem évszázadok tapasztalatai határozzák meg. (*Erdélyi jkv.* 57.)

¹⁰Uo. 57–59.

¹¹Az értekezleten Teleki Pálon és Paál Árpádon kívül részt vett többek között a később az Erdélyi Párthoz szorosan kötődő Teleki Béla, Bethlen Béla, Árvay Árpád, gr. Béli Kálmán, Rimanóczy Kálmán, gr. Bethlen László, Korparich Ede, br. Bánffy Dániel, Tusa Gábor, Vita Sándor, Hinléder-Fels Ákos, Szabó János, Patzkó Elemér, Bölöni Zoltán, Bíró István, gr. Toldalaghy Mihály, Pakocs Károly, Mikó Imre, gr. Bethlen György, Figus[-Illinyi] Albert, Pálffy Károly, br. Jósika János, Váró György.

zusban ez csak elkendőzött jelenhetett meg, a közéleti megnyilatkozások főként a magyarság térségbeli szerepének kérdése köré szerveződtek, és eközben érintették az állam szerepét, viszonyát a különböző nemzetekhez, az asszimiláció kérdését, valamint az egységes nemzeti társadalom problémáját.

Az Erdélyi Párt hivatalos álláspontját Teleki Béla foglalta össze abban a beszédben, amelyet a képviselőházban mondott az 1941. november 28-án, a felhatalmazási vitában. Állásfoglalása a korábbi és a korabeli nemzetiségpolitikai gyakorlathoz viszonyítva toleráns volt. Elismerte a kisebbségek jogát népi kultúrájuk és nyelvük megőrzésére és művelésére. A románokról bővebben is szólt, a pártprogramot idézve: „A magyar állameszmét magáévá tevő román nép számára biztosítani kívánjuk nyelvhasználatát a közigazgatásban és a bíróság előtt; egyházi megbecsülését, a munka szabadságát, nemzetiségi érzése védelmét, politikai jogai gyakorlását, de mindezeket olyan mértékben, amilyenben a romániai magyarság e jogokkal rendelkezik.”¹²

A tolerancia és a nagyvonalúság szavai mellett még ez a szűkszavú összefoglalás is jelzi azokat a korlátokat, melyek a románokhoz való viszonyt is meghatározták. Az egyik a kölcsönösségi kisebbségpolitika.¹³ Ezt az Erdélyi Párt szavakban csak vonakodva fogadta el, de a dél-erdélyi magyarok képviselőjére való törekvése vagy éppen Paál Árpád és Teleki Pál ismertetett összetűzése alapján politikusai vélhetően a kifelé képviselt álláspontnál inkább magukénak érezhették azt. Árukkodó az is, ahogy ezt a siralmas helyzetet is arra használták fel, hogy a románok általános tulajdonságaival szembeállítva pozitív „jellemzőkkel” ruházták föl a magyarságot. Teleki Béla, aki a kölcsönösségi politikáért egyértelműen a románokat tette felelőssé, egy bevett sztereotípiát felhasználva jegyezte meg: „Mi nem követelünk retorziókat, ez a magyarság magasabb kultúrájához nem is méltó...”¹⁴ Megint csak a magyar kultúrfölény álláspontjának hangsúlyozására talált alkalmat, igazolva egyúttal a magyar szupremáciára megfogalmazott igényt.

¹²Erdély a magyar képviselőházban. I. 11., 13.

¹³Erre vonatkozóan lásd BENKŐ Levente: *Magyar nemzetiségi politika* és CSATÁRI Dániel: *Forgószélben*.

¹⁴Erdély a magyar képviselőházban. I. 13.

A másik korlát a magyar dominancia elismerése a nemzetiségek részéről. A magyar állameszme, amelyet a magyar politikusok szerint a nemzetiségeknek el kell fogadniuk, a korszakban ugyan meglehetősen ködös fogalom, az azonban biztos, hogy több egyszerű államhűségnél, vagyis a jogszabályok és a jogrend betartásánál, az állampolgári kötelezettségek teljesítésénél. Az állameszme egyúttal a magyar kultúrfőlényt, a magyarság politikai vezető szerepét, sőt az államnak a magyar nemzeti célok szolgálatába állítását is tartalmazza. Teleki Béla ebben a beszédében is szorgalmazta: legyen az állam feladata a társadalom spontán folyamataiba beavatkozva megőrizni a szórványban és helyi kisebbségben élő magyarokat, megóvni őket a felszívódástól.¹⁵ Végül érdemes még arra is felfigyelni, hogy Teleki Béla nem a nemzeti, hanem a népi kultúra megőrzésének lehetőségét kínálta a nemzetiségeknek. Bár az Erdélyi Párt és politikusai fogalomhasználatában a kettő szorosan összekapcsolódott, soha nem használták szinonimaként. A népi kultúra mindig a társadalom alacsonyabb sorú csoportjainak és főként a falusiaknak a kultúráját jelentette, amelyből amit lehet, integrálni kell a nemzeti kultúrába, de az önmagában nem képezheti azt. Ennek alapján talán nem megalapozatlan azt állítani, hogy az Erdélyi Párt nemzetiségpolitikai elképzelései leginkább egy „kisebbségi skanzen” képét vázolták fel.

A kisebbségi kérdésben a párt szakpolitikusa és első számú teoretikusa Mikó Imre volt, aki 1944-ben még egy igen terjedelmes és alapos munkát is kiadott a kérdéstről, történeti áttekintésben.¹⁶ Mellette a probléma nemzetközi jogi vonatkozásainak elismert szakértője Balogh Arthur, a kolozsvári egyetem tanára; a kérdés különböző aspektusairól gyakran nyilatkozott László Dezső is. A kisebbségi jogokról Balogh azal a ködös ambivalenciával szólt, amely főleg ezen jogok kemény korlátait volt hivatva elfedni. A nemzetiségek igényeit kizárólag a kulturális területen ismerte el, de ott is csak addig a határig, amíg az államegységet nem veszélyeztetik. Azokat pedig, akik ezzel nem elégednének meg, kemény fellépéssel fenyegette, mert szerinte a kisebbségek Magyarországon minden olyan jogot bírnak, amely megelégedésükhöz

¹⁵ Uo. 11.

¹⁶ MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár, 1944.

szükséges. Ezen túl az egész kérdést az alsóbb szintű közigazgatási közegek megfelelő eljárásának problémájára egyszerűsítette le. Tehát a kisebbségi korszakban még a magyar autonómiáért fellépő Balogh is elfogadta a magyar dominancia korlátozta kisebbségi jogok doktrínáját, sőt egyetértett az államnak a magyarság megerősítésére irányuló aktív fellépésével is.¹⁷ Ráadásul okfejtésének az a része, amely az 1868 utáni nemzetiségi politikát (amelyet néhány ponton összehasonlított a két világháború közti Románia politikájával) kiemelkedőnek és példaértékűnek állította be, arra is kiválóan alkalmas volt, hogy alátámassza a magyar nagyvonalúság és magasabb rendűség képzetét.

Míg a párt vezetői meglehetősen óvatosan beszéltek a magyarság magasabbrendűségéről és a nemzetiségek jogkorlátozásáról, addig az alsó- és a középszintű vezetők sokkal nyíltabban fogalmaztak. Jelzésértékű lehet erre vonatkozóan egy 1942. október eleji eset. Váró György és Kiss Kálmán, két országgyűlési képviselő Udvarhely vármegyében, Székelyhidegkúton járt beszámolókorúton.¹⁸ A településen – az *Ellenzék* szerint Udvarhely megye egyetlen nemzetiségektől lakott községében – elsősorban román gazdákból került ki a közönség. A párt járási titkára, Ugron Gábor ezt az alkalmat használta ki arra, hogy kifejtse: „A magyarság ezer esztendőn keresztül uralkodó faj volt a Kárpátok medencéjében, s az is fog maradni anélkül, hogy a vele élő nemzetiségeket elnyomná.” Az utolsó szavak sem igazán tompíthatták a kijelentés életét, amelyet a két jelen lévő képviselő sem finomított, ehelyett bekerült a pártlapba, betekintést engedve a magyarság és a román kisebbség közti viszonyról alkotott hivatalos felfogásba is.

A pártlap hivatalos megnyilatkozásaihoz képest jóval többet tudhatunk meg a románokhoz való viszonyról, a románokról mint az erdélyi magyarságot elhatároló „ők”-csoportról egyéb szövegekből. Mikó Imre

¹⁷*Erdély a magyar képviselőházban*. I. 99–100. – Ez egyúttal Teleki Pál patriarkális felfogásának is megfelelt.

¹⁸„Váró György és Kiss Kálmán országgyűlési képviselők együttes beszámolókorútja”. *Ellenzék*, 1942. 226. sz. 2.; Székelyhidegkút, Vidacutul Român, a két világháború között egy községgé olvadt össze Magyarhidegkúttal (Vidacutul Unguresc). Az 1910-es népszámlálás Székelyhidegkúton 375 román és 49 magyar anyanyelvű személyt mutatott ki, az 1920-as 409 román és 5 magyar nemzetiségűt. Az összevont községben az 1941-es népszámlálás szerint 308 román és 423 magyar nemzetiségű lakos volt található.

több ízben is foglalkozott elméleti és politikai-ideológiai igénnyel a nemzetiségi kérdéssel, ezen belül pedig a románsággal is. Mikó a nemzetiségi kérdést egyfajta látens háborús állapotnak fogja fel, amelyben az egyébként történeti szerepe és kultúrfölénye folytán jogos birtokos magyarság harcol a kisebbségi nemzetekkel. Az 1942-es felhatalmazási vitában például azt mondta: „Csak [...] az idegen megszállás alatt ébredt fel a magyarság arra, hogy a magyar végeken egyetlen realitás van: az ősfoglaló és államfenntartó magyarság harca a vendégjogon befogadott és a határokon túlra gravitáló nemzetiségekkel szemben. Ez a realitás [...] a kisebbségi sorsban a magyarságot egységes politikai védőövezet kiépítésére és a belső népi szervezkedés megindítására készítette.”¹⁹ Részben ezzel függ össze az is, hogy a kisebbségeket – köztük természetesen hangsúlyosan a románokat – úgy állítja be, mint akik folyamatosan a különállásra, esetleg az elszakadásra törekedtek, s Magyarországhoz soha nem voltak lojálisak. Ebben a keretben Mikó már az 1848-i és az az utáni, Erdély közigazgatási-kormányzati önállóságának megőrzésére irányuló román törekvéseket is súlyos illojalitásnak tekinti, már-már árulásnak, hiszen éppen a „magyaroktól kapott” szabadságot használták fel arra, hogy „öncélú nemzetiségi programjaikat” megvalósítsák.²⁰ Igaz, ugyanitt erőtlen kísérletet tesz arra is, hogy megcáfolja azokat a román szerzőket, akik szerint 1848 előtt és utána a magyarság és a románok között folyamatos harc lett volna. A két nép közötti együttélés gondolatát képviselő román és magyar politikusok felsorolása azonban fájdalmasan egyoldalú lett, szinte csak a magyar politikatörténet nagyjai tartoznak ide, Wesselényi és Kossuth. A románokat a tragikus sorsú, lojális magyarországi román Ioan Dragoș képviseli, akiről nem felejtí el megemlíteni, hogy Avram Iancu hadai koncolták fel.

A háborús felfogás mellett jellemző a domináns magyarok és a kisebbségi románok közötti viszony paternalista beállítása is. Amikor Mikó arról beszél, hogy a románok a magyaroktól kapták a szabadságot, akkor nem csupán azt emeli ki ezzel, hogy politikájuk esetleg „hálátlan” is lehet. Hasonlóan fontos eleme a kijelentésnek, hogy a magyarság *csak úgy osztogatja* azt a szabadságot, amely egyébként a felvilágo-

¹⁹ *Képviselőházi Napló*, XVI. k. 16.

²⁰ MIKÓ Imre: *Erdély és a nemzetiségi kérdés*. II.

sodás és a francia forradalom óta minden liberális számára az ember vele született jellemzője. A nemzetiségiek szabadsága (és itt Mikó nem a nemzetiségi jogokról, hanem a polgári jogegyenlőségről beszél) ezek szerint mégsem ebből fakad, hanem kegy és adomány, visszavonni ugyan nem lehet, de legalább azt meg lehet határozni, hogy az „adományozók” szerint mire lehet felhasználni, és mire nem.²¹

Ez a paternalizmus szorosan összefügg a magyar vezető szerep hagyományos felfogásával és az ezt legitimáló Szent István-i állameszmével. Az Erdélyi Párt, a több mint két évtizedes kisebbségi sors ellenére, maga is ragaszkodott a magyar nemzeti hivatás, a Kárpát-medencei vezető szerep dogmájához. Tusa Gábor a megszokottnál némileg részletesebben fejtette ki ezt alkotmányreform-tervezetében. Kiindulópontja a Kárpát-medence soknemzetiségű népessége, valamint a földrajzi tér állami egységének szükségszerűsége. Az állami egység axiómája nála egyenesen európai hivatássá emeli a térség összefogását, amely félreérthetetlenül a 19. századi európai egyensúly-törekvésekhez köthető gondolat.²² Egyúttal európai küldetéssé nemesíti a magyarság dominanciaigényeit. Viszont ez a dominanciaigény Tusa szerint nem a nemzeti öncélúság formájában jelentkezik, mert a magyarság feladata a már itt élő népek életlehetőségeinek biztosítása is. A többi velük együtt élő nép kulturális és gazdasági jóléte visszahat a magyarságra is, ezért nem izolálhatják magukat közjogilag vagy népileg.²³ Ez a gondolat látszólag

²¹Uo. – Mikó megközelítése nem újdonság a magyar politikai gondolkodásban. Híres szózatában az általa is említett báró Wesselényi Miklós hasonlóan patriarkális hangot üt meg a románokkal és a szászokkal szemben. Az utóbbiakat azzal fenyegeti meg, hogy ha nem fogadják el Erdélyben a magyar dominanciát, akkor a magyarok keresztülviszik a jobbágyfelszabadítást, és akkor majd a magyarok iránt hálás, a Királyföldön többségben élő románok segítségével fogják a szászokat majorizálni.

²²Egyúttal a korszak magyar politikai gondolkodásának is szerves, integráns része. Ennek jó példája az ún. Szegedy-Maszák-memorandum, amely a Foreign Office-nek részletezte a magyar békeelképzeléseket és békecélokat, és amely szintén a Duna-medence egyensúlyához szükséges magyar vezetőszererepből indult ki. Lásd ehhez SZEGEDY-MASZÁK Aladár: *Az ember ősszel visszanéz.* (S.a.r.: Szegedy-Maszák Mihály) Európa Kiadó, Budapest, 1998; JUHÁSZ Gyula: *Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban.* Akadémiai Kiadó, 1978. – Mindkét munka közli a memorandum szövegét, a két változat között csak kisebb stílári eltérések vannak.

²³TUSA Gábor: *A magyar alkotmányreform.* 7–10.

toleranciára mutat. Mégis már maga az axióma, az állami egység szükségszerűsége kijelöli a korlátait, hiszen az egységgel ellentétes politikai programot megfogalmazó nemzetiségi mozgalmakkal szemben a határozott fellépést is igazolja. Ráadásul a közjogi elkülönülés tagadása azt is jelenti, hogy a nemzetiségek sem jogosultak arra, vagyis az autonómiára sem. Ezt maga Tusa is megerősíti, amikor úgy érvel, hogy a nemzetiségi kérdés túlmutat az öncélúságon, csak a Szent Korona keretei között rendezhető, mert az képes a kohézióra: területi autonómia nélkül, de kulturális és társadalmi önállóságban egy állam keretébe fogja össze a nemzetiségeket.²⁴ Tusa gondolatmenetében a Szent Korona meglehetősen spirituális egységének axiómája nélkül sem a magyar dominancia, sem a Kárpát-medence egysége nem igazolható. Ha viszont az egységet éppen a Szent Korona eszméjével sikerül alátámasztani, akkor ebből egyenesen következik, hogy a nemzetiségek egyetlen opciója a betagozódás és egyúttal az eszmét hordozó magyarság dominanciájának elfogadása. A meglehetősen tautologikus gondolatmenet végül is oda vezet, hogy a nemzetiségek szükségszerű állapota egyfajta diszkrimináltság, a magyaroknak való alávetettség.²⁵

Azt, hogy a Szent István-i állameszme nem szükségszerűen a nemzetiségekkel – és így természetesen a románokkal – szembeni tolerancia eszméje, ahogy például Szekfű Gyula vagy a *Magyar Szemle* szerzői értelmezték, kiderül abból is, hogy éppen ebben az időszakban támadt vita a kérdérről Szekfű és Mályusz Elemér között.²⁶ A vita alapjában a Szent István-i állameszme két lehetséges értelmezése körül forgott, amelyeknek aktuálpolitikai implikációi már akkor is világosak voltak. Mályusz elvetette azt a Szekfű által képviselt tételt,²⁷ hogy az „egy nyelvű, egy szokású ország” gyengeségének istváni megfogalmazása a nem-

²⁴Uo.

²⁵Itt érdemes megjegyezni, hogy Tusa a kisebbségi korszakról írt munkájában kifejezetten és kizárólag hatalmi kérdésnek minősítette a nemzetiségi kérdést. TUSA Gábor: *Harckunk Erdélyben*. Kolozsvár, 1942.

²⁶A vitát összefoglalja és elemzi ERŐSS Vilmos: *A Szekfű-Mályusz vita*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2000.

²⁷SZEKFI Gyula: Még egyszer középkori kisebbségeinkről. *Magyar Szemle*, XXXIX. k. 3. (157.) sz. 1940. szeptember 169–177.

zetiségek autonómiáját jelentette volna. Szekfű álláspontjának politikai funkciója az volt, hogy az autonómia ígéretével segítse Nagy-Magyarország visszaállítását, jelezze, hogy a magyar elit kész messzemenő engedményeket tenni a kisebbségeknek, ha természetes vezetési igényét kielégítheti. Ezzel szemben Mályusz egy igen terjedelmes tanulmányban azt állította, hogy István gondolata egyenesen a magyarosítást jelentette.²⁸ Szerinte István elsődleges célja az volt, hogy az idegen népelemekkel a magyarságot kiművelje, tudásukat elterjessze. Úgy vélte: István azért telepítette le az általa behívott idegeneket, hogy hosszabb távon beolvadjanak a magyarságba. Ezért nem tett lépéseket különállásuk jogi megtámogatására. Végül Mályusz ezt a fajta állami politikát a magyarság nomád korszakához kötötte, mint a nomád közösség-szervezési génusz egyik lényeges elemét.²⁹ Igaz, azt mindvégig hangsúlyozta, hogy nem az erőszakos asszimiláció híve; szerinte fel kell ismerni és az állam szolgálatába állítani a természetes folyamatokat.

Ennek a vitának az ismeretében könnyebb értelmezni erdélyi párti politikusok mondanivalóját, amelyet e kérdésben teoretikus vagy aktuálpolitikai igénnyel kifejtettek. Hiszen a Szent István-i gondolat az ő megnyilatkozásaiknak is gyakori – és a magyar dominanciaigény megalapozásában játszott szerepe miatt megkerülhetetlen – eleme volt. Mikó Imre például *Szent István nemzetiségi politikája* című cikkében³⁰ egyértelműen Mályusz érvelésére alapozva tárgyalta a kérdést. Igaz, nem minden elméleti ellentmondástól mentesen, hiszen a cikk bevezetésében megállapította: Szent István korában még nem is létezett modern értelemben vett nemzetiségi kérdés, majd a továbbiakban mégis akként taglalta a problémát. A cikkben határozottan kijelentette, hogy a király politikájának célja nem az asszimiláció útjának elzárása volt, hanem a folyamat ösztönzése. Éppen ezért nem is akarta, hogy a betelepülők külön politikai vagy kulturális egységben éljenek. A király, bár nem magyarosította őket erőszakkal, asszimilálódásuk

²⁸MÁLYUSZ Elemér: A középkori magyar nemzetiségi politika. I–III. *Századok*, 1939. VII–VIII. 257–294., *Századok*, 1939. IX–X. 385–448.; Uő: Az egynyelvű ország. *Századok*, 1941. IV–VI. 113–139.

²⁹MÁLYUSZ Elemér: *Az egynyelvű ország*. 121–126.

³⁰*Ellenzék*, 1941. augusztus 23. 1.

előfeltételeit meg akarta teremteni. Mikó levonta a politikai konzekvenciát is, amikor éppen ezt nevezte a Szent István-i gondolat időtálló részének, és azt jósolta, hogy ehhez fognak visszatérni.

Álláspontját kifejtette abban a beszédében is, amelyet 1942. november 20-án a Parlamentben az Erdélyi Párt vezérszónokaként mondott. „A magyar nemzetiségi politika irányelveivel kapcsolatban a legtöbbet a Szent István-i gondolatot halljuk emlegetni. Kevés törvényhely idézésével történik több visszaélés, mint Szent István mondásával: *Nam unius linguae, unisque moris regnum imbecile et fragile est.* A liberális kor ennek a törvényhelynek olyan értelmet adott, mintha Szent István birodalmát paradicsomi kertnek akarta volna berendezni, amelyben a szlávok és a germánok a magyarokkal békésen játszadoznak. Itt Hóman Bálint tanár urat kell tanúnak hívnom, aki kimutatta, hogy az első magyar király, ha szívesen látta is az országban a hasznos idegeneket, akik különféle szokásokat, fegyvert és tudományt hoztak magukkal, korántsem gondolt valami soknyelvű kisebbségi állam kialakítására hanem az idegeneket a magyarság kiművelésére akarta hasznosítani. Erőszakkal senkit sem kívánt magyarrá tenni, de ugyanakkor megteremtette az előfeltételeit annak, hogy a bevándorlók a magyarokhoz hasonuljanak, ha nem is nyelvben, de munkájuk és érzelmeik útján. A Szent István-i gondolat tehát nem az ország nemzeti széttagoltságának a filozófiája, hanem – Teleki Pál szavaival – a népek helyes és józan vezetésének állameszméje. Olyan gondolat, amelynek csak egyik komponense található meg a középkor keresztény világnézetében; a másik – újabb őstörténeti kutatások szerint – abban a bánásmódban gyökerezik, amelyet a lovas-nomád türk népek a szolgálatukba szegődött földművelő törzsekkel szemben alkalmaztak.”³¹

A lényeg megint csak egyértelmű: a nemzetiségek jogait összhangba kell hozni a magyarság dominanciájával. Ez az álláspont, némileg ellentétben a gyakorlati politikában képviselt toleránsabb hozzáállással, nem csupán Mikó magánvéleménye volt. Öt nappal később pártjának elnöke tartott beszédet – amelyet korábban már ismertettem –, teljes összhangban azzal, amit Mikó a párt álláspontjaként kifejtett.³²

³¹ *Képviselőházi Napló*, XVI. k. 17.

³² Uo. XVI. k. 225.

Érdeemes azonban azt is elmondani, hogy a párt felfogása nem volt ellentmondásmentes. Amíg a nemzetiségi kérdés és a Szent István-i állameszme kapcsán az asszimiláció végcélként szerepelt, addig a társadalomszervezés, az állam és a társadalom kapcsolata, valamint a magyarság szolgálatába állított állam problémaköre kapcsán már azt hangsúlyozták, hogy az asszimilációs politika felesleges és értelmetlen. A nemzetiségeket nem asszimilálni kell, hanem nyelvhasználati jogokkal és jól működő közigazgatással pacifikálni, az államot pedig a magyarság szolgálatába állítani.³³

A Szent István-i gondolat nemzetiségpolitikai vezérfonalként nem önmagában jelent meg ebben a gondolati rendszerben, hanem egyúttal két másik nemzetiségpolitikai gyakorlat ellenpontjaként. Egyfelől az első világháborút megelőző magyarországi politikával szemben mutatták fel (egészen pontosan a dualizmus kori nemzetiségi politikát állították be a Szent István-i gondolat liberális torzulásának), másfelől pedig a két világháború közötti román kisebbségpolitika kritikájára használták. Mikó a már idézett részben is hangsúlyozta, hogy a liberális korszakban eltorzították a korábbi helyes gyakorlatot.

Ami a korábbi nemzetiségpolitikai gyakorlatot illeti, azt Mikó és általában az Erdélyi Párt meglehetősen ambivalens módon értékelte. Egyszerre állították be hibásnak, rossznak, mint ami szinte már szükségszerűen vezetett el Trianonhoz, és ugyanakkor példamutatónak, méltanyosnak, mondván, hogy kiemelkedő jogokat és lehetőségeket adott a kisebbségeknek. A cél persze nagy valószínűséggel nem az volt, hogy koherensen értékeljék a nemzetiségi kérdést, hanem sokkal inkább az, hogy a *saját* csoportot elhatárolják a korábbi politikai gyakorlattól is és a román politikától is. Mikó már idézett beszédében például meg sem próbálta feloldani ezt a kettősséget. Elfogadta a kisebbségpolitika sajátosságaként, hogy amíg egyes politikusok (Wesselényi, Deák, Eötvös, Mocsáry, Széchenyi) a nyelvhasználati kérdés megoldására, a kisebbségek politikai egyenjogúsítására tettek kísérletet, és a nemzetiségi törvénnyel Magyarország a külföldnek is példát mutatott, addig mások, Ti-

³³ Lásd pl. ALBRECHT Dezső: A közigazgatás reformja. In: *Erdély a magyar képviselőházban*. III. Kolozsvár, 1944. 33–34.; MIKÓ Imre: Magyar nemzetiségi politika. Uo. II. Kolozsvár, 1943. 41–42.

sza Kálmán és Bánffy Dezső a magyar hegemonia megteremtésén munkálkodtak éppen a nemzetiségi kérdés megoldása érdekében.³⁴ Ennek megfelelően mondhatta később, hogy a népszövetségi kisebbségvédelmi rendszer Magyarországon tulajdonképpen semmi újat nem hozott, hiszen azt már jóval korábban törvénybe iktatták és alkalmazták. Így aztán a magyar nemzetiségi politikát Mikó példamutatónak, úttörőnek állíthatta be, és ami a lényeg, ebből arra következtetett, hogy a lényegi kisebbségi jogok biztosítása tekintetében – a jogalkalmazásbeliektől eltekintve – nem szorul változtatásokra.³⁵

Ez elsősorban kifelé fontos; befelé legalább ennyire lényeges a korábbi korszak kritikája. Mint láthattuk, László Dezső például társadalomtörténet-értelmezésében súlyosan elmarasztalta a liberalizmust, amely az individualizmus jegyében nem erősítette meg a közösséget. Jogokat adott a nemzetiségeknek, és közben nem tett semmit a magyarság megerősítésért. Sőt azt sem vette észre, hogy a nemzetiségek egy része nem békíthető még jogokkal, el akar szakadni. A románok szabadságának igazolására gyakran idézték fel a 20. század eleji erdélyi földvásárlások kérdését. A század első két évtizedében erről készült munkákat, mindenekelőtt Tokaji László művét³⁶ idézve bizonygatták, hogy a románok olyan fokú szabadságot élveztek Magyarországon, amely lehetővé tette számukra a magyarság kisemmizését, a magyar föld és vele az ország megszerzését.³⁷ Ezzel az érveléssel élt Mikó is az Erdélyi Párt kolozsvári tagozata által szervezett előadás-sorozaton elhangzott előadásában, amikor felháborodottan utasította vissza, hogy a magyarok korábban elnyomták volna a nemzetiségeket.³⁸ Teleki Béla is

³⁴ *Képviselőházi Napló*, XVI. k. 16.

³⁵ Balogh Arthur, a másik szakpolitikus a szász Univerzitásra hivatkozva (amelynek politikai funkcióit egyébként 1876-ban éppen ellentétes céllal szüntették meg) egyenesen kijelentette, hogy Magyarországon már akkor is kisebbségvédelem volt, amikor ezt máshol nem is ismerték. (*Erdély a magyar országgyűlésben*. I. 99.)

³⁶ TOKAJI László: *Az erdélyrészi földbirtok-politika feladatairól*. Kolozsvár, 1913.

³⁷ Ez a fajta érvelés egyébként a kisebbségi korszakból ered, akkor is a románok első világháború előtt élvezett szabadságának demonstrálására használták. Lásd pl. MAURER Béla: *Cumpărături de Pământ ale Românilor Ardeleni în Timpul Vechiului Imperii. Chestiunii Minoritare*, I. évf. 11–12. sz. 1937. március, 27–31.

³⁸ MIKÓ Imre: *Erdély és a nemzetiségi kérdés*. II.

hivatkozott erre – igaz, ő már némileg kritikusabban, jelezve az ambivalenciát. A pártelnök a Szilágy megyei, „elkallódó” magyarság kapcsán kifejtette: az, aki arra jár, a múlt sok könnyelműségét és mulasztását, „az egyenlőség és az engedékenység rosszul értelmezett eredményét” látja.³⁹ Éppen ezért le kell vonni a tanulságokat: erősíteni kell a magyarságot, az állam eszközeit felhasználva.

A Szent István-i gondolat másik ellenpontja ebben a diskurzusban a románság politikai gyakorlata a kisebbségi korszakban. A párt felfogása szerint a magyaroknak a hagyományos államvezetési eszmékből fakadó nagyvonalúságát a románok már a világháborút megelőző korszakban is kihasználták. Az egyik példa erre a párt képviselői szerint az, hogy bár a magyarság megértő volt velük, a kisebbségek külföldön állandóan propagandát folytattak a magyar kormány ellen.⁴⁰ Szerintük ez jellemzője a román kisebbségnek; Mikó egyenesen odáig megy, hogy Tisza István 1913–1914-es megegyezési kísérletéről így nyilatkozott: „Megnyugtathatjuk a lelkiismeretünket, hogy a m. kir. kormány mindent elkövetett a románság megnyerése érdekében. Tisza 1913–1914-ben a románokkal folytatott tárgyalásokon mindent felajánlott, ami a magyar állameszmével összeegyeztethető volt, de ez a tárgyalás is meghiúsult.”⁴¹

Bizonyára nem tévedünk nagyot, ha összefüggést látunk a románok dualizmus kori politikai törekvéseinek beállítása és a két világháború közötti román kisebbségpolitika értékelése között. A magyarság állandóan (sok szempontból megalapozottan) hangoztatott sérelmei, jogaitól való megfosztása a magyarság nagyvonalúnak értékelt kisebbségpolitikáját ellentétezte, ezzel is kiemelve a kisebbségi sors igazságtalanságait, miközben a román politikát nemzetkarakterológiai jelentőségű-

³⁹ *Képviselőházi Napló*, XVI. k. 225.

⁴⁰ *Erdély a magyar országgyűlésben*. 99.

⁴¹ MIKÓ Imre: *Erdély és a nemzetiségi kérdés*. II. a. – A Tisza tárgyalásaira vonatkozó dokumentumok megtalálhatók Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez a dualizmus korában*. VI. k. 1910–1913 és VII. k. 1913–1916. A gyűjtést kiegészítette és jegyzetekkel ellátta Szarka László és Szász Zoltán. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999; a tárgyalásokról ír VERMES Gábor: *Tisza István*. Századvég, 1994. 218.; valamint Szász Zoltán: *Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában*. In: Uő (szerk.): *Erdély története*. III. k. 1624–1690., különösen 1681–1687.

nek lehetett beállítani. (Vagyis a románok képtelenek a kisebbségi kérdés megoldására: ha kisebbségben vannak, az állam ellen törnek, ha többségben vannak, megfosztják jogaiktól a nemzetiségeket.⁴²) A magyar nemzetiségi politikával szembeállított román politika alapján egy kettős alapozású „*Verwirkungstheorie*” (jogeljáráselmélet) bontakozik ki. A románok érdemtelenek Erdély birtoklására, mert kisebbségben tisztességtelenül politizáltak, nem fogadták el a feljük nyújtott kezét, nem akarták megoldani a problémát. De ha ez nem lenne elég, akkor érdemtelenek azért is, mert amikor ők lettek többséggé, elnyomták a kisebbségeket. Ezzel kapcsolatban irányadó lehet Mikó megállapítása: „A történelmi érvekkel most nem kívánok vitába szállni, különben is a román-magyar kérdés nem ezen dől el. A románság tervszerű elnyomásának vádjá azonban, ha igaz volna, súlyos politikai felelősséggel terhelné a magyarságot és kérdésessé tenné azt a jogát, hogy román lakta területek felett felségjogot gyakoroljon.”⁴³ Bár Mikó nem folytatja a gondolatmenetet, de egyértelmű: ha az elnyomással a magyarság elveszti a jogát Erdélyre, ugyanez igaz a románokra is. Ezek után talán még érthetőbb, hogy a korábbi magyar nemzetiségi politika olykor erősen megszépítve jelent meg az Erdélyi Párt által szervezett közéleti diskurzusban, de az is, hogy a kisebbségi korszak sérelmei mennyire intenzíven voltak jelen, és milyen határozottan kértek reparációt azokért az Erdélyi Párt politikusai.⁴⁴ Hiszen ez éppen a saját, vezetésre formált jogukat igazolta.

Összegezve: az Erdélyi Párt szerint a magyarság és a románság viszonyát a magyar állameszme, vagyis a magyarság történelmi és nemzetkaraktérológiai érvekkel igazolt vezető szerepe határozza meg a Kárpát-medencében. A magyarság hivatott arra, hogy a soknemzetiségű Kárpát-medencét állammá szervezze, az államot vezesse, és ezzel

⁴²Pl. Mikó Imre a nemzetiségi kérdésről a képviselőház 1943. november 11-i ülésén. (*Képviselőházi Napló*, XVII. k. 241.)

⁴³Mikó Imre: *Erdély és a nemzetiségi kérdés*. II.

⁴⁴Mindenekelőtt a földreform jóvátétele volt napirenden. (Lásd *Erdélyi jkv.*; *Képviselőházi Napló*, XVI. k. 224.) Természetesen ezen túl például az iskolakérdésben, az egyházak támogatása terén vagy akár a vasutasok problémái kapcsán is felléptek ilyen igénnyel. Az utóbbira lásd például Bálint József interpellációját 1942. december 2-án. (*Képviselőházi Napló*, XVI. k. 495–496.)

egyúttal európai küldetést teljesítsen. Részben ez a vezető szerep alapozza meg Magyarország igényét Dél-Erdélyre, ami szorosan összefonódik az Erdélyi Pártnak az egész erdélyi magyarság képviselőjére vonatkozó igényével is.

Hasonló szerepet a románok nem tölthetnek és nem is töltenek be. A térség egyetlen állammá szervezése európai érdek, ők azonban történetileg éppen az egységes állam felbontásáért léptek fel. Amikor pedig mégis szuverenitásra tettek szert Erdély és az Alföld egy része felett, akkor elnyomták a kisebbségeket, és nem voltak képesek valóban működő államot teremteni. Így aztán a románok szinte már történetileg kódotlan az előrehaladás kerékkötői, miközben saját politizálásukkal eljátszották jogukat az Erdély feletti uralomra. Egyes erdélyi párti képviselők ezt – a zsidósággal párhuzamba állítva – szinte már faji tulajdonságnak látták. Báró Braunecker Antal, a párt közellátási kérdésekben illetékes képviselője 1941. június 13-án ekképpen üdvözölte a közellátás érdekét veszélyeztető cselekmények büntetéséről szóló törvényjavaslatot: „Egyebekben a törvényjavaslatot pártom nevében határozottan üdvözlöm, helyeslem [...] abból a szempontból, mert nálunk, ahol sajnos huszonnégy éven keresztül a közerkölcsök – kivéve a mi magyar lakosságunkat – erősen megromlottak, igenis helye van a büntető szankciónak, mert a részben minket szabotáló román és zsidó lakoságnak egy ilyen, talán még szigorúbb törvényre is szüksége van, hogy a *törvényes rendet megismerje* [kiemelés tőlem. – E. G.] , arra visszatérjen, és így a közöség érdekeit szolgálja.”⁴⁵

A magyar állameszme jegyében államszervező erővel felruházott magyarsággal szemben álló románság értelemszerűen alacsonyabb rendű. Nem faji-biológiai értelemben, hanem kulturálisan. Nem képes az olyan magasabb rendű társadalmi formációk megszervezésére és vezetésére, mint például az állam. Még kevésbé képes egy soknemzetiségű állam irányítására. A magasabb rendű magyarság dominanciája tehát jogos, a magyar állam pedig úgymint biztosítani fogja a románságnak méltányos, a magyar állameszmével összeegyeztethető jogait, miközben nem fog bosszút állni az őt ért sérelmekért.⁴⁶ Ezen az államon be-

⁴⁵ *Képviselőházi Napló*, X. k. 37. és *Erdély a magyar országgyűlésben*. I. 69.

⁴⁶ *Képviselőházi Napló*, XVI. k. 225.

lül a románságnak inkább valamiféle népi csoportként, erősen falusi közösségként lehet helye, mintsem nemzeti kultúrával rendelkező nemzetiségként.

Igaz, ezzel érdekes ellentmondásban állt, hogy a magyar elit és az Erdélyi Párt egyes személyiségei, például Ravasz László vagy Mikó Imre és Teleki Béla, elismeréssel szóltak a román társadalom fejlődéséről a két világháború között, a középosztályosodásról, a népi rétegek integrálásáról. Ellentmondás feszült a magyar történelem László Dezső által hangoztatott értelmezése és a románok alacsonyabb rendűként való, akár csak implicit beállítása között is. Hiszen László Dezső a dualizmus kori nemzetiségek társadalomszervezését példaként állította, a két világháború közti kisebbségi magyarság önszervezése elé, közvetve az anyaországban szükséges reformok előképeként. László tézisének megfelelően az Erdélyi Párt a nemzet két karja – a társadalmi szerveződés és az állam – együttműködését szorgalmazta. Erdélyt harctérnek fogta fel, ahol szükségszerűen egységes nemzeti közösségek állnak egymással szemben,⁴⁷ és ezek a nemzeti közösségek küzdenek a dominanciáért.

A magyarságnak a sikerhez fel kell használnia minden eszközt, amit az állam nyújt, vagyis ki kell sajátítania az államot, akár a kisebbségi polgárokkal szemben is, ha céljai úgy kívánják.⁴⁸ A szórványvidékeken a telepítés és az egyház megerősítése volt a legfontosabb, de szerepet kapott a térbeli magyar dominancia szimbolikus visszaállítása is. A román templomépítések kérdése már az erdélyi értekezleten szóba került. Teleki Pál is egyetértett nemcsak a magyar vagy magyar többségű településeken létesült ortodox templomok lerombolásával, illetve átalakításával, hanem a „bizáncias” középületek átstilizálásával is.⁴⁹ A kérdés súlyát, egyúttal pedig a elképzelt megoldás lassúságát jelezheti, hogy bő két évvel később Teleki Béla megint szükségesnek látta, hogy

⁴⁷Erre a sokat hangoztatott tézisre, amely egyúttal az Erdélyi Párt létét is indokolta a párt retorikájában, lásd például MIKÓ Imre: *Erdély és a nemzetiségi kérdés*. II.

⁴⁸Érdemes itt megjegyezni, hogy ennek alátámasztására kiválóan alkalmas volt a magyar-román viszony paternalista felfogása.

⁴⁹*Erdélyi jkv.* Idézi ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál*. 469.; Uő: *Teleki Pál nemzetről és társadalomról*. 164–166.

megemlítsse a problémát a parlamentben. Igaz, a pártelnök ekkor már nem csupán a románok építette templomok lerombolását szorgalmazta, hanem azt is, hogy „legyen templom mindenütt, ahol csak magyar hívek vannak, akármilyen kevés számban vagy ahol voltak, de eltűntek és *újra lenniük kell.*”⁵⁰ [Kiemelés tőlem. – E. G.] Magyar szempontból tehát teljesen jogosnak találta azt a politikát (a már identitásváltáson keresztülmentek erőszakos disszimilációját is), amit egyidejűleg felrót a román államnak.

Erdély e felfogás eluralkodása folytán már nem a hagyományos transzilvanista történelemértelmezésből ismert együttélés mitikus helyszíne, hanem inkább bezárkózó közösségek világa, amelyeket ráadásul hierarchiába lehet és kell rendezni. Magyarok állnak szemben románokkal, és kapcsolatuk lényege az elhatárolódás és elhatárolás; megalapozza ezt a „mi”-csoportról és az „ők”-csoportról alkotott kép is. A magyarokban mindaz megvan, ami a románokban nincs. Csakhogy nem erdélyi magyarok állnak szemben erdélyi románokkal, hanem általában magyarok románokkal. Az Erdélyi Párt román-diskurzusában – tehát a magyarságnak a románsághoz mint külső elhatároló csoporthoz való viszonyában – az erdélyi magyarság tulajdonképpen egyetlen kérdésben különül el a magyarságtól általában: saját kisebbségi tapasztalatai miatt jobban tudja, mi lehet a helyes nemzetiségi politika. Itt magyar áll szemben románnal, a „másik”-kal, s lényegileg azonosítja magát a más tekintetben ugyancsak „ők”-csoportként kezelt anyaországi magyarsággal.

A kizártak – a zsidóság, egy új „ők”-csoport

Erdélyben a románok alkották a magyarok hagyományos „ők”-csoportját, egyúttal ellenpontját, így kezdettől fogva egy identifikációs jelentőségű másság képviselői voltak. Az Erdélyi Párt diskurzusában azonban mellettük egy ilyen értelemben történetileg voltaképpen nem vagy alig létező másik csoport is megjelent: a zsidóság. A románokkal

⁵⁰ *Képviselőházi Napló*, XVI. k. 225.

szembeni önmeghatározásnak szerves és elengedhetetlen része volt a történetiség, az a historicizáló megközelítés, amely a Szent István-i gondolat politikai értelmezését jellemezte. A zsidósággal kapcsolatban ilyen, könnyen felhasználható elemek nem voltak. Ennek megfelelően a zsidóság képe, illetve a zsidóságtól való magyar elkülönülés sokkal kevesebb eredeti elemet tartalmazott, inkább egyfajta antiszemita sablonra épült. A magyar-zsidó elkülönülésnek a modern nemzeti társadalom keretei között nem igazán létező és értelmezhető történeti előzményeit olyan történeti narratívával próbálták meg pótolni, amely jórészt az 1919-ben feltörő magyarországi antiszemitizmusra épült. Erre kiváló példa László Dezső történelemértelmezése éppúgy, mint azok a megnyilatkozások, amelyek a belső front második világháború alatti szilárdságát hangsúlyozták, kiemelve, hogy éppen ezért 1918/19 nem ismétlődhet meg.⁵¹

Ennek ellenére nem állítható, hogy a zsidósággal szembeni önmeghatározás – ami, ellentétben a románsághoz való paternalista-szuprematista viszonyulással, a közösségből való kizárásra épült – valamiféle friss magyarországi szellemi termék lett volna az 1940-es évek Erdélyében. 1919/20-ban a magyarországi antiszemitizmus meglepően akadálytalanul áramlott be Erdélybe, legalábbis egyházi csatornákon,⁵² s az évtized közepéig folytatódott is, noha ezután egy kis nyugalmi időszak következett.⁵³ A harmincas évektől aztán egyre erősebb lett az antiszemitizmus az erdélyi magyarságban, a Sulyok Istvánhoz és Paál Árpádhoz kötődő *Erdélyi Lapok* (egyike az országos terjesztésű magyar nyelvű lapoknak) egyértelműen antiszemita irányultságú lett.⁵⁴

Az antiszemita eszmék terjedésének több oka is volt. Először is a világpolitikai helyzet: az egyetlen revíziós hatalomhoz, a náci Németországhoz való igazodás egyúttal az antiszemitizmus felerősödésével is

⁵¹Például ALBRECHT Dezső: „A jobb magyar jövő”. *Ellenzék*, 1943. január 23. 2–3.

⁵²1920 elején az *Erdélyi Tudósító* című félhivatalos katolikus lap Bangha Béla írását közölte Magyarország bukásának okairól. (A gyulafehérvári érsekség körlevélben hívta fel a plébániák figyelmét az előfizetésre és a lap mellékletként terjesztették az egyházmegyei közlönyt.)

⁵³HORVÁTH SZ. Ferenc: *Népcsoportpolitika, szociális kompenzáció, gazdasági jóvátétel*.

⁵⁴HORVÁTH SZ. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között*.

járt. Másodszor a *saját* közösség szociális helyzetében jelentkező problémák, melyeket a többséghez hasonlóan egyes csoportok kirekesztésével és azok gazdasági pozícióinak megszerzésével vélték orvosolhatónak. A románokkal szemben vagyont és társadalmi pozíciókat veszítő, a gazdasági válságtól sújtott középosztálybeli magyarok a zsidókban találták meg azt a társadalmi csoportot, amelyet maguk is kizárhattak soraikból, és pozícióik elfoglalásával javíthattak saját helyzetükön.⁵⁵ Hogy ezt megalapozzák, a tipikus antiszemita sztereotípiák felújítása mellett a zsidókat egyre inkább a magyarság árulóinak állították be, akik saját anyagi előnyeikért kiváltak a szorongatott kisebbségből, s elárulták azt a románoknak.⁵⁶ Harmadik okként a román antiszemitizmus és zsidóellenes törvényhozás hatott. A magyar párt, amely hivatalos megnyilatkozásaiban hosszú ideig ellenállt a jobbról jövő nyomásnak és nem engedett az antiszemitizmusnak, végül egy Octavian Gogával kötendő választási paktum érdekében, hosszas vezetőségi vita után, elfogadta annak programszerű képviselőjét.⁵⁷ A negyedik tényezőt vélhetően a magyarországi antiszemitizmus térnyerése, az ahhoz való igazodás jelentette.

Nem meglepő tehát, ha az 1940-ben visszacsatolt Erdélyben igen könnyen elfogadták a magyarországi antiszemita törvényeket. Az erdélyi politikusok, majd az Erdélyi Párt csak egyetlen ponton tett kísérletet a rendelkezések enyhítésére: megpróbálta elérni az ún. hűségesség megmaradt zsidók mentesítését – nem sok sikerrel. A többiekkel szemben azonban a társadalmi pozíciók és a vagyon megszerzésének politikáját nem csupán magáévá tette, hanem a követeléseket tekintve hama-

⁵⁵Lásd HORVÁTH SZ. Ferenc: *Népcsoortpolitika, szociális kompenzáció, gazdasági jóvátétel.*

⁵⁶A zsidók kizárására, pozícióik megszerzésére irányuló politika részben romániai belpolitikai tapasztalatokon nyugodott. A román politikai erők jelentős csoportja tűzte zászlajára a *numerus valachicus* elvét, melynek értelmében előbb csak azt követelték, hogy az alkalmazottak nemzetiségi arányai minden munkahelyen feleljenek meg az országos nemzetiségi arányoknak, később már a nemzetiségi munkaerő teljes körű elbocsátását szorgalmazták. Az antiszemitizmus problémáját legjobban Horváth Sz. Ferenc dolgozta fel monográfiájában. HORVÁTH SZ. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között.*

⁵⁷GYÖRGY Béla: i. m. 38. dokumentum. 1938. február 10. 210–218.; HORVÁTH SZ. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között.*

rosan már rá is licitált a kormánypártra. Közben pedig megpróbálta megteremteni ennek sajátosan helyi ideológiai hátterét is.

Az Erdélyi Párt vezetői nem kerültek meg a zsidókérdést, hanem kifejezetten foglalkoztak vele. Programjukban határozottan kijelentették: a keresztény Magyarországért küzdenek (ez volt az egyetlen pont, amelynek nyomtatott nagybetűvel címet is adtak), és ki akarják szorítani a nem keresztény elemeket. A program 8. pontját pedig, mint azt már korábban is láttuk, teljes egészében a problémának szentelték: „Sürgős intézkedéseket a zsidókérdés és a strohmannrendszer megoldására! A román uralom alatt az erdélyi magyarság testéről önként levált *zsidósággal* szemben helyeslünk és sürgetünk minden olyan intézkedést, amely a kérdés európai rendezéséig a zsidóságot a nevelés, közvélemény-alakítás és jogszolgáltatás területéről teljesen kizárja, a gazdasági életben pedig sürgős módot nyújt arra, hogy helyüket magyar szakemberek foglalhassák el. Mivel a termelő tőkét nemzeti vagyonnak tekintjük, a tőke és a termelés irányítása nem maradhat *zsidó kézben*. Strohmannrendszer felszámolása, mert azt a keresztény és nemzeti gondolat elleni legsúlyosabb merényletnek tekintjük.”⁵⁸

Bár a szakemberek jelentős része⁵⁹ úgy állította be a dolgot, hogy a párt a zsidókérdésben csak úszott az árral, tulajdonképpen különböző politikai kényszerek hatására és csak fél szívvel támogatta a rendelkezéseket, ez a program ismeretében is téves megállapításnak tekinthető. A párt olyannyira elfogadta a zsidókérdés tematizálását, hogy az a párton belüli hatalmi harcokban is eszköz lehetett. Tanulságos erre vonatkozóan Kövér Gusztáv „kilépésének” esete. Kövér, a párt első alelnökeinek egyike, 1941 nyarán a parlament ülésén bejelentette, hogy az Erdélyi Párt kizáró határozatot hozott ellene, de állításai valótlanok.⁶⁰ Az EP közleménye szerint ugyanis Kövér, mivel nyolc évet külföldön, Svájcban élt, „például a zsidókérdésben olyan liberális álláspontot foglalt el,

⁵⁸GERGELY Jenő – GLATZ Ferenc – PÖLÖSKEI Ferenc (szerk.): *Magyarországi pártprogramok*. II. k. 463–470.

⁵⁹BALÁZS Sándor: *Mikó Imre*. Uő: *László Dezső a magyar parlamentben*; TIBORI-SZABÓ Zoltán: *Teleki Béla erdélyisége*. Kritikájukat lásd EGRY Gábor: *Az Erdélyi Párt és az erdélyiség*.

⁶⁰*Képviselőházi Napló*, XVI. k. 303–304.

amellyel nemcsak a pártvezetőség, hanem az erdélyi magyarság nagy többsége sem azonosíthatja magát”.⁶¹ Kövér, a korszakra jellemző módon, ezt felháborodottan utasította vissza és azt bizonygatta, hogy ő már jóval korábban a zsidóság elleni fellépés híve volt. Az esetnek számunkra elsősorban az a vonatkozása érdekes, hogy a zsidókérdésben elfoglalt „túl liberális” álláspont a pártból való kiszorításnak, majd a kilépett politikus inszINUÁLÁSÁNAK eszköze lehetett. Ez mindenesetre arra utal, hogy az eddigi kutatásokkal szemben a zsidókérdés igenis lényeges helyet foglalt el a párt politizálásában, az eltérés a pártvonalától retorziókat is maga után vonhatott, és a párt a „túlontúl kevésbé antiszemita” címkéjét ragaszthatta kilépett vezetőjére.

A zsidókérdésben elfoglalt álláspont alátámasztására, mint már említettem, többnyire a korszak bevett toposzait, sztereotípiáit használták fel, elméleti alátámasztásként pedig a keresztény-keresztyén antiszemitizmus érveit. Fentebb már olvashattuk Braunecker Antal árulkodó, sztereotíp megjegyzését a zsidókról, akik nem ismerik a rendet. Egy másik gyakran használt sztereotípiát volt a munkásmozgalom és a zsidóság azonosítása, a zsidóság nemzetköziségének emlegetése. Bálint József, az Actio Catholica vezetője, országgyűlési képviselő egyik beszédében, melyet a zsidó vallásfelekezet bevett voltának eltörléséről szóló törvényjavaslat kapcsán mondott, saját tapasztalatként „számolt be” a zsidóknak a keresztény közvélemény megmértelyezésére irányuló tevékenységéről a sajtóban, az irodalomban, a moziban és a munkásság tömegeiben. Azt is elmondta, hogy másfél évig bányamunkásként dolgozott a Zsil völgyében, és ott saját bőrén tapasztalhatta a zsidó szellemet és a szörnyű szociáldemokrata terrort, amelyet a magyar keresztény szellemmel szemben követtek el.⁶² Ugyancsak a nemzetközi munkásmozgalom és a zsidóság összefonódásának sztereotípiája került elő a Nemzeti Munkaközpontnak a Szociáldemokrata Párttal vívott küzdelmében is.⁶³ Amint korábban már említettem a Nemzeti Munkaközpont kolozsvári szervezetének bőr- és textilipari szakosztálya 1942. március

⁶¹ A közlemény megtalálható SALY Dezső: *Szigorúan bizalmas!* Fekete könyv. Budapest, 1945. 370. Köszönet Sípos Balázsnak, hogy felhívta rá a figyelmemet.

⁶² *Képviselőházi Napló*, XII. k. 569–573.

⁶³ Erre részletesebben lásd CSATÁRI Dániel: *Forgószélben*.

31-én ülést tartott. Az esemény részben az Erdélyi Párthoz kötődött, részt vett rajta a munkáskérdéssel is megbízott Mikó Imre és a párt nem sokkal korábban behívott munkásképviseelője, Venczel Antal is. Noe Lajos, a munkaközpont erdélyrészi kerületének központi titkára beszédében azt mondta: amíg másfél évvel korábban a munkások még a nemzetközi zsidóság irányítása alatt, szakszervezetekben működtek (és a falon Marx képe függött – a munkaközpont ugyanis megszerezte a korábbi szociáldemokrata szakszervezet ingatlanát is), addig most Horthy képe van a falon, és a munkásság nemzeti alapon harcol jogaiért.⁶⁴ A zsidók idegenségének sejtetésére vagy kimondására már korábban is láttunk példákat az Erdélyi Párthoz kötődő történelemértelmezésből. Így László Dezső a „Korszerű magyarság” című cikkében úgy értékeli, hogy az 1848-as liberális reformok felhúzták a sorompókat a zsidók előtt, akik a magyar fajú állampolgárokkal szemben előnyökhöz jutottak.

Igen könnyen vette át a párt a „zsidó Budapest” sztereotípiáját is. Albrecht Dezső 1941. december 2-án a zsidókérdésről szólva kijelentette: „Nem kívánom a sárga folt bevezetését, egyfelől azért, mert ezt túlságosan látszat megoldásnak tartom, de másfelől azért sem, mert enélkül még elhihetem például, hogy Budapesten otthon vagyok. Goethének egy mondása jut eszembe: »Lasst mich scheinen, bis ich werde.« Legalább látszódj kereszténynek és magyarnak, Budapest, míg tényleg azzá válhatsz!”⁶⁵

Az sem meglepő, hogy az erdélyi egyházakkal szorosán összefonódó párt inkább a keresztény antiszemitizmus álláspontjára helyezkedett, mint a faji-biológiaira, bár az utóbbi elemei is fellelhetők a szövegekben. Bálint József már idézett beszédében, az Erdélyi Párt álláspontját dogmatikailag is megalapozandó, hosszasan idézte Bangha Bélát. Szerinte a zsidókérdés már kétezer éves, hiszen a keresztény vallás és egyház megalapításával minden más vallás létjogosultságát veszítette. Ráadásul amikor a zsidók Isten fiát elítélték, önmaguk felett mondták ki az ítéletet. Hogy a zsidóságot a kereszténységhez fűző fonalakat

⁶⁴„Szertefoszlott a szociáldemokrácia mindenhatóságáról szóló legenda”. *Keleti Újság*, 1942. április 1. 3.

⁶⁵*Erdély a magyar képviselőházban*. I. 103.

elvágyja, tagadta a kereszténység zsidó eredetét.⁶⁶ Részben hasonló álláspontot képviselt a református László Dezső is. László azonban hangsúlyozottan fellépett a faji antiszemitizmus elfogadhatatlan teológiai konzekvenciái ellen, és megpróbált egyfajta szintézist teremteni közte és a keresztény antiszemitizmus között. „A korszerűség kísértései a református egyházban” című cikkében⁶⁷ tiltakozott azellen, hogy a faji gondolat alapján az Ószövetséget ne tekintsék a Szentírás Újszövetséggel azonos értékű részének, vagy egyenesen teljesen mellőzzék azt. Úgy vélte: a teljes Szentírás alapján álló református egyháznak mindent el kell követnie azért, hogy az Ószövetség tekintélye ne csorbuljon, hiszen az Ószövetségben nem a zsidóságot, nem a zsidó vallást, hanem Krisztust keresik. Ugyanakkor ellenezte, hogy a zsidók áttérjenek, mert véleménye szerint ezzel csak saját fajiságuk következményeitől, az azal járó gazdasági és társadalmi hátrányoktól akarnak menekülni.

László Dezső ezen az elméleti állásfoglaláson túl politikailag is felhasználta és kifejezésre juttatta keresztény antiszemitizmusát. Erre jó példa a Bajcsy-Zsilinszky Endre és László Dezső között történt penge-váltás, amely éppen a vitahelyzet miatt a szokásosnál jobb betekintést enged ennek az antiszemitizmusnak a tartalmába is. A képviselőházban 1942. november 27-én lezajlott vitában László Dezső explicit módon elhatárolódott Bajcsy-Zsilinszky Endrének a zsidókérdésben elmondott, „megengedő” beszédétől.⁶⁸ Bajcsy-Zsilinszky, miután kifejtette, hogy milyen fontosnak tartja a kereszténységet, szinte természettörvénynek, és a zsidókérdést is a kereszténység és az erkölcs szemszögéből szemléli, határozottan és egyértelműen kimondta: ő személy szerint már az első két zsidótörvényt sem tartotta megengedhetőnek, mert megsértik az általa a magyar szellem alapelvének tartott állampolgári jogegyenlőséget. „Az én megítélésem szerint nincs magyar alkotmányosság és nincs Szent István-i birodalom a jogegyenlőségnek nemcsak egyszerű európai, hanem kifinomult magyar érvényesítése nélkül. Mi-

⁶⁶Képviselőházi Napló, XII. k. 569–573.

⁶⁷LÁSZLÓ Dezső: A korszerűség kísértései a református egyházban. *Az Út*, XXV. évf. 1943. 3. sz. 67–74.

⁶⁸BALÁZS Sándor: *László Dezső a magyar parlamentben*. 121–122.; *Képviselőházi Napló*, XVI. k. 353.

helyt letérünk erről az útról, államiságunk életgyökereit vagdaljuk el. De a magyarság – minden ellenkező romantikus pogánykodás és Szent Istvánnal szemben való koppánykodás ellenére – igenis, nagyon a mellére szívta a kereszténység legtisztább szemléletét. Ez nem volt nehéz számára, mert a lelki előkelőséget, a mélyen átértett emberséget és az egyéniség szabadságának ösztönét a mi népünk nem itt tanulta Európában, hanem a keleti pusztákról hozta magában. És ez a nép, meggyőződésem szerint, a maga fönségének bélyegével sohasem fog ellátni olyan intézményeket, amelyek a jogegyenlőséget, a keresztény vallás és erkölcs alapvető tételeit és az ősi magyar emberséget, lelki előkelőséget tagadják.” Ezek után pedig arról beszélt, hogy az eddigi zsidótörvények nem hoztak valódi eredményeket, így a gyakorlat sem igazolja az ezekhez fűzött várakozásokat. Sőt, szerinte azok következtében, épenséggel gyengült a magyar faj életereje.⁶⁹

Mi volt erre az Erdélyi Párt szónokának válasza, azon túl, hogy nem értett egyet Bajcsy-Zsilinszkyvel? „A kultúrpolitika legelső feladata, hogy örködjék azok felett a szellemi értékek felett, amelyektől lényegében függ egy nemzetnek és államnak nemcsak a kultúrpolitikája, hanem egész léte is. Fontos, hogy az igazi, tiszta magyar, keresztény szellem egyre világosabban, egyre hatalmasabban sugározzák szerte ebben az országban az ország minden kulturális célt szolgáló személyén keresztül. Meg kell állapítanom, hogy ezen a téren az elmúlt években a magyar kormányzás lényeges lépéseket tett. Egyik legfontosabb lépés a magyar szellemi értékek védelme területén az a két vagy három zsidótörvény, amelynek segítségével a magyar szellemi életből, annak legfontosabb örállásaiból igenis ki lehetett szorítani a zsidóságot. És itt kell jelentenem, hogy előttem szólott képviselőtársammal mennyire *nem értek egyet* [kiemelés tőlem. – E. G.] éppen keresztény szempontból. Kereszténynek lenni annyit jelent, hogy minden, a kereszténységtől idegen szellem előtt szemet hunyunk, és a kereszténységgel szöges ellentétben álló szellemnek tisztán liberalizmusból szabad polgárjogot biztosítunk az országban!?] Az igazi, a tiszta kereszténység – amelyet a liberalizmus nem fertőzött meg – ebben az országban is mindig érezte,

⁶⁹ *Képviselőházi Napló*, XVI. k. 349–352.

hogy más a keresztény szellem, más az Evangélium szelleme, és más a zsidóság szelleme, és igazi keresztény kultúrpolitikát nem lehet folytatni ott, ahol a zsidó szellemnek biztosított örállásai vannak a nemzeti és állami élet keretei között. Maga az Úr Jézus sem kívánta azt, hogy a zsidó szellem tovább terjedjen, és az Úr Jézus Krisztus evangéliumi programja határozott hadüzenet a zsidó szellemnek is.”⁷⁰

Igen könnyen azonosítható az ellentét a két szónok felfogása között: a jogegyenlőség elvének elfogadása, vagy tagadása. Bajcsy-Zsilinszky ezt keresztény és magyar elvként fogja fel, ezért László, református lelkészi autoritását is felhasználva elvitatja ezt, sőt éppenséggel a „zsidó szellem” elleni fellépés szükségszerűségét vezeti le a kereszténységből és a magyarságból, egyúttal identifikációs jelentőségű „ők”-csoporttá emelve a másikat. Bajcsy-Zsilinszky azzal is érvel, hogy az „örsegváltás” eddig nem hozott eredményeket, amit vitapartnerre tagad. És végül Bajcsy-Zsilinszky elutasítja az első két zsidótörvényt is, míg képviselőtársa hitet tesz azok mellett. László helyesli az állami fellépést és diszkriminációt, szemben Bajcsy-Zsilinszky felfogásával, aki beszédében a zsidókérdést kizárólag a társadalmi építkezés révén látja megoldhatónak.⁷¹ Azt pedig, hogy László gondolatmenete kiknek a felfogásához állt közel, jól mutatja, hogy beszédének ezt a részét többször is félbeszakította a nyilasok és imrédysták helyeslő közbekiabálása.

A zsidókérdés másik, az Erdélyi Párt számára lényeges eleme a jóvátétel, a reparáció, a zsidók társadalmi pozícióinak megszerzése volt. Az ideológiai alap ebben az esetben is a kizárás. A zsidók nem egyszerűen nem tagjai a nemzenek, hanem csakis ellenségei, bomlasztói lehetnek. Ezért gazdasági és társadalmi pozícióikat át kell venniük a keresztény magyaroknak. A későbbi erdélyi párti politikusok már az erdélyi értekezleten is üdvözölték ennek a kérdésnek a napirendre tűzését,⁷² s később sem csak passzívan követték a kormányzat és a törvényhozás lépéseit, hanem kezdeményezőként is felléptek. Az Erdélyi Párt-

⁷⁰Uo. XVI. k. 352–353.

⁷¹Meg kell azonban jegyezni, hogy a vita nem volt különösebben fontos, a *Pesti Hírlap* tudósítása például meg sem említette.

⁷²*Erdélyi jkv.*

hoz tartozó személyiségek vezette Erdélyrészi Gazdasági Tanács (elnöke gróf Béldi Kálmán, a párt oszlopos tagja) 1942. január végén támogatta a kolozsvári kereskedelmi és iparkamara tervezetét, amely a „zsidóbújtatás” problémáját akarta rendezni.⁷³ Ugyanezen év októberében maga a párt tett javaslatot a lakáskérdés egységes megoldására, amely szorosan összefüggött a zsidókérdéssel. A javaslat természetesen abból indult ki, hogy a zsidó lakástulajdonosokat kell aránytalanul megterhelni a lakásgondokkal küszködő keresztények problémáinak megoldására.⁷⁴

A párt egyes testületeinek, képviselőinek javaslatai túl is léptek az ilyen gyakorlati problémákon. A kolozsvári tagozat, Nyíró József elnökletével, László Dezső jelenlétében 1942. április 14-én határozatban csatlakozott a szintén a párt befolyása alatt álló Bihar vármegyei törvényhatósági bizottság javaslatához a zsidókérdésben.⁷⁵ Ugyanezt megtette a párt nagybányai tagozata is.⁷⁶ Bálint József már idézett képviselőházi beszédében a zsidó vallás recepcióját megszüntető törvényjavaslat szigorítására is javaslatot tett. Azt szeretne volna elérni, hogy a jövőben minden zsidó vallási cselekedet, ha csak „messziről is bántja” a magyarságot, büntetendő legyen. Ennél jóval nagyobb jelentőségű volt az a javaslat, amelyet a párt elnöke, Teleki Béla több alkalommal nyilvánosan is hangoztatott. Szerinte a zsidókérdés megoldása ugyan csak európai keretekben képzelhető el, de addig is Magyarországnak a zsidóság egy részét ki kellene telepítenie az országból. 1942. november 25-i képviselőházi beszédében Teleki Béla, a magyar antiszemitizmus egyik bevett ellenségképét elővéve, a beszivárgott, ortodox galíciai zsidóság kitelepítését javasolta: „Van a zsidóságnak hazánkban egy számszerűleg igen nagy rétege, az ortodox galíciai zsidóság, mely az utóbbi évtizedekben és különösen a múlt világháború alatt szivárgott be, sőt még most is szivárog be ez alatt a háború alatt, és tömegesen él Máramarosban, Szat-

⁷³ *Keleti Újság*, 1942. február 1. 5.

⁷⁴ „A lakáskérdés megoldására tett javaslatot az Erdélyi Párt. (Az Erdélyi Párt hírei)” *Ellenzék*, 1942. október 3. 3.

⁷⁵ „Az Erdélyi Párt kolozsvári tagozata csatlakozik Bihar vármegye törvényhatósági bizottságának a zsidókérdésben felterjesztett javaslatához”. *Keleti Újság*, 1942. április 15. 8.

⁷⁶ „A kígyó”. *Keleti Újság*, 1942. április 15. 1.

márban, Szilágyban, Szolnok-Dobokában de még másfelé is. Nagy részük magyarul sem tud. Ezeket a legsürgősebben, már most el kell távolítani az ország területéről.”⁷⁷ Igaz, azt is megjegyezte, hogy a zsidóságnak nagy a gazdasági súlya, ezért azonnali és teljes eltávolítása veszélyeztetné a háborús termelést.⁷⁸

A nagyváradi nagyválasztmányi ülésen a pártelnök megint azonnali kitelepítést szorgalmazott, ezúttal a magyar állampolgárság nélküli zsidókét. Igaz, a példáiból kiderült, hogy ezek köre nagyjából lefedheti a parlamenti beszédében említett beszivárgó galíciaiakat, hiszen ezúttal is Szilágy, Szatmár és Szolnok-Doboka megyét jelölte meg a kitelepítendő tipikus lakóhelyeként.⁷⁹ Ezzel egyúttal azt is sikerült érzékeltetnie, hogy a zsidókérdés az Erdélyi Párt számára is komoly probléma, miután az említett megyék a párt működési területére estek. Az, hogy a pártelnök megnyilatkozásai talán már korábban sem nélkülöztek minden taktikai elemet, kiderül abból, hogy az olasz fegyverszünetet követő politikai irányváltást bevezető nagy beszédében már némileg visszafogottabban szólt a problémáról. A kérdésnek németellenes élt is adva azt hangoztatta, hogy a zsidókérdés magyar probléma, és megoldásában nem lehet másokhoz igazodni. A magyar problémák között pedig harmadrangú kérdésnek sorolta be.⁸⁰ Mindez azonban nem jelentette azt, hogy akár a párt, akár az erdélyi politikusok ne lettek volna továbbra is a jogkorlátozás pártján, és ne úgy tekintettek volna a zsidók vagyosára és gazdasági pozícióira, mint az erdélyi magyarság szociális jóvátételének egyik forrására.⁸¹

A problémakör egyik legfurcsább jelensége volt, amikor az Erdélyi Párt megpróbálta, hogy a zsidósághoz való viszonyban is (igaz, áttételesen) érvényesítse az erdélyi magyarságnak a társadalmi átalakulásban betöltött úttörő szerepéről vallottakat. Erre példa Albrecht Dezső esz-

⁷⁷ *Képviselőházi Napló*, XVI. 226.

⁷⁸ A „wirtschaftlich wertvolle Jude-elv” alkalmazását egyébként még az erdélyi értekezleten határozták el. Lásd *Erdélyi jkv.*

⁷⁹ TELEKI Béla: *Áldozatkészség és felelősségérzet*. 13–14.

⁸⁰ *Ellenzék*, 1943. szeptember 3.

⁸¹ Erre lásd HORVÁTH SZ. Ferenc: *Népcsoportpolitika, szociális kompenzáció, gazdasági jóvátétel.*

mefuttatása a párt nagyváradi nagyválasztmányi ülésén. Albrecht először is előadta, hogy az Erdélyi Párt nem véletlenül választotta jelvényének, címerfigurájának Szent Lászlót: „Az Erdélyi Pártnak is van jelvény. A vágtató, kezében bárdot tartó glóriás lovag Szent László királyunkat jelképezi [...]. Eddig nem fejtettük ki, de itt Váradon, László király városában [...] el kell mondanunk, miért választottuk Őt jelképünkül. Hiszen kézenfekvő lett volna, ha Erdély címerét választjuk jelvényül, de azt tartottuk, hogy ez többet és kevesebbet mondana, mint amit az Erdélyi Párt képviselni akar. Többet mondana, mert egy elmúlt államiságra emlékeztetne, s egyúttal szeparatizmust lehetne belemagyarázni [...]. Kevesebbet mondana, mert területi elhatárolást jelentene és nem fejezné ki azt a gondolatot, vágyat és akaratot, mely az erdélyi ember szívében él. Szent Lászlót választottuk, aki az ország egységét jelképezi, aki Erdély kapujából: Nagyváradról indult el a királyságra, s élettelen testével oda tért vissza. A lelke és a teste egyaránt a miénk: kis székely templomok középkori freskói, erdélyi vármegyék címerei, a nép száján élő legendák egyaránt őrzik alakját.”⁸²

Ezt követően Albrecht arról beszélt, hogy Szent László egykori tettei mennyire élő előképei a mai politikának. Ebben a körben megemlékezett a zsidókérdésről is: „Az ő uralkodása alatt hozták meg az első zsidótörvényt, mely megfékezte az elharapódzó zsidó kereskedelmet és fétet vetett az uzsoráskodásnak, s egyben eltiltotta a zsidókat, hogy keresztény cselédek alkalmazzanak [...]. Szent László tehát nemcsak legenda, hanem eszme és gondolat is. Örök magyar eszme és örök magyar gondolat, mely a magyarságot akarja egységbe fogni, a magyar békét és a magyar rendet akarja megteremteni, hogy leszámolhasson az ország külső és belső ellenségeivel egyaránt.”⁸³ Bármennyire komikusnak hat is az, hogy Albrecht Dezső jó néhány évszázaddal korábbi törvényekkel akarja legitimálni a korszak zsidótörvényeit (hiszen a Szent Lászlóhoz kapcsolódó felsorolás csupa olyan rendelkezést említ, amelynek megvolt a párja a negyvenes évek eleji zsidótörvényekben is), a cél egyértelmű: az Erdélyi Párt szimbolikusan is teljesen azonosul a

⁸²ALBRECHT Dezső: Az Erdélyi Párt Szent László nevével és gondolatával indult el útjára! In: *Erdélyi szellem – magyar lélek*. 15–17.

⁸³Uo.

zsidótörvényekkel, sőt egyenesen történeti törvényszerűségnek állítja azt be, miközben Szent László révén még saját elsőbbségét is kifejezésre juttathatja.⁸⁴

Az Erdélyi Pártnak a zsidósághoz mint „ők”-csoporthoz való viszonyát tehát alapjában a kizárás határozta meg. Nem pusztán a társadalmi életből történő fokozatos kiszorításról volt szó, hanem arról is, hogy eltávolítsák őket a földrajzi térből is. Ezen túl a zsidóság az identitás szempontjából egyfajta nagyra növesztett antitézis volt: a zsidók tulajdonságai, melyek a hagyományos antiszemita sztereotípiákra épültek, úgymond, egyáltalán nem jellemzőek a magyarságra. Viszont, amiképpen a románság esetében is, a zsidósággal az Erdélyi Párt diskurzusában egyetlen egységes csoport, a magyarok álltak szemben. Ezen belül még annyira sem különült el az erdélyi magyarság, mint a románsághoz viszonyítva.

Ebből következően az Erdélyi Párti identitásdiskurzusa nehezen feloldható immanens ellentmondást is tartalmazott. A pártnak a románokról és a zsidókról, mint „ők”-csoportokról szóló megnyilatkozásai-ból hiányoztak a mindennapi együttélés, a társadalmi interakciók tapasztalatai. Ezeket a párt meg sem kísérelte politikai ideológiává formálni és az identitásformálásban fontos szerepet játszó szövegekben is megjeleníteni. Az Erdélyi Párt hangoztatta erdélyiség mint csoportjellemző, így meglehetősen paradox módon csak az anyaországi magyarságtól való elhatárolódásban kapott szerepet, a másik két csoporttal szembe állított „mi”-csoport a teljes magyarság volt. Az erdélyiség ezen formája nemcsak valamiféle regionális bázisú egyesítő eszme volt, hanem egyúttal a csoportdominancia megőrzésének eszköze is. A *magyarkénti* önmeghatározás a románokkal és a zsidókkal szemben ezt a dominanciát biztosította, míg az *erdélyiség* fogalma az anyaországi magyarokkal szembeni különállást és egyúttal a regionális politikai

⁸⁴ Ez egyébként nem Albrecht és nem is kizárólag az Erdélyi Párt leleménye volt. 1942. május 5-én, szintén Nagyváradon tartott előadásában Antal István nemzetvédelmi propagandaminiszter is hasonló húrokat pengetett. „Szent László először ismerte fel a nemzet életét fenyegető keleti veszedelmet.” („Antal István nemzetvédelmi miniszter nagyszabású előadást tartott Nagyvárad közönségének a nagy király emlékére rendezett ünnepélyén”. *Keleti Újság*, 1942. május 6. 3.)

monopóliumra törekvést legitímálta. Ez a regionális monopólium azonban az erdélyi magyarság kizárólagos monopóliuma volt, az erdélyiség fogalma immár nem terjedt ki a többi nemzetiségre, vagyis az önállóságigénynek sem lehettek kedvezményezettjei.

Mindennek komoly diszkurzív következményei is voltak. A románok a mindennapokban, interakcionálisan is elhatároló szerepet játszottak. (A zsidók annyiban nem, hogy jelentős részük magyar kultúrájú volt, és belőlük a kizárás aktusa teremtett elhatároló csoportot, viszont a kulturális azonosság miatt ez interakcionálisan csak nagyon korlátozottan jelentkezhetett.) Erdélyben a románsággal való érintkezés valamilyen formája mindennapos gyakorlat volt, vagyis a két csoport határát ezek a mindennapos gyakorlatok húzták meg. Ezzel szemben az anyaországban az érintkezésnek ez a mindennapisága hiányzott, így a magyar identitásban is két változat jöhetett létre, Szilágyi N. Sándor terminológiájával az *anyaországi diffúzió* és az *erdélyi fókuszált*.⁸⁵ Ez a kettősség azonban az identitásdiskurzusban, többek között a nemzeti egység megkérdőjelezhetetlen tétele miatt, nem kaphatott igazán helyet. A románság mint „ők”-csoport képe azonos kellett legyen mindenütt, még akkor is, ha ez egyértelműen nem volt igaz. Így viszont a diszkurzív identitás sem épülhetett ezekre az interakcionális tapasztalatokra, hiszen csak a magyarság egy részére, az erdélyiekre voltak jellemzőek. Részben ennek a problémának áthidalására szolgált az, hogy az „ők”-csoportokról alkotott képek főként sztereotipizált tapasztalatokon nyugodtak, amelyek az anyaországban is széles körűen ismertek voltak. Ennek megfelelően a sztereotípiákhoz igazodó tapasztalatokat általánosították, ezeket nemzetkarakterológiává bővítették, és aztán a későbbiek folyamán ehhez igazodva szelektálták a mindennapi érintkezés tapasztalatait is. Ami igazodott a sztereotípiákhoz, azt az „ők” és a „mi” közti különbség igazolásának tekintették, ami nem, azt viszont kiemelték ebből a viszonyrendszerből.

⁸⁵SZILÁGYI N. Sándor: Szempontok a nemzettudat lélektanához. In: Uő: *Mi-egy-más*, Kalota Kiadó, Kolozsvár, 2003. 141–172.

5. Az erdélyiség színeváltozása – „többségi létparadoxon”?

Az Erdélyi Párt, létrejöttét és identitáspolitikáját tekintve, szorosan kötődik az erdélyi magyarság történetének egyik kétségtelen csomópontjához, a második bécsi döntéshez és Észak-Erdély visszacsatolásához. Bár formálisan csak 1941 első felében jött létre, vezetőinek magját az 1940 őszen a magyar országgyűlés képviselőházába behívott erdélyi képviselők alkották, szervezeti hátterét pedig a különböző Erdélyben működő intézmények és a kisebbségi korszak magyar politikai szervezetei, intézményei adták. Mivel a behívott képviselők legitimitása nem választáson alapult, hanem a kisebbségi korszakban kifejtett tevékenységükben gyökerezett, a párt személyileg és szervezetileg is szorosan kötődött a revíziót megelőző időszakhoz és természetesen annak ideológiájához is.

A rövidre sikeredett korszakot – a legalább Erdély egy részén helyreállott magyar szuverenitás periódusát – a kisebbségi korszak ideológiai és történeti örökségeként egy nagy kérdés uralta: a többféleképpen értelmezett egység. Az újraegyesüléssel a nemzeti egység – állami, intézményi, kulturális – megvalósultnak tűnt, retorikai szinten mindenek felett állt,¹ s a kezdeti időszakban egészen biztosan emocionálisan is adott volt. Mindezzel szemben azonban ott volt két évtized külön tör-

¹ Sokatmondó ebből a szempontból Kövér Gusztáv kizárásának már említett esete. A politikai kizárásáról szóló közlemény nemcsak a zsidókérdésben elfoglalt álláspontot veti a szemére, hanem azt is, hogy az Erdélyi Párt alakuló gyűlésén „a bécsi döntés után az anyaországból Erdélybe helyezett testvéreinket sértő kifejezésekkel illette, s az Erdély és a csonka haza közötti ellentéteket hangoztatta”, amit a párt elnökének azonnal vissza kellett utasítania. (SALY Dezső: *Szigorúan bizalmas*. 370.)

ténelme, különböző társadalmi és szellemi folyamatai. A pusztá retorika nem fedhette el a tényt, hogy különböző történelmi utakat bejárt részekből próbálnak egységes nemzeti közösséget formálni, annak minden attribútumával és következményével. A két világháború közötti időszak szétfejlődésének tényét nehezen lehetett tagadni, inkább szembe kellett nézni vele.² Nemcsak azzal, ami nyilvánvaló volt – vagyis az utódállamok sok szempontból különböző gazdasági-társadalmi-kulturális realitásaival –, hanem azzal is, hogy elindultak spontán vagy nagyon is tudatos módon identitásépítő folyamatok, melyek a magyar politika minden erőfeszítése ellenére is inkább távolították egymástól a magyarság csoportjait, mintsem közelítették volna őket egymáshoz.

A spontán folyamatokat alapjában véve a kisebbség és a többség együttélésének különböző módjai befolyásolták. Az anyaország etnikailag majdnem homogén világában – ahol a nemzeti-etnikai másságot a nemzeti öntudatában meglehetősen tagolt, nagy tömegeiben rurális vagy a munkássághoz tartozó németiség és a paraszti szlovákság képviselte – egészen másképpen vált megélhetővé a magyar nemzeti identitás, mint a vegyes lakosságú, megosztott fizikai és szimbolikus terekből álló, sokkal változatosabb identitásgyakorlatokkal jellemezhető Erdélyben. A többségi nemzetek politikai, gazdasági és társadalmi nyomása a kisebbségekre, az ebből fakadó sérelmek és a jóvátételükre irányuló politika egy bizonyos szintig természetesen elfedhette ezt a tényt, de a társadalmi valóságot befolyásolni nem tudta. A mássággal való mindennapos, állandó érintkezés, az arról szerzett tapasztalatok sokasága is hozzájárulhatott ahhoz, hogy az egységesnek elképzelt nemzeti identitáson belül mégis elinduljanak a különbözőségeket erősítő folyamatok.

Bár az korántsem biztos, hogy ennek egyik ideológiai leképeződése, az erdélyiség, eleve identitáspolitikai célzattal és célokkal született volna meg, létrejötté valamilyen módon mégis az identitáspolitikai szükségességét mutatta. Már szó esett Cs. Gyimesi Éva álláspontjáról, aki úgy véli, hogy a transzilvanizmus, az Erdélyi Párt által megfogalmazott erdélyiség egyik gyökere, nem identitásépítő ideológia, pusztán a hely-

² Megint csak érdemes emlékeztetni a kortárs Szekfű korábban már idézett véleményére. SZEKFI Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*.

zettudat megragadását célozza.³ Ezt azonban az 1940 és 1944 közötti időszakra vonatkozóan véleményem szerint cáfolja az a munkámban bemutatott, tagolt és tudatos ideológiai diskurzus, amely a párt minden megnyilatkozásában ugyanolyan módon jelenik meg, ugyanazokra az érvekre, toposzokra és sztereotípiákra épít és amelynek leglényegesebb eleme nem a magyar nemzetet *kívüli* „ők”-csoportokkal szembeni ön-definíció, hanem az, amelyik a magyar nemzetet *belüli* csoportokkal szemben érvényesül. A csoportidentitás ilyen határozott megfogalmazása és kifejezésre juttatása, egyfajta diszkurzív identitás érvényesítése, akár retrospektíve is igazolhatja, hogy a két világháború közötti Erdélyben a kisebbségi helyzet tapasztalatai és a kisebbségi diskurzus nyomán identitásépítő folyamatok zajlottak.

Mindezt két további tényező is alátámaszthatja. Az első: K. Lengyel Zsolt, a korai transzilvanizmus szakértője hiányosságként rója fel, hogy a kutatók ezt az ideológiát csupán kulturális, irodalom- és esztétikai jelenségként értelmezik, és nem foglalkoznak politikai tartalmával. Holott, érvel K. Lengyel, a transzilvanizmusnak az első pillanattól kezdve világos és egyértelmű politikai tartalma van.⁴ Ez pedig – részben a bevezetőben kiindulópontul vett Chantal Mouffe-féle definíció szerint, részben persze a politikai transzilvanizmus tartalma alapján – a közösség kialakítására irányul, és ilyen módon természeténél fogva identitáspolitikát jelent. Ezt az elméletileg megfogalmazott következtetést erősíti meg K. Lengyel Zsolt is, aki az első világháború utáni Nagy-Románia történetében a három legnagyobb nemzeti közösség (románok, magyarok, németek) esetében is a belső egységesítést, a tagoltság áthidalását vagy megszüntetését tartja a legfontosabb politikai törekvésnek.⁵ A tagolt közösségek egységesítése éppen a közösség kialakítására irányuló törekvést, vagyis a már idézett definíció szerinti politikát jelenti.

³ Cs. GYIMESI Éva: *Gyöngy és homok*. 45.

⁴ K. LENGYEL Zsolt: *A korai transzilvanizmus*; Uő: *Kulturális kapcsolatok, regionalizmus, szövetkezési kompromisszum*.

⁵ Uo.

A második, egy identitáspolitikailag is értelmezhető erdélyiség létét alátámasztó tényező a transzilvanizmus időbeli változása és ennek kortárs értelmezése. Az erdélyiség, a kisebbségi korszak, majd a következő négy esztendő állandó ideológiai eleme, tartalmát tekintve meglehetősen változó volt, s története során sajátos ívvel jutott el az Erdélyi Párt erdélyiségértelmezéséig. Megint csak K. Lengyel Zsolt munkái alapján érdemes a transzilvanizmus történetét az általa *ótranszilvanizmus*nak nevezett eszmével kezdeni.⁶ K. Lengyel a Kós szerkesztette *Kalotaszeg* című lap nyomán azonosít egy nagymagyar felfogás keretei közé illeszkedő transzilvanizmust, amelyet megkülönböztet a Trianon után éppen Kós révén megjelenő kismagyar transzilvanizmustól. Szerinte az ótranszilvanizmus nem közvetlen előzménye ugyan a későbbi transzilvanizmusnak, de lényeges tartalmait tekintve a központ és Erdély viszonyának újrafogalmazását, e kettőnek az alárendeltség helyett egymás mellé állítását tűzte ki célul.⁷ A *Kiáltó* szó transzilvanizmusa már nem a magyar egységben gondolkodott, de Erdélynek az – új – centrummal szembeni viszonylagos önállóságát és egy legalább részben külön erdélyi közösség eszméjét továbbra is magában foglalta. Ezt a harmincas évek második felében a közösség összezárkózásának folyamata és eszméje követte, amelyre aztán az Erdélyi Párt erdélyiség-eszméje épülhetett.⁸

Különösen érdekes azonban, hogy ez az 1940 és 1944 között érvényesülő erdélyiség számos ponton meglepően hasonlít Kós ótranszilvanizmusára. Ez a század eleji eszme az erdélyi magyarság pártpolitikai megosztottságának felszámolását szorgalmazta, a központ berendezkedésének megváltozásához kötötte az erdélyi különállás megszűnését, hangsúlyozta Erdély élenjáró szerepét a lényeges társadalmi változásokban, kárhoztatta a dualizmus korszakát, a románokat természetes és asszimilálhatatlan ellenségnek minősítette, akikkel szemben csak az állam által megerősített magyar nemzeti társadalom léphetett fel a siker reményében. Mindezt olyan módon tette, hogy nagyon emlékezte-

⁶ K. LENGYEL Zsolt: *Kós Károly és a Kalotaszeg 1912*.

⁷ Uo.

⁸ Ezt Kós, implicit módon, nem egy alkalommal bírálta, mint például a *Termés* körkérdésére adott, már idézett válaszában.

tett az Erdélyi Párt ideológiájában megfigyelhető gondolati szerkezetre. K. Lengyel Zsolt egyenesen birtokon belüli, a birtok épségét féltő ideológiának minősíti ezt az erdélyiséget.⁹ Számunkra mindez nem csupán azért érdekes, mert arra mutat rá, hogy az Erdélyi Párt erdélyiségének is megvolt az 1940 utáni helyzethez hasonló körülmények között kialakult és képviselt előzménye. Legalább ennyire fontos az is, hogy mindez éppen a Cs. Gyimesi Éva által kifejtettek fordítottjára utal. Nem a transzilvanizmus szolgálta a helyzet tudatosítását és kezelését, hanem maga az erdélyiség idomult olykor ismétlődő, de mindenképpen különböző hatalmi, politikai, közjogi helyzetekhez, miközben lényeges magja, egy sajátos Erdély és a hozzá kapcsolódó erdélyiség léte állandónak tűnik. Ennek gyökerei minden bizonnyal Erdély és az anyaország szociológiai valóságának különbségeire vezethetők vissza, amelyeket aztán a két évtizedes kisebbségi korszak külön történelme csak felerősített. Innen nézve természetesen az Erdélyi Párt nagymagyar erdélyisége sem azonos Kós ótranszilván eszméivel. Hiszen mire a visszacsatolás megtörtént, az anyaország, az éppen kisebbségi helyzetbe került, de egyébként a régióban többségi románság és az erdélyi magyarság háromszögében immár egy olyan azonosságtudat jelent meg, amelynek teljes kompatibilitása az új helyzettel, a retorikusan és toposzként felfogott nemzeti egység helyreállításával jóval megkérdőjelezhetőbb volt a századfordulós helyzetnél. Mindezt talán éppen Kós esete szemlélteti a legjobban, aki a saját, két világháború közötti transzilvanizmusához következetesebben ragaszkodott, mint mások.

A különbségek a visszacsatolás után szinte azonnal megnyilvánultak: az anyaországi politikai és társadalmi elit egy része vitatta az Erdélyi Párt létjogosultságát. A párt és emblematikus figurái természetesen szembeszálltak ezzel a felfogással, már csak azért is, mert a párt létének és a politikai monopólium iránti igényének megkérdőjelezése egyúttal azt is jelentette, hogy a párttal összefonódott erdélyi elit pozícióigényeit is megkérdőjelezi. Az elutasítás azonban sajátos paradoxont szült: össze kellett egyeztetni az erdélyiséget a magyarsággal, még hozzá úgy, hogy ennek során megőrizték az előbbi kontinuitását a ki-

⁹ K. LENGYEL Zsolt: *Kós Károly és a Kalotaszeg 1912.*

sebbségi korszak ideológiáival, viszont integrálják a külön történelmeket is egy közös történelemmé.

A probléma súlyának érzékelésére elég csak felidézni László Dezsőnek a nagyváradi nagyválasztmányi ülésen elmondott, már címével is a problémát exponáló beszédét, mint az ezzel kapcsolatos érvek gyűjteményét.¹⁰ Az erdélyi szellem és a magyar lélek közötti különbségre építő szöveg és érvelés végső soron egy sajátos identitás „állagmegóvásáról” is szól. Egyértelműen meghatározza a „mi”-csoportot és sorba veszi annak tulajdonságait; kijelöli az „ők”-csoportokat; megfogalmazza a csoport „én”-képét és a másik csoport „ők”-képét is. Ugyanakkor ebben a konstrukcióban szinte alig jelenik meg a hagyományos „ők”-csoport, a románság – ez az „én”-tétélezés nem velük szemben, hanem az anyaországiakkal (vagy László kifejezését használva) a csonkaországiakkal szemben történik, az elkülönülés és elkülönítés identifikációban és identitásépítésben oly fontos mozzanatai rájuk vonatkoznak. Miközben tehát az Erdélyi Párt retorikájában a nemzeti egységet képviseli, közben, kissé paradox módon, éppen ezzel szemben fogalmazza meg saját magát és az általa képviselt csoportot.

Igaz, megközelítésében ez a fajta kettősség csak ideiglenes, a történeti egység a jövőben szükségszerűen helyre fog állni szervezetileg is. Értelmezésük szerint ugyanis a kisebbségi magyarság *differentia specificája* nem kulturális természetű, és nem is az életét domináló etnikulturálisan megosztott terekre vezethető vissza. Az csupán átmeneti történeti jelenség, a társadalmi fejlődésben való előrehaladottság következménye. A kisebbségiek keresztülmentek azon a társadalmi forradalmon, amely egész Európát jellemzi majd Hitler és Mussolini sikerei nyomán.¹¹ Az így kialakuló Új Európába, melynek jellemzője a nemzeti érdek mindenekfelettsége és a szocializmus, értelemszerűen csak úgy lehet betagozódni, ha az új társadalom alapelveit (antiliberalizmus, a közösség érdeke mindenek felett, ezért az egyén szabadsága tetszés szerint korlátozható, a nemzetidegenek kizárhatók a közösségből, min-

¹⁰LÁSZLÓ Dezső: *Miért van szükség az Erdélyi Pártra?*

¹¹Lásd pl. László Dezső ilyen irányú kijelentéseit. „Az Erdélyi Párt kolozsvári tagozata csatlakozik Bihar vármegye törvényhatósági bizottságának a zsidókérdésben felterjesztett javaslatához”. *Keleti Újság*, 1942. április 15. 8.

denkinek hivatása szerint a nemzetet kell szolgálnia, az államot a nemzet szolgálatába kell állítani stb.) elfogadva megszületik egy új Magyarország. A kisebbségek, akik már az új elvek alapján szervezett társadalomban élnek, tapasztalataik átadásával segíthetik az átalakulást, és amikor ez bekövetkezik az anyaországban is, teljesen helyre fog állni az egység. Ugyanakkor az a tény, hogy az átalakulás törvényszerű, és már zajlik egész Magyarországon, lehetővé teszi a közös történelmet is. A két világháború közötti társadalmi átalakulás iránya mindkét közösségben azonos, csak ütemkülönbségről van szó. Így aztán az nem is szubsztanciális, hanem elsősorban a körülmények – a kisebbségi, illetve a többségi élet – következménye, ennek megfelelően könnyen és problémamentesen meghaladható. Ezzel a megoldással úgy sikerül helyreállítani a nem létező közös történelmet, hogy az elfedi az egység jelenlegi hiányát, és részben a jövőbeli szükségszerű egységen keresztül konstituálja azt aktuálisan is. Éppen ezért ez az erdélyiség sem kisebbségi identitás (szemben a klasszikus transzilvanizmussal), hanem többségi, a magyarság „jobbik énje”, jövője.

Ennek a diszkurzív stratégiának a megvalósítását, és ezzel az Erdélyi Párt relatív sikerét saját politikai monopóliumának legitimálásában egy véletlen tényező is nagyban segítette és befolyásolta. Amikor sor került a visszacsatolásra, a miniszterelnök éppen az a Teleki Pál volt, aki sok esetben magát is erdélyinek vallotta.¹² Teleki nemcsak az erdélyiek sajátosságait fogadta el és ezzel elismerte a maguk igazgatásához való jogát is, nemcsak a sajátos erdélyi lélek létét és jelentőségét tettelezte, hanem azt a tézist is, miszerint az erdélyi kisebbségi magyarság társadalmi szerveződése lehet a minta és a példa az egész ország reformjára.¹³ Részben ezért vállalt személyesen is meghatározó szerepet a visszacsatolás munkájában.

Ez az egymásra találás arra is utalhat, hogy maga az Erdélyi Párt, melynek létrejöttében Telekinek igen nagy szerepe volt, többet jelenthetett, mint a nyilasok és főként a kormánypártból kivált és bennmaradt imrédysták ellensúlyozására szolgáló politikai konglomerátumot.

¹²ABLONCZY Balázs: Teleki Pál nemzetről és társadalomról. 160–161.

¹³Teleki Pál beszéde a képviselőházban 1940. szeptember 3. TELEKI Pál: *Válogott politikai irások és beszédek*. 422., 435.; Uő: *Erdélyi feladatok*.

Az Erdélyi Párt programja és ideológiája igen sok tekintetben Teleki társadalomfilozófiáját tükrözi, olykor nyilvánvalóan a gondolati azonosság miatt, de nem egy esetben, például a földkérdés megoldásának regionális sajátosságait emlegető érvelésben, egyszerű átvétel okán.¹⁴ Bár alaposabb vizsgálat nélkül természetesen minden egyértelmű kijelentés elhibázott lenne, hipotézisként mégis felvethető, hogy az Erdélyi Párt nem egyszerű parlamenti instrumentum lehetett a társadalom átalakítására törekvő miniszterelnök számára, hanem több annál: az a politikai erő, amellyel azonosulni tudott, amely elképzeléseit már az ország egy részében átültette a gyakorlatba, és amelynek társadalomfelfogása igen közel állt az övéhez.

Teleki társadalmi reformtervei és értékrendje kapaszkodót kínálhatott a viszonylag zökkenőmentes beilleszkedéshez a visszacsatolt területek elitjének. Antiindividualizmusa és antiliberalizmusa harmonizált a közösséget mindenk fölé helyező kisebbségi ethosszal, kötelességeszméje, mely a vezetőktől elsősorban a kötelességtudatot várta el,¹⁵ összhangban volt az Erdélyi Pártnak a kisebbségi népszolgálati eszméből fakadó, az áldozatvállalást és kötelességtudatot már-már identifikációs tényezővé tevő ideológiájával. Amikor az állam mellett a társadalom növekvő szerepét hangsúlyozta, mintha László Dezsőt hallanánk; a nemzetnevelésről általa vallottakból vagy az egyházak szerepéről mondottakból is az Erdélyi Párt felfogása köszön vissza. Teleki elfogadta az erdélyiséget egyfajta különösségnek, és sok területen az erdélyiek élcsapatszerepét is. Ráadásul a párt kapcsolata igen szoros volt a Teleki protezsáltjai – például egyik legfontosabb szociálpolitikai munkatársa, Kovrig Béla – által dominált egyetemmel, s nemcsak személyi összekapcsolódások révén, ami szintén az ideológiai közelségre utal.

Igaz, más lényeges kérdésekben mintha inkább a távolság dominálna Teleki és az erdélyiek álláspontja között. Talán leginkább feltűnő ez a nemzetiségi kérdés, illetve a vele szorosan összefüggő Szent István-i

¹⁴Teleki Béla szinte szóról szóra használta fel Teleki Pálnak az erdélyi értekezletről ismert érvelését arról, hogy egyes vidékeken más és más az ideális birtoknagyság. (Lásd *Erdélyi jkv.; Képviselőházi Napló*, XVI. k. 224.)

¹⁵TELEKI PÁL: A „vezetés”. In: Uő: *Válogatott politikai írások és beszédek*. 520–534.

állameszme kapcsán. Telekinél ennek inkább paternalizmusa, régies patriarkalizmusa dominál (annak ellenére, hogy organicista nemzetfelfogása nagyon is a korszak eszmei áramlataiból építkezik). Számára az állameszme és a magyar hivatás egyfajta *egybeszervesülést* jelent a különböző nemzetek hivatása szerint. A magyar állameszme egy közös identitás, vagy legalább lokális-regionális hangsúlyú patriotizmus alapja, és a sikerhez, a magyar hivatás sikeréhez is egymás, valamint a keretet is adó, meghatározó táj valamiféle ismeretére is szükség van.

Teleki meglehetősen következetesen képviselt álláspontjához képest az Erdélyi Párt ideológiájában nem jelentéktelen különbségeket fedezhetünk fel. A magyar hivatást, a vezető szerepet ők is elfogadják, de a nemzetiségekhez fűződő viszonyban, a toleráns nemzetiségi politika hangoztatása ellenére, már nem az együttélést-együttműködést tekintik alapnak (még a vezető és a vezetett nemzetek fogalompárjában sem), hanem a versenyt, sőt a harcot. Az erdélyi egységet is részben az indokolja náluk, hogy a nemzetiségek egységesek, ezért velük szemben is csak egy egységes szervezet léphet fel. A románokhoz egyértelműen a magyar szupremácia jegyében viszonyulnak, és az állam szervezeteit, erőforrásait, lehetőségeit és jogi eszközeit akarják arra felhasználni, hogy a magyar dominanciát – gazdaságát, demográfiát és szimbolikáját egyaránt – kiépítsék, vagy megerősítsék. Bár retorikailag még alkalmazkodnak a békés együttélés képéhez, politikai lépéseiket már egyértelműen a meghaladhatatlan harc jegyében teszik meg.

Ugyanakkor az Erdélyi Párthoz tartozók integrációs kísérletének sikeréhez – ahhoz, hogy egy saját struktúrákkal, intézményekkel, elittel és részben saját értékekkel és ideológiával rendelkező közösség beilleszkedhessen egy szélesebb közösségbe – elengedhetetlen a korábbi identitásideológiák átformálása, egy új identitásideológia és identitáspolitika, valamint ezzel szoros összefüggésben egy új identitásdiskurzus megalkotása. A kisebbségi korszak végére kiérlelődött gondolatmenetében Makkai Sándor magát a kisebbségi létet tekintette embertelennek és ezért morálisan lehetetlennek, megalkotva ezzel a kisebbségi létparadoxont. Makkai végső soron arra az axiómára építette gondolatmenetét, hogy a nemzeti lét csak a nemzetállamban lehetséges, mert az az egyedül autentikus formája a nemzetnek, az adhatja

meg mindazon eszközöket, amelyek a nemzeti lét kiteljesítéséhez elengedhetetlenek.¹⁶

1940 után azonban az is kiderült, hogy időközben új probléma keletkezett: a többségi lét egy *egységes* nemzetállamban. Ennek megfelelően a kisebbségi létparadoxont a „többségi létparadoxon” váltja fel. Az egységes nemzetállammal, az egységes nemzet dogmájával nem egyeztethető össze az erdélyi sajátosság túlzott hangsúlyozása. Így aztán megváltozik az erdélyiség célja. A két világháború közötti erdélyiség mindezekelőtt a kisebbségbe került magyarság jogait volt hivatva igazolni, és a remények szerint az erdélyiség keretei közé betaláló másik két nemzetel közösen biztosítani is. Az újabb erdélyiség az anyaországgal szemben fogalmazódik meg; elsődleges célja nem a három különböző entitás összefogása egy ideológia keretbe, hanem egy sajátos közösség lehetőség szerinti elhatárolása saját nagyobb közösségétől úgy, hogy közben másik két „ők”-csoporttal szemben mégis a nagyobb közösséggel egységesen kívánja meghatározni magát. A románokkal és a zsidókkal szemben magyarok, a magyarokkal szemben erdélyiek lesznek.

Az egykori erdélyiség, amely befogadónak tűnt és a demokratizmusra hivatkozott egynemű, kizárólag magyar lesz. Amíg a korábbi transzilvanizmus a partikulárisnak kezelt nacionalizmuson túli egység érdekében univerzális értékeket próbált meg felmutatni, melyek jegyében összefoghatta a három nemzetet, addig ez a megváltozott, de a régire hivatkozó erdélyiség éppen a partikuláris nacionalizmust növeszti univerzális igényűvé és univerzális értékévé. Amíg a két világháború között részben éppen ugyanazok, akik az Erdélyi Pártban is politizáltak, a kisebbségi lét szenvedéseire hivatkozva a közösséget nagy humanista eszmék képviselőjének láttatták, addig most a világ rendjévé a nemzeti öncélúságot teszik meg. Olykor a nemzeti érdeket ők is olyan mértékig abszolutizálták, hogy a második világháború tanulságai nyomán Márton Áron talán rájuk is gondolva mondta ki ítéletét a nemzeti érdekről: az a legújabb kor legveszedelmesebb megrontója volt, mert a nemzeti érdekek minden egyéb érdeket alárendeltek.¹⁷

¹⁶A probléma elemzésére és értelmezésére lásd VERESS KÁROLY: *Egy létparadoxon színe és visszája*.

¹⁷Márton Áron püspök *Húsvéti szózata*. 1945. március 24. Nyomtatvány. Gyulafehérvár, Jordáky-hagyaték. P.IL 847. f. 8. ö. e. 96–99.

A nagyon korai, ótranszilvanista gyökerektől szinte töretlen az eszmei és a személyi folytonosság, ezért nehezen feltételezhető, hogy a kétfajta erdélyiség, vállalhatatlanul távol állna egymástól. Inkább arról lehet szó, hogy bizonyos kulcselemek állandóan megmaradtak, miközben más tényezőket a változó körülményekhez igazítottak. Az egyik kulcselem minden bizonnyal a morális fölény tudata. A két világháború közötti szenvedésideológia, a szenvedések által mégiscsak kitermelt értékekre való hivatkozás¹⁸ éppen úgy bizonyos morálisan megkérdőjelezhetetlen és magasabb rendű értékek hordozójának állította be a csoportot, mint az élcsapatfelfogás 1940 és 1944 között. Az erdélyieknek mindig küldetése és ezzel együtt küldetéstudata van. Ez és a szervesen hozzákapcsolódó szenvedésideológia – többek között ebből fakad a kötelességtudat és áldozatvállalás felértékelése is – egyúttal minden körülmények között biztosítja a csoportnak az identitás kérdésében oly fontos autenticitás pozícióját is. Így az erdélyiek lesznek a mérce, amelyhez másokat mérhetnek, nem pedig őket kell másokhoz viszonyítani. A morális magasabbrendűség és a küldetéstudat elválaszthatatlan a dominancia vagy akár a szupremácia igényétől is, hiszen megkérdőjelezhetetlen értékek érvényre juttatásáról van szó. A kisebbségi korszak magába forduló, önmagát a társadalomszervezés államon kívüli eszközeivel organizáló, mindenkit ebbe a keretbe fogni szándékozó közössége pedig a többségi korszak totális, a nemzeti érdek és a nemzeti küldetéstudat nevében mindent átfogó és mozgósítani kívánó, annak mindent alárendelő társadalmának lehet a párja.

Ez a gondolati-ideológiai mag aztán éppúgy lehet egy demokratikus politikai program alapja, mint egy antiliberalis, antidemokratikus, szuprematista programé. A lényeg mindig ugyanaz: egy csoport önvédelmének és összezárásának eszköze, a túlélés programja. Egy olyan csoporté, mely a regionális tudatosság korábbi előzményei után kisebbségben találta meg önmagát, identitása kisebbségben formálódott, és szervezete ehhez a helyzethez igazodott. Majd 1940-ben látszólag több-

¹⁸ Lásd erre Cs. GYIMESI Éva: *Gyöngy és homok*. Maga a szenvedésideológia és az erkölcsi felemelkedés eszméje azonban már a kisebbségi korszak kezdetén megfogalmazódott a jövőre vonatkozó várakozásként. (Lásd pl. „Új csapáson”. *Székelyföld*, XXII. 116. sz. 1920. augusztus. 24.; „A politika”. Uo. 111. sz. 1920. augusztus 17.)

ségi helyzetbe került, de ebben a minőségében is elsősorban kisebbségi maradt. Továbbra is szembe kellett néznie a románság képviselő mássággal. Nem térhetett ki jelenlétének tudomásulvétele elől, nem hátríthatta el a mindennapos interakciókat, és szembe kellett néznie a korábbi időszak társadalmi változásaival, valamint a továbbra is folytatódó szociológiai folyamatokkal. Mindezek mellett szembesülnie kellett azzal is, hogy a saját anyaországától immár távolabb került, mint azt a nemzeti egység ideológiája megengedné. Az anyaországi tisztviselőkkel szembeni fenntartások, a gyorsan általánosuló rossz tapasztalatok az „ejtőernyősökkel”,¹⁹ a párt és hozzá kapcsolódó közösség szervezete létjogosultságának megkérdőjelezése az anyaországiak részéről felerősödő törésvonalakat jelzett a nemzet többi részével szemben is. Így aztán az Erdélyi Pártnak és az erdélyieknek is úgy kellett volna többségivé alakítaniuk identitásukat, hogy közben kisebbségi életet élnek. Így viszont nem történt más, mint hogy a korábban éppen a nemzetállam elsődlegességének axiómájára épülő identitáspolitika elégtelensége miatt meghaladhatatlannak bizonyult kisebbségi létparadoxont felcserélték a nemzeti egység axiómáját elfogadó új identitáspolitikával szintén meghaladhatatlan „többségi lét paradoxona”.

¹⁹ OLÁH Sándor: *Gyakorlati gondolkodásmód.*

Névmutató

- Ablonczy Balázs* 26, 29, 31, 32, 68, 81, 101, 139, 155, 176
Abrudbányai Fikker János 70
Adorján Imre 29
Aján Tivadar 55
Albrecht Dezső 14, 29, 30, 34, 38, 58, 60, 70, 73, 74, 120, 132, 150, 157, 161, 166–168
Andreescu, Andrea 131
Angi István 29, 30, 42, 78
Antal Dániel 63, 70
Antal István 168
Apáthy István 43
Arday Lajos 24
Arvay Árpád 29, 30, 51, 70, 141,
Asztalos István 23
Atzél Ede br. 30, 63
- Bajcsy-Zsilinszky Endre 104, 162–163, 164
Baky László 75
Balázs Sándor 22, 24, 25, 26, 29, 31, 32, 34, 35, 66, 67, 72, 74, 159, 162
Bálint József 29, 30, 70, 153, 160, 161, 165
Balogh Artúr (dr.) 29, 30, 62, 143–144, 151
Balogh Edgár, 22, 24
- Balogh László 63
Balogh Vilmos 70
Bánffy Dániel (br.) 29, 30, 68, 70, 141
Bánffy Miklós (br.) 29, 41, 50
Bangha Béla 157, 161
Bányai János 51
Baráth Béla dr. 70
Bárdi Nándor 9, 12, 13, 14, 20, 21, 25, 27, 32, 41, 44, 62, 104, 106
Bárdossy László 33, 68, 73–74, 99, 102
Bartha Ignác dr. 29, 30, 70
Bartha Miklós 50
Beck Albert 71
Beke Ödön 29, 39, 54, 70,
Béldy (Béldi) Kálmán, ifj. (gr.) 41, 70, 141, 165
Benkő Levente 21, 25, 26, 138, 142
Berenczei Kovács Sándor 70
Bernád Ágoston 65
Bethlen Béla (gr.) 22, 24, 42, 75, 76, 131, 141
Bethlen György gr. 29, 30, 43, 63, 141
Bethlen István (gr.) 32, 43, 139
Bethlen László gr. 29–30, 39, 70, 141
Biró Gyula dr. 71
Bíró István (dr.) 30, 39, 51, 52, 70, 141
Bíró Lajos 52
Bodnár Sándor 30, 70

- Boér Elek 62,
 Boga Alajos 63, 65, 66, 70
Borbély Andor 80
 Botár István 30, 34
 Botos János 34
Bottoni, Stefano 46
 Bölöni Zoltán (dr.) 30, 43, 70, 141
 Bözödi György 52
 Braunecker Antal (br.) 30, 39, 70, 154,
 160
 Búza László dr. 71
- Case, Holly 22, 23, 27, 104
 Cziffra Kálmán dr. 42
Czoch Gábor 13
 Cs. Gyimesi Éva 10, 11, 100, 171–172,
 174, 180
 Csáky István 74,
 Csatári Dániel 21, 22, 23, 31, 50, 57, 59,
 66, 69, 78, 105, 142, 160
 Csatay Lajos 75
 Cseh István 42
Cseke Péter 13, 22
 Csekey István 62
 Csiki Albert 70
Csilléry Edit 21
 Csipak Alajos 34, 39, 70
 Csipkés Ödön dr. 71
Csórja Mária 46
 Csögör Lajos 104
- Daróczi Kiss Lajos 51
 Deák Gyula dr. 30
 Demeter János, 104
 Dénes Mózes 42
 Dióssy Géza dr. 71
 Domahidy István 34, 70
- Egry Gábor* 22, 23, 25, 34, 114, 137,
 159
Egyed Ákos 126
- Ember Géza, 30, 34, 38, 49, 70, 79
Erőss Vilmos 147
- Fábián Ernő* 9
Fedinec Csilla 13, 21, 26
 Fehér Bertalan 49
Feitl István 22
 Fejérváry Károly 34, 70
 Ferenczi Gábor 70
 Figus(-Illinyi) Albert 30, 39, 51, 141
Földes György 12, 22
 Földi István 39
- Gaál Alajos dr. 34, 38, 39, 70, 127–130
Gálfalvi Zsolt 12
 Gallus Viktor 65, 70
 Gelei József 62, 69, 124, 133
Gergely Jenő 82, 159
Gidó Csaba 21
 Gidófalvy István 65, 66, 70
Glatz Ferenc 82, 159
 Goga, Octavian 158
 Gömbös Gyula 95
 Györffy Lajos br. 65, 70
György Béla, 30, 41, 43, 158
 György József dr. 30
Gyurgyák János 11
- Hámori Péter* 41, 58, 59, 62
 Haranghy László dr. 71
 Hatfaludy Ernő 43
 Haynal Imre dr. 71
 Hegyi Mózes 55
 Hinléder-Fels Ákos (dr.) 30, 51, 52, 141
 Hitler, Adolf 94, 95, 175
 Horváth László dr. 71
 Horváth Sz. Ferenc 12, 13, 21, 26, 27,
 41, 44, 50, 83, 85 101, 135, 157,
 158, 166
 Hye Jenő 43, 66, 70

- Illés Gyula dr. 70
 Illés Viktor 65
 Imrédy Béla 32, 35, 36, 45, 50
 Incze Antal 35
 Inczedy-Joksmann Ödön 42, 70
- Jancsó Elemér dr. 71
 Járossy Andor dr. 70
 Jelen Gyula dr. 70
 Jodál Gábor dr. 30, 51
 Jordáky Lajos 45, 48, 59–60, 61, 68
 Jósika János br. 42, 141
 Józán Miklós 70
 Józsa Béla 24, 72
Juhász Gyula 146
- K. Lengyel Zsolt 9, 12, 20, 138, 172, 173, 174
 Kádár Géza 70
 Kádár János 60
 Kaizler György 43, 66, 70
 Kalith András dr. 70
 Kállay Miklós 32–33, 68
 Kántor Lajos dr. 70
Kántor Lajos 20
Karády Viktor 45
Kársai Elek 74
Katona Szabó István 22
 Keledy Tibor dr. 70
 Kelemen Lajos 71
Kemény G. Gábor 152
 Kemény János br. 70
 Kiss Kálmán 30, 34, 39, 59, 70, 144
 Kiss Károly 70
 Klimkó Dezső dr. 71
 Kolumbán József 38, 65, 70
 Koppány Rezső 63
 Kornhoffer Vilmos 42
 Koronka Pál dr. 49
 Korparich Ede 70, 141
 Korponay Kornél 70
- Kortsmáros László 34, 70
 Kós Károly 8, 9, 11, 12, 173, 174
 Kovács Árpád dr. 40, 63
 Kovács Károly dr. 42, 70
 Kovrig Béla 62, 177
 Kölesey Ferenc dr. 30, 42
 Kövér Gusztáv 30, 34, 68, 78, 159–160, 170
 Kristóf György dr. 71
 Krompacher István dr. 71
Kuszálík Péter 51, 52, 53, 54
- L. Balogh Béni 21, 22, 25*
 László Dezső dr. (Gyergyó) 30, 42
 László Dezső 14, 20, 25, 26, 30, 39, 63, 66, 70, 93–95, 101, 104, 106, 108, 109, 112–119, 120–121, 122–124, 138, 143, 151, 155, 157, 161, 162, 164, 165, 175, 177
 László Ignác 65, 70
László Márton 21
 Ludányi György dr. 71
- Makkai Sándor 9, 12, 13, 99, 104, 178
 Maksay Albert dr. 71
 Mályusz Elemér 147–148
 Máriaffy Lajos 70
 Máriássy Béla, dr. 71
 Márton Áron 23, 179
 Martonyi János dr. 71
 Máthé Sándor 49
Maurer Béla 151
 Medvigy Ferenc 65, 70
Méliusz József 23
 Mikó Imre 14, 20, 24, 25, 30, 31, 33, 38, 59, 60, 61, 62, 67, 68, 69, 70, 72, 74, 91–92, 96, 101, 104, 118, 131, 138, 141, 143, 144–146, 148–149, 150–151, 152, 153, 155, 161
 Mikó László 42
 Milotay István 32
 Miskolczi Dezső dr. 71

- Molnár Dénes dr. 42
Molnár Gusztáv 11, 13
Mouffe, Chantal 15, 16, 172
 Mussolini, Benito 94, 175
- Nagy István* 23
 Nagy László dr. 70,
Nagy Mihály Zoltán 76
Năstasa, Lucian 131
 Noe Lajos 60, 161
Nyerges András 76
 Nyíredy Géza dr. 70
 Nyíró József 34, 39, 51, 70, 165
- Oláh Sándor* 21, 68, 181
 Olajos Domokos 51
 Orbán Ferenc 60
 Ottlik László 91
- Paál Árpád 11, 12, 13, 26, 30, 43, 51, 68,
 70, 139–140, 141, 142, 157
 Pakocs Károly 30, 141
 Pál Dénes 66
 Pál Gábor (dr.) 30, 68
 Pálffy Fidél 75
 Pálffy Károly 14, 30, 70, 141
 Páll Gábor dr. 71
 Páll György dr. 30, 38, 48, 59–60
Pallós Lajos 62
 Pap-Szász Lajos 39, 65, 70
 Papp Bogdán dr. 55
 Pásint Ödön dr. 70
 Pásztai Géza 104
 Patzkó Elemér dr. 30, 70, 141
 Pintér Béla 35,
 Polonkay Tivadar 34, 70
Potó János 11
Pölöskei Ferenc 82, 159
 Prall Mihály dr. 30
 Puskás Lajos dr. 63, 71
- Rácz (Rátz) Mihály 38, 70
 Raduly Lajos 30, 70
 Rajniss Ferenc 35, 76
Ránki György 74
 Ravasz László 89–91, 95, 96, 127, 131,
 138, 139, 155
 Remenyik Sándor 100
 Rimanóczy Kálmán 141
Romsics Gergely 94
Romsics Ignác 22, 94
- Saly Dezső* 160
 Sándor Imre dr. 70
 Séra István 63, 65, 70
 Sigmond János 65, 70
 Simó Gyula 24
 Simó Lajos 43
Simon Attila 9
Simon Zsuzsanna 21
Sipos Balázs 160
Sipos Péter 32, 33, 35, 44, 50, 76
 Sulyok István 8, 9, 157
- Szabó Béni 47
 Szabó János 39, 47, 59, 60, 68, 70, 141
 Szakáts Béla dr. 70
 Szakáts Zoltán 52, 63, 66, 70
 Szász Ferenc 70
 Szász István 65, 71
Szász Zoltán 152
 Szathmáry Lajos dr. 30
Szegedy-Maszák Mihály 146
 Székely Ákos dr. 30
 Szekfü Gyula 7, 8, 9, 90, 94, 147–148,
 171
Szemlér Ferenc 13
 Szent-Iványi (Szentiványi) Gábor 65, 70
 Szentkerényi Róbert dr., 71
 Szentkereszt(h)y Béla br. 30, 39, 43, 70
 Szilágyi András 38
 Szilágyi Ferenc 34, 55, 70

- Szilágyi László 49
Szilágyi N. Sándor 169
 Szilágyi Olivér 14, 30, 52, 70, 76
 Szinyei-Merse Jenő 71
 Szöcs Béla 55
 Szőkefalvi Nagy Gyula dr. 71
 Sztójay Döme 74–75
 Szűcs Kálmán 34, 39, 47, 61
 Tamási Áron 9, 10, 13, 71
 Tasnádi Nagy András 74
 Tavaszy Sándor (dr.) 70, 96–97, 100, 117
 Teleki Artúr gr. 42, 70
 Teleki Béla (gr.) 20, 24, 30, 38, 51, 66, 70, 72–73, 74, 75, 80, 101–104, 107–110, 111–112, 119–120, 122, 131, 138, 141, 142–143, 151–152, 155, 165–166
 Teleki Ernő gr. 30, 70
 Teleki Mihály 32
 Teleki Pál 26, 29, 31, 32, 35, 36, 40, 61, 62, 67, 68, 74, 81, 101, 102, 104, 116, 126, 127, 131, 132, 137, 138–139, 140, 141, 142, 155, 176–178
 Tevely József dr. 42
Tibori Szabó Zoltán 21, 24, 76, 159
 Tildy Zoltán 104
Tilkovszky Lóránt 21, 23, 106, 138
Tokaji László 151
 Toldalaghy Mihály gr. 30, 39, 41, 141
 Tóth Balázs 34, 70
Tóth Pál Péter 30
 Tóth Tibor dr. 71
Tóth-Bartos András 21
 Tökés József 48–49, 80
 Tökés László 48
 Török Andor dr. 30, 70
 Tusa Gábor dr. 30, 132, 133, 141, 146–147
 Udvary József dr. 43, 54
 Ugron Gábor 144
 Ugron István 70
 Ürmössy Károly 70
Varga Andrea 131,
 Váró György dr. 30, 59, 70, 141, 144
 Veessenmayer, Edmund, 75
 Vékás József 55, 66, 70
 Vékás Lajos dr. 70–71
 Venczel Antal 34, 47, 60, 61, 70, 161
 Venczel József (dr.) 62, 71
 Veress Egyed 54
Veress Károly, 13, 179
Vermes Gábor 152
Vincze Gábor 76
 Vita Sándor 14, 30, 38, 70, 72, 74, 104, 126, 130, 141
 Vladár Ervin 70
Yuval-Davies, Nira 15
 Zágoni István 11
 Zathureczky Gyula 50, 72, 73
Zeidler Miklós 11